

T.C

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

111333

GÜMRÜK BİRLİĞİ SONRASI TÜRKİYE'NİN DIŞ
TİCARETİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

(Yüksek Lisans)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YİĞİT

111333

Mahmut ZORTUK

Kütahya, 2002

Kabul ve Onay

Mahmut ZORTUK'un hazırladığı "Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ekonomik Analizi" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisanüstü yönetmeliğin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

09 .../07/2002.

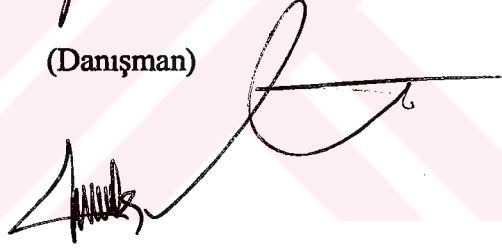
Tez Jürisi

Prof. Dr. Ahmet GÖKÇEN

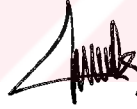

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YİĞİT

(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Ramazan KILIÇ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ekonometrik Analizi" adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08.10.7/2002

Mahmut ZORTUK

Mahmut

Özgeçmiş

19/ 05 /1978 Antakya doğumlu olup, ortaöğrenimini ve lise tahsilini Antakya'da tamamladı. 1994 yılında İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümüne girdi, 4 yıllık eğitimini 1999 yılında tamamlayarak mezun oldu.

1999 yılında Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2000 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Öğrenimini başladı. Halen Dumlupınar Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

ÖZET

Türkiye ile AB arasında, Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde imzalanan anlaşmayla tesis edilmiştir. Gümrük Birliğinin Türkiye ekonomisinde, esasen de Türkiye'nin dış ticaretinde meydana getirdiği etkilerin ve varsa değişimlerin ortaya çıkarılması Türkiye açısından önem taşımaktadır.

Gümrük Birliğinin tesis edilmesi ile normal şartlarda meydana çıkardığı, ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin olması beklenen bir durumdur. Bu etkilerin incelenmesinden ziyade öncelikle dış ticaretle ilgili genel kavramlar üzerinde durulmuştur. Daha sonra 1980 sonrası ihracata dönük sanayileşme politikasıyla birlikte dış ticarete meydana gelen değişimin başlangıç tarihi baz alınarak; 1995 yılına kadar olan Türkiye dış ticareti ve 1 Ocak 1996 tarihiyle Gümrük Birliğine geçiş nedeniyle dış ticaretteki gelişmeler gözlemlenmiştir.

1980-1995 yılları arası dış ticaret verileri, 1996-2000 yılları arası ve bir bütün olarak 1980-2000 yılları arası dış ticaret verilerinden yararlanılarak Gümrük Birliği sonrası Türkiye dış ticaretine ait ekonometrik analiz yapılarak, Türkiye dış ticaretinde bir değişim araştırılmıştır.

ABSTRACT

Turkey has entered the Custom Union with EU on January 1, 1996. It's important for Turkey to put changes and effects of the Custom Union on Turkish economy especially on its foring trade.

It is very normal to see that Custom Union has both trade creating and trade diverting effects. Before we analyze these effects, firt we introduced general consepts in foreing trade. Then, we examined the changes occuped in industrialization policies between 1980 and 1995. After this date, Custom Union has been settled between Turkey and EU on January 1, 1996 and we analyzed the changes after the Union.

Based on a econometric model, analyses have been carried out to look in what happened to Turkish foreing trade between 1980-1995 and 1996-2000.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TABLolar	xiii
TEZ HAKKINDA	xiv

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE ULUSLARARASI GELİR AKIMI İLİŞKİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. DIŞ TİCARET	2
1.1.1. İhracat	4
1.1.2. İthalat	5
1.2. DIŞ TİCARET POLİTİKASI ve ETKİLERİ	5
1.2.1. Dış Ticaret Politikası ve Gelir Üzerindeki Etkisi	6
1.2.1.1. Dış Ticaret Politikası ve İhracat	6
1.2.1.2. Dış Ticaret Politikasında İthalat	8
1.2.2. Dış Ticaret Politikası ve Sanayileşme Üzerindeki Etkisi	8
1.2.3. Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi	10

1.3. DIŞ TİCARET VE GELİR AKIMI.....	11
1.3.1. İhracat ve Gelir Akımı.....	12
1.3.2. İthalat ve Gelir Akımı	13
1.3.3. İhracat ve İthalat Oranlarındaki Farklılıkların Gelir Akımına Etkisi	14
1.4. İHRACAT VE İTHALATIN HACMİNİN DEĞİŞME SEBEPLERİ	14
1.4.1. İthalatçı Ülkedeki Halkın Zevk ve AlıŐkanlıklarının Değışmesi	15
1.4.2. Ekonominin Yapısının Değışmesi	16
1.4.3. Milli Ekonomilerin Gelirlerinin Atması.....	16
1.4.4. Milli Ekonomilerin Farklı Büyümeleri ve Uluslar arası Dengesizlik	16
1.4.5. İthal ve İhraç Fiyatlarındaki Değışmeler ve Reel Milli Gelir.....	16
1.4.6. Ekonomik Entegrasyon Etkileri.....	18
1.4.6.1. Gümrük Birliğinin Etkileri.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ

2.1. GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET

UYGULAMALARI.....	22

2.1.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye’de Dış Ticaret Politikası	24
2.2. GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ İTHALAT REJİMİ	25
2.2.1. İthalat Rejiminin Tanımı ve Çerçevesi	27
2.2.2. Gümrük Birliği Öncesi İthalatta Uygulanan Vergi, Resim ve Fonlar	27
2.2.2.1. Gümrük Vergisi	28
2.2.2.2. Belediye Hissesi	28
2.2.2.3. Damga Resmi	28
2.2.2.4. Ulaştırma Altyapı Resmi	29
2.2.2.5. Toplu Konut Fonu	29
2.2.2.6. Destekleme Fiyat İstikrar Fonu(DFİF)	29
2.2.2.7. Maden Fonu	30
2.2.2.8. Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu	30
2.2.2.9. İstihsal Vergi ve Katma Değer Vergisi	30
2.3. GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ İHRACAT REJİMİ	31
2.3.1. İhracat Rejiminin Tanımı ve Çerçevesi	33
2.3.2. İhracat Şekilleri	33
2.3.3. Gümrük Birliği Öncesi İhracatı Teşvik Politikası	34
2.3.3.1. İhracatta Vergi İadesi	35
2.3.3.2. İhracat Kredileri	36
2.3.3.3. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu	37

2.3.3.4. Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu	38
2.3.3.5. Döviz Tahsisi	38
2.3.3.6. Vergi Resim Harç İstisnası	39
2.3.3.7. Kurumlar Vergisi İstisnası	39
2.3.3.8. İhraç Ürünleri Girdilerine Gümrük Vergisi İstisnası.....	39
2.3.3.9. İhracat Karşılığı Dövizlerden Mahsup	39
2.3.3.10. Navlun Primi	40
2.3.3.11. Konut Fonu Muafiyeti	41
2.4. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE YAPISI	41
2.4.1. İhracatın Yapısı ve Gelişimi	43
2.4.2. İthalatın Yapısı ve Gelişimi	46
2.5. TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ	49
2.5.1. Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi	50
2.5.1.1. Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Ortak Üyelik Başvurusu.....	51
2.5.1.2. 24 Ocak 1980 Kararları ve Sonrası	52
2.5.1.3. 12 Eylül 1980 Müdahalesi ve Sonrası	52
2.5.2. Türkiye-AB İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi	54
2.5.2.1. Ankara Antlaşması	54
2.5.2.2. Katma Protokol.....	55
2.5.2.3. Uyum Antlaşmaları (Protokoller).....	56

2.5.3. Ortaklığın Dönemleri	57
2.5.3.1. Hazırlık Dönemi	57
2.5.3.2. Geçiş Dönemi	58
2.5.3.2. Son Dönem	59
2.6. AB'YE TAM ÜYELİK ÖNCESİ: GÜMRÜK BİRLİĞİ.....	59
2.6.1. Gümrük Birliği'nin Kapsamı	60
2.6.2. Gümrük Birliği'nin Dış Ticarete Olan Etkileri.....	61
2.6.2.1. Gümrük Birliği Sonrası İhracatın Yapısı ve Gelişimi	62
2.6.2.2. Gümrük Birliği Sonrası İthalatın Yapısı ve Gelişimi	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	65
3.1.1. Örneklem Büyüklüğünün Arttırıldığında Regresyon Katsayılarının Durumu ve Yapısal Değişim Analizi	67
3.2. KULLANILAN EKONOMETRİK MODELİN YAPISI.....	70
3.2.1. Modelin Kurulması	71

3.2.1.1. İhracat Modeli	72
3.2.1.2. İthalat Modeli	73
3.2.2. Model Tahminleri	73
3.2.3. Parametrelerin Kararlılığı ve Yapısal Değişimin Tespiti	79
SONUÇ	88
KAYNAKÇA	90
EKLER	95

TABLolar

Tablo 2.1. Türkiye'nin 1980-1995 Yılları Dış Ticaret Hacmi	23
Tablo 2.2. İhracatta Vergi İade Tutarları(1964-1989)	35
Tablo 2.3. Toplam İhracat Kredileri(Milyon TL)	37
Tablo 2.4. Dış Ticaretin Gelişimi(Milyon Dolar)	42
Tablo 2.5. Ana Sektörler İtibariyle İhracat(1980-1995)	44
Tablo 2.6. Türkiye İhracatının Ülke Gruplarına Göre İthalatı	46
Tablo 2.7. İthalatın Temel Mallar ve İmalat Sektörüne Göre Dağılımı	47
Tablo 2.8. Türkiye İthalatının Ana Sektörlere Göre Dağılımı(1980-1995)	47
Tablo 2.9. İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı	48

TEZ HAKKINDA

1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmamızda, Türkiye ile Avrupa Birliği arasında tesis edilmiş bulunan Gümrük Birliği'nin, Türkiye dış ticareti üzerindeki yansımalarını gözlemek ve söz konusu dönem içinde bir değişim olup olmadığını iktisadi n bilgilerden yararlanarak ekonometrik yöntemlerle analiz etmek ve bu analiz sonuçlarını yorumlamak amaçlanmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu araştırmada, toplanan veriler ve yapılan analiz ile Gümrük Birliği öncesinde ve sonrasında Türkiye ihracat ve ithalatında anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığının, ortaya koyulması Türkiye dış ticareti açısından önem taşımaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada ikinci el veri kaynakları olarak, Devlet İstatistik Enstitüsü verilerinden yararlanılmıştır. Gerekli olana veriler toplandıktan sonra, kurulan ekonometrik model yardımıyla söz konusu verilerin model tahmininde kullanılması ve tahmin edilen bu modelin analiz edilmesine çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Gümrük Birliği sosyal, ekonomik ve siyasal olarak çok yönlü bir biçimde Türkiye'yi etkilemektedir. Ancak bu çalışmada Gümrük Birliği'nin ekonomik boyutunun bir kısmı olan dış ticarete etkisi üzerinde durulacaktır.

5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Dış ticaret için, kurulacak olan ekonometrik modelin, makro bir model olması, araştırmanın sınırlı tutulmasında en büyük etkindir. Dış ticareti etkileyen çeşitli değişkenler arasındaki karmaşık eş anlı ilişkilerin kurulmasındaki zorluk, model büyüklüğünün de sınırlı tutulmasına yol açmaktadır.

6. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği ile birlikte Türkiye dış ticaretinde AB ülkeleri ve diğer ülkelere karşı bir değişim süreci içine girmesi kaçınılmaz bir durumdur. Kısa bir süre geçmesine rağmen, Türkiye dış ticaretinde bir değişim olup olmadığının ortaya çıkarılması amacıyla da aşağıdaki hipotezler test edilecektir;

H_0 1: Gümrük Birliği öncesi dönem için tahmin edilen ekonometrik model parametreleri ile Gümrük Birliği sonrası döneme ait olarak tahmin edilen ekonometrik model parametreleri arasında fark yoktur.

H_0 2: Gümrük Birliği öncesi dönem için tahmin edilen ekonometrik model ile Gümrük Birliği sonrası döneme ait olarak tahmin edilen ekonometrik model arasında farklılaşma yoktur.

BİRİNCİ BÖLÜM

**DIŞ TİCARET VE ULUSLAR ARASI GELİR AKIMI
İLİŞKİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ**

1.1. DIŞ TİCARET

Bir űlkenin, baŐka űlkelerden belli bir dönemde mal alması ve bunlara mal satması dıŐ ticaret olarak tanımlanır. DıŐ satımın (ihracat), dıŐ alımdan (ithalat) az olması o űlkenin ekonomik gczlgn gösterir, buna "dıŐ ticaret açıđı" denir.¹

lkeler çeŐitli nedenlerle dıŐ ticaret faaliyetlerinde bulunurlar. Bunların baŐlıcaları, yerli űretim yetersiz olması, uluslararası fiyat farklılıklarının olması ve mamul farklılaşmasıdır.² Dünyada hiçbir űlke kendi kendine yeterli değildir. Dolayısıyla iç talep ığını gidermenin yolu dıŐ ticarettir.³

lkeler genel olarak, kendisinde nisbi olarak daha bol ve ucuz bulunan űretim faktörlerini daha çok kullanarak űrettikleri malları ihraç etmekte, buna karŐılık kendisinde nisbi olarak daha az bulunan űretim faktörlerinin kullanılmasıyla űretilmiŐ olan malları ise ithal etmektedirler.⁴

Diđer bir nedende farklılaŐtırılmıŐ malların varlığıdır. Belli bir endüstri ve bağlı firmaların űretilmiŐ olduğu mallar birbirine benzemekle beraber tıpa tıpa aynı değildir, kullanım veya imalat bakımından belirli farklılıklar taŐırlar. Bu da dıŐ ticaret faaliyetlerine neden olur.⁵ DıŐ ticaretin nedenini veya dıŐ ticarete fiyat teŐekkülünü

¹ HANçERLİOğLU Orhan, *Ekonomi Szluğ*. Remzi Kitabevi, İstanbul 1993. s. 62

² KARLUK Rıdvan, *Uluslar arası Ekonomi*, Beta Basım Yayın, İstanbul 1998, s. 2

³ SEYİDOğLU Halil, *Uluslar arası İktisat Teorisi Politika ve Uygulama*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1988, s. 13

⁴ KARLUK, A.g.e, s.3

⁵ OLALI Hasan, *DıŐ Ticaret ve Politikası*, Ege űniversitesi Matbaası. Bornova 1972. s.19

izah etmeye çalışan teoriler, dış ticaret teorileri olarak adlandırılmaktadır. Bu teorilerin başlıcaları şunlardır:

Dış ticaret teorilerinin başında mutlak üstünlükler teorisi yer alır. Adam Smith, ticaretin kaynağını iş bölümü fikrine bağlamıştır. Ona göre iş bölümünün ortaya çıkışı, bir şeyi bir başka şeyle takas, trampa ve mübadele etme eğilimlerinin bir sonucudur.⁶ Böylece her ülke mutlak olarak üstün bir şekilde üretebildiği mallarda uzmanlaşırsa, hem uluslar arası üretim artacak hem de her ülke kendi imkanlarıyla üretemediği veya pahalıya üretebildiği malları dış ticaret vasıtasıyla diğer ülkelerden daha ucuza bol miktarda temin edebilecektir. Dolayısıyla üretimdeki bu uzmanlaşma, dünya üretiminin de ticarete katılacak ülkelerin paylaşacakları bir artışa yol açacak ve tüm ülkeler bundan kazanç sağlayacaklardır.⁷

D. Ricardo, uluslararası iş bölümü için mutlak üstünlüğün şart olmadığını söylemiştir. Her ülke diğer ülkelere göre mukayeseli olarak üstün olduğu mallarda uzmanlaşmaya giderse, yine uluslar arası refahta artış meydana gelebilir. Mukayeseli üstünlükler teorisi olarak adlandırılan bu görüşe göre, her ülke kendi özel ürününü, yani üretimde uzmanlaştığı ürünü diğer ülkelerin özel ürünü ile, yurt içi değişim oranından daha elverişli bir değişim oranı ile değiştirmeye istekli olacaktır.⁸

Marshall' a göre, dış ticarete gelişen iki ülke, birbirine ihraç ettikleri her munzam mal birimi için, karşıdan gittikçe daha fazla mal istemek eğilimindedirler İki ülkenin istekleri bir noktada birbirine uygun düşecek ve dış ticaret bu anlaşma noktasındaki değişim oranına doğru gelişecektir.

Heckseher- Ohlin teoremine göre ise, sermayesi bol ve sermaye maliyeti düşük olan ülkeler emek yoğun malları değil, sermaye yoğun malları, emeği bol ve emek maliyeti düşük ülkelerde emek yoğun malları ihraç ederek mukayeseli üstünlüğü devam ettirebilirler.⁹

⁶ SAVAŞ Vural, **İktisadın Tarihi**, Avcıoğlu Basım Yayın, İstanbul, 1997, s. 275

⁷ SALVOTERE Dominick, **Uluslar arası İktisat Teori ve Problemler**, (Çev: Tamer İşgüden), Bilim Teknik Yayınevi, 1986, s.1

⁸ SAVAŞ, A.g.e. s. 459

⁹ SERİN Necdet, **Kalkınma ve Dış Ticaret**, S.B.F. Basın Yayın Y.O. Basımevi, Ankara, 1981, s.14

1.1.1. İhracat

İhracat, bir ülkenin kendi ürettiği veya üretmeyip satın aldığı ürünleri bir başka ülkeye satması olayıdır, ihracat sektörü günümüzde sanayileşme politikasının bir aracı durumuna gelmiştir. Önceleri dış ticaret politikasında ithalat ile birlikte ele alınan ihracat, günümüzde sanayileşme ile birlikte kalkınmanın hareket noktası haline almıştır. Günümüze özellikle gelişmekte olan ülkeler gelişmelerini sağlayabilmek için büyük ölçüde dövize ihtiyaç duyarlar. Bu dövizlerin sağlanması ise, ihracat ile dış yardım yoluyla veya borçlanma ile olur. İhracat, kalkınmanın gerçekleşmesinde gerekli olan mal, hizmet ve teknoloji ithali için finansman kaynağı yani döviz kazandırır.

İhracattaki gelişmenin ekonomiye yayılışını modern iktisatçılar, "ileriye bağlantı" ve "geri bağlantı" kavramları ile açıklarlar, ihracatın gelişmesi, bir yandan sektörde girdi olarak kullanılan ve diğer endüstriler açısından üretilen mallara talep yaratırken diğer taraftan bu kesimde çalışanların gelir ve tüketim taleplerinin artmasına yol açar. Bu gibi sürükleyici etkiler, ekonominin geri kalan kesimlerinde üretim hacminin büyümesine ve ileri teknolojilerin kullanılmasına neden olur ihracattaki büyümenin bu yolla tüm ekonomiye yayılmasına "ihracat kesiminin geriye doğru bağlantıları" denir Diğer yandan ihraç edilebilir malların arzının bollaşması ve kalitesinin yükselmesi, fiyatların düşmesi de bu malların ham madde ve ara madde olarak kullanan diğer endüstrilerin kurulmasına veya gelişmesine katkıda bulunur. Bu şekilde ihracat endüstrisindeki gelişme yolu ile sağlanan büyümeye "ihracatın önderliğinde büyüme" adı verilir.¹⁰

İhracat her ülkede kendi yasalarına göre yürütülmektedir. Uygulamada ihracat, ihracat yapan ülkelerde alınan bir dizi karar ve bunları düzenleyen çeşitli yönetmelik ve tüzüklere bağlıdır. İhracat faaliyetleri bu yönetmelik ve tüzüklere bağlı olarak yürütülür.¹¹

¹⁰ SEYİDOĞLU Halil, *Uluslar arası İktisat*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1980, s. 122

¹¹ ALP AR Cem - ONGUN Tuba, *Dış Ticaret Ansiklopedik Sözlük*, Türkiye Dış Ticaret Derneği Yay., Ankara, 1987, s. 89

1.1.2. İthalat

Bir ülkenin başka ülkeler tarafından üretilmiş malları satın almasıdır. Özel kişiler, kuruluşlar veya kamu kuruluşları aracılığıyla yapılır. İthalat, dış ülkelere getirilen tüm mal ve hizmetleri ifade eder. İthalat işlemi, bir ülkede eksik olan veya hiç bulunamayan mal ve hizmetleri yurda getirmek için gerçekleştirilen uluslararası bir işlemdir. Bazı durumlarda zorunludur; örneğin hiç petrolü bulunmayan bir ülke, petrolü dış ülkelere almak zorundadır.¹²

Makro ekonomik analizde ithalat, gelir harcama akımından bir sızıntı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla toplam talebi azaltıcı bir etkiye sahiptir. İthalat, ihracatla birlikte dış ödemeler bilançosunda dış ticaret hesabını oluşturur. İthalat ve ihracat arasındaki fark dış ticaret dengesini ifade eder. İthalat, alıcı ülke için ödeme yükümlülüğü yarattığından daima ödemeler bilançosunun borçlu tarafında kaydedilir.

1.2. Dış Ticaret Politikası ve Etkileri

Dış ticareti toplum yararına düzenlemek için devletin almış olduğu önlemlerin tümüne "dış ticaret politikası" denir.¹³ K. Boulding dış ekonomi politikasını, bir ülkenin yabancılarla olan ekonomik ilişkilerini düzenlemeye yönelik tek yanlı bir biçimde politika belirlemek olarak tanımlamıştır.¹⁴

Dış ticaret politikası, ülkenin dış ticaretinin yapısına ve miktarına yön vermek için alınan tüm tedbirleri kapsar.¹⁵ Dış ticaret politikası için diğer bir tanımda şöyledir; milli sınırları aşan yalnız mal üzerinde değil hizmet, sermaye, turizm ve göç gibi diğer ekonomik hareketler üzerinde de alınan tedbirleri ve yapılan müdahaleleri kapsar.¹⁶

Dış ticaret politikası, esas olarak kaynak dağılımı ile ilgili bir politikadır. Örneğin,

¹² HANÇERLİOĞLU Orhan, A.g.e., s. 61

¹³ SEYDİOĞLU Halil, A.g.e., s. 256

¹⁴ BOULDING K. E., *Principles Of Economy Policy*. Printice - Hail Inc., 1963, s. 259

¹⁵ İYİBOZKURT Erol, *Dış Ticaret Teorisi ve Politikası*, İ.T.İ. A. Yavmlan, No: 21, 1977, s. 131

¹⁶ OLALI Hasan, A.g.e. s. 9

bir ithalat vergisi veya ihracat sübvansiyonu, özel malın ülke içindeki üreticilerinin korunmasını sağlayarak kaynakların bu malın üretimine yönelmesine neden olur. Sonuç olarak, dış ticaret politikasının uygulanmasındaki amaç ne olursa olsun, uygulanacak politika kaynakların tekrardan dağılımını gerektirir.¹⁷

1.2.1. Dış Ticaret Politikası ve Gelir Üzerindeki Etkisi

Hükümetlerin belirleyebileceği bir dış ekonomi ve ticaret politikası ülkede gerçekleştirilmekte olan bütün iktisadi faaliyetleri çok yakından etkileyebilmektedir. Örneğin, dış ticareti kısıtlayıcı bir hükümet politikası, tüketicilerin ithal mallarına daha yüksek bir fiyat ödemesine neden olurken, liberal bir dış ticaret politikası, uluslar arası ihtisaslaşmanın sağlamış olduğu avantajlardan daha fazla yararlanılmasına imkan sağlamaktadır. Benimsenen dış ticaret politikası sonucunda, ülke içi üreticiler ile ihracatçılar korunup, bunların dış ülkelere daha fazla mal satmaları mümkün olabileceği gibi, bunun tamamen terside söz konusu olabilir.¹⁸

1.2.1.1. Dış Ticaret Politikası ve İhracat

Ekonomide ihracat sektöründe meydana gelen gelişmeler, ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkiler yaratacak gelişmeyi uyarıcı bir rol oynar. Dolayısıyla ihracat artışı, milli gelir seviyesini yükseltir ve ihracatın genişlemesine bağlı olarak bu kesim ekonomi de öncü sektör olarak diğer sektörlerin gelişmesine katkıda bulunur.¹⁹ Tam istihdamın sağlandığı bir ülkede, dış talepte ülke lehine bir gelişme veya içeride maliyeti düşürücü bir yenilik ihracatı artırır, dış ticaret hadlerini düzeltir. İhracatın artması, pazar darboğazını genişleterek, ülkeler arasında iş bölümünü teşvik edip üretimde ihtisaslaşmaya ve verimliliğin artmasına neden olur. İhracat için etkin bir biçimde üretim yapan işletmeler, ekonomideki diğer işletmeleri de bu yolda üretim yapmaya teşvik ederek rekabetin artmasına ve verimliliğin yükselmesine neden olur.²⁰

¹⁷ ROBERTSON David, *International Trade Policy*, The Macmillan Pres, 1972, s. 11

¹⁸ D. ROOT Franklin, *International Trade and Investment*. South-Western Publishing Co. Cincinnati, Ohio. 1973, s.255

¹⁹ KARLUK Rıdvan, *Türkiye' de İhracata Yönelik Dış Ticaret Pol. Ve İhracatın Yapısal Analizi*, Eskişehir 1981, s. 41

²⁰ KUMBARACIBAŞI Onur, *Dış Ticaret Teorisi ve Uluslar arası Ekonomi*, Ankara İki. Tic. İlimler Akademisi Yav. No: 103, Ankara, 1976. s. 173

İyi bir ihracat performansının ekonomik kalkınmaya doğrudan ve dolaylı faydaları aşağıda belirtildiği şekilde özetlenebilir.²¹

1. Artan ihracat hasılatı döviz dar boğazının aşılmasını kolaylaştırır. Böylece bir ekonomi daha fazla sermaye malları ithal edebilir; bu sermaye malları iktisadi kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olur.
2. İhracat kalkınması yatırımların en yeterli sektörlerle kanallanmasını sağlar. Böylece ihracat kalkınmasını temin eden bir ülke görece olarak fazla olan üretim faktörlerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı malların üretiminde ihtisaslaşır; bu da verimliliği artırır. İşgücünün fazla olduğu ülkelerde verimli işgücü yaratılır; üretici işgücü verimliliği ve kapasiteyi artırır. Bunun sonucu yeni iş imkanları yaratılır.
3. İhracat sektörünün hızlı gelişmesi ile bir ekonomi ölçek ekonomilerinden istifade eder. Çünkü uluslararası pazarlar yerli pazarlardan daha geniştir. Bu da ekonominin daha büyük ölçekli ve daha yeterli üretim yapısına kavuşması demektir.
4. Rekabet ortamı ihracat sektörü üzerinde yeterli baskı oluşturur. Böylece maliyetin düşük tutulmasına ve daha yeterli üretim sürecine girilmesine özen gösterilir. Rekabet, ihraç edilebilir malların kalitesinin artmasını da sağlar. Yetersiz işletmeler ekonominin dışına atılır.
5. İhracatın hızlı gelişmesi yerli üreticilerine çeşitli avantajlar sağlar. Yerli üreticiler yeni üretim tekniklerini kendi işletmelerinde kullanmaya başlar. Genişleyen bir ihracat sektörü teknolojik yeniliklerin ülke içine girişini hızlandırır.

---

²¹ HOROZ Fethi Şahin, **İhracat Büyümesi Ekonomik Kalkınma İlişkisi Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma**, (1960-1987), Maliye Bakanlığı Araştırma, İstatistik ve Koordinasyon Kurulu Bşk. Yay. No: 1993/336, s.12

1.2.1.2. Dış Ticaret Politikası ve İthalat

Kalkınma amacıyla yapılan sermaye malları harcamaları ithalatı gerektirir. Gereken miktarda sermaye malının hiçbir tıkanıklığa uğramadan muntazaman temini, gelişme hızını olumlu yönde etkiler.²²

İthalatın yüksek olması ve hızla artması, eğer tutarlı bir politikanın sonucu ise, büyük dış finansman sorunlarına yol açmıyorsa, kalkınmaya ve gelişmeye yardımcı oluyorsa ekonomik gücün bir göstergesi olarak kabul edilir.²³

Bir ülkenin uyguladığı dış ticaret ve kambiyo rejimine göre ithalat serbesttir veya sınırlandırılmıştır. Sınırlamalar, ithal yasakları, miktar kısıtlamaları (kotalar) veya döviz tehditleri biçimindedir. Ayrıca ithalat, belli kişi veya kuruluşlara ithalat için izin belgesi (lisans) verilmesi yoluyla da sınırlandırılabilir.

1.2.2. Dış Ticaret Politikası ve Sanayileşme Üzerine Etkisi

Ülkelerin ekonomik yapısı, dış ticaret politikasını belirlediği gibi, uygulanan dış ticaret politikası da sanayileşme stratejisi üzerinde etkili olmaktadır.²⁴ Çünkü dış ticaret politikası milli gelirin hacmini, bileşimini, istihdam ve fiyat seviyesini, gelir dağılımını etkileyerek sanayinin yapısını da belirlemektedir. Dolayısıyla dış ticaret politikalarının yapısını esas olarak sanayileşme politikaları belirlemektedir. Bu nedenle, sanayinin yapısında bu derece etkili olan dış ticaret politikalarını, sanayileşme politikaları ile uyum içinde yapmak gerekmektedir. Sanayileşme politikalarındaki farklılıklar, dış ticarete bakış açısından kaynaklanmaktadır.²⁵

Sanayileşme sırasında izlenecek dış ticaret politikaları, ihracata dönük sanayileşme ve ithal ikameci sanayileşme politikaları olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır:

Bu politikalardan ilki ihracata dönük sanayileşme politikasıdır. İhracata dönük sanayileşme politikasında amaç, dış piyasalara yönelik üretim olduğundan, iç

²² SERİN Necdet, *A.g.e.*, s.41

²³ AYTÜR Mehmet, *Kalkınma Yarışı ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1970. s.92

²⁴ MANİSALI Erol, *Gelişme Ekonomisi*. Ar Yayınları, İstanbul, 1982 s. 76

²⁵ SEYİDOĞLU Halil, *Türkiye' de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*. Turizm Kitabevi, Ankara 1982,-s. 29

piyasalardaki daralmalar v.b. engeller kalkmakta, üretim tesisleri optimum kapasite ile kurulabilmekte ve ölçek ekonomilerinden yararlanılabilmektedir. Bu modelin temel işlevi, kurulan veya kurulacak olan endüstriyi, dış piyasanın rekabet koşullarına hazırlamaktır.

Dış rekabet monopolleşmeyi engellediği gibi, kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek yöntemlerin araştırılması yönünde sürekli hareket ve devamlılık içinde olmaya zorlayacaktır. Bu da ekonomiye sürekli bir dinamik kazandırarak gelişmeyi hızlandıracaktır.²⁶

İthal ikameci sanayileşme politikası ise, daha önceden yurt dışından ithal edilmekte olan malların uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini ön gören bir sanayileşme stratejisidir.

İthal ikameci sanayileşme ve dış ticaret politikaları aşırı değerlenmiş kur politikaları ile uyum içinde olmak zorundadır. Yani ülke içinde korunacak sanayi dalları ithalatını zorlaştırmak için ithal pahalılaştırılır, bu uygulama da ithalat mallarına uygulanacak kurun yüksek tutulması ile yani "aşırı değerlendirme" ile olur veya ithalata başka kur uygulanabilir (ikili kur).

İthal ikameci sanayileşme ve dış ticaret politikaları genellikle aşırı değerlenmiş kur ve enflasyonist para ve maliye politikaları ile uygulanmak zorunda kaldıkları için eleştirilirler. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde yapısal olarak dışa bağımlılığı arttırdıkları ve yine aşırı değerlenmiş kur politikaları nedeniyle tarım sektörünü ihmal ettiklerinden ve bundan dolayı da iç ticaret hadleri tarım aleyhine geliştiği için sürekli eleştirilmektedirler.

²⁶ SEYİDOĞLU Halil, A.g.e., s.30

1.2.3. Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi

Kalkınma, geri kalmış ülkelerin dış yardım ve ekonomik düzenlemeler yoluyla gelişmiş ülkelere yetişme çabasıdır.²⁷ Kalkınma çabası içinde olan az gelişmiş ülkeler, ekonomik kalkınmaları için gerekli olan makine, teçhizat gibi ana ve yatırım malları, ilkel hammaddeleri ile gereksinim duyulan tüketim mallarının bir kısmını ithalat (dışalım) yoluyla karşılamak zorundadırlar.

Diğer yandan, kalkınmayı sağlayacak büyük çaplı yatırımların dış finansmanının sağlanarak yüksek bir kalkınma hızının elde edilebilmesi için ihracat gelirlerinin süratle artırılması gerekmektedir. Bu yolla yatırımın dış finansmanı ile ilgili tikanıkların oluşması önlenir.²⁸

İhracat yoluyla, ülkenin dış pazarlara açılması, ihracatta bulunma imkanına kavuşan firmaların optimum kapasiteye ulaşarak, verimliliklerini arttırması sağlanır. İç ve dış piyasalara yönelik üretimde bulunarak büyüyen sanayiler, rekabet nedeniyle maliyet, kalite ve pazarlama konularında etkinliği sağlamaya ve dışsal ekonomiler oluşturmaya yönelirler. Ülkelerin ihracata yönelmeleri ve ihracat bileşiminde imalat sanayi mallarının oranının yükselmesi, kalkınma açısından önemli bir role sahiptir.²⁹

Dış ticaretin sağlayacağı ekonomik etkilerin, sermaye birikimini hızlandırıcı, teknolojik açığı kapatıcı, verimliliği ve geliri arttırıcı sonuçları olacağına ve dolayısıyla ekonomik kalkınmaya son derece yardımcı olacağına inanılmaktadır. Bu sonuçlara ulaşılabilmesi için önerilen yöntem ihracata yönelik bir sanayileşmesinin gerçekleştirilmesidir.³⁰

Ayrıca, gelişme performansı yakalamış ve üretimini her yönden arttırmaya devam eden ülkelerde, ekonomik kalkınmalarını devam ettirebilmek için ithalat yapma gereksinimi duyarlar. Çünkü artan üretim, yeni mamul ve ürünler üreten işletmeleri hammadde gereksinimine yeter. Bu maddeleri sağlayabilmek için de dışalığa girişirler ve

²⁷ HANÇERLİOĞLU Orhan, A.g.e., s. 201

²⁸ SERİN Necdet, A.g.e., s.36

²⁹ ŞANLI Bahar, *Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti*, Işık Yay., İstanbul 1997. s. 33

³⁰ KUMBARACIBAŞI Onur, A.g.e., s.174

gereksinimi duyarlar. Çünkü artan üretim, yeni mamul ve ürünler üreten işletmeleri hammadde gereksinimine yeter. Bu maddeleri sağlayabilmek için de dışarıya girişirler ve gereksinimleri olan hammaddeyi bu yoldan sağlarlar.³¹

Sonuç olarak, ihracatın geliştirilmesi ekonominin uzun vadede dengeli kalkınmaya ulaşmasının temel şartı olmuştur. Başka deyimle, dış ilişkiler yönünden dengeli bir kalkınma, yalnız arzulanan oranda bir kalkınma hızı yaratacak yatırımların yapılmasıyla gerçekleştirilememekte, yatırımların ilerde talebini karşılayacak bir ihracat endüstrisi yaratacak biçimde olmasını gerektirmektedir.³²

1.3. Dış Ticaret ve Gelir Akımı

Gelir dolaşımı toplumsal gelirin elden ele geçerek dolaşmasıdır. Gelir, üretim sonucunda meydana çıkar. Anamalcı ekonominin üretim faktörleri olarak nitelediği toprak, emek, anamal ve girişim arasında paylaşılır. Daha sonra çeşitli hizmetler karşılığı olarak firmalar, kamu kuruluşları ve bireyleri temsil eden ekonomi birimlerine dağılır. Sonunda bunların yapmak zorunda oldukları harcamalarla yemden üretim anlamına döner.³³ Aynı konuya bir başka açıdan da bakmak mümkündür. O da uluslar arası mübadelelerin gerektirdiği harcamalar meselesidir. Ülkeler arası mübadelenin gerektirdiği harcamalar meselesini açıklayabilmek için A ve B gibi iki ülkenin bulunduğu bir ekonomiyi ele alındığında;

A ülkesinden mal alan B ülkesi iki yönde ekonomik harekete neden olur. Bunlardan birincisi, ithal edilen mal A ülkesinden B ülkesine gönderilir. A ülkesinden satın alınan mallar B ülkesinin iç pazarlarında arz edilen ithal mallarının miktarlarını ve cinsini değiştirir.

İkinci olarak, B ülkesinin A ülkesinden mal satın alabilmesi için bedelini ödemesi, yani harcamada bulunması gerekmektedir. A'nın B'ye mal satması, A ülkesinin ihracatı, B ülkesinin de ithalatıdır. İthalat yapan bir ülke bedel öder. Buna ithalat

³¹ SEVİNDİRİCİ İbrahim, *Az gelişmişliğin Ekonomisi*, Ay yıldız Yay., Ankara, 1999, s. 100

³² YAŞA Memduh, *İktisat, Maliye ve Politika*, Nur Ofset. İstanbul, 1982, s. 102

³³ HANÇERLİOĞLU Orhan, *A.g.e.*, s.127

harcaması denir. İhracatta bulunan ise bedel alır. Bu da ihraç eden ülkede yabancı ülkenin harcamasını artırır. Harcama artışı A ülkesinin mallarına yönelen nakdi talebin çoğalmasındır. Milli geliri harcamalar toplamı ile ifade ettiğimiz zaman A ülkesinin geliri artmış olur. Bir ülkenin ihracatı, ithalatını geçtiği zaman nakdi milli gelir- para birimi ile harcama olarak ifade olunan gelir- artar. Buna mukabil, ithalat ihracatı aştığında, nakdi milli gelirden azalma meydana gelir. Çünkü yabancıların ekonomiye yaptıklarından daha fazla bir harcama dışarıya sızar.³⁴

1.3.1. İhracat ve Gelir Akımı

Kişi başına ihracat, bir ülkenin bir yıl içinde gerçekleştirdiği dış satımın o ülkenin nüfusuna oranlanmasıyla bulunur. Kişi başına ihracatı yüksek olan ülkeler genellikle gelişmiş, az olan ülkeler ise geri kalmış ülkelerdir.

Az gelişmiş ülkelerin dış satım konusu olan ürünleri sınırlıdır, diğer bir ifadeyle bu ülkelerin dış satım konusu olan malları ya tek ya da birkaç çeşit üründen ibarettir.³⁵

Dış satımın tek ya da sınırlı birkaç mala ilişkin olması bu ürünlerin dünya piyasalarındaki fiyatlarının oynaması sonunda döviz girdileri miktarında değişmelere yol açmaktadır. Bu durum ise planlarda öngörülen faaliyetleri etkilemektedir.³⁶

İhracattaki değişim, o ülkenin mal ve hizmetlerini satın alan yabancı hane halklarının harcama kararlarına bağlıdır. Dolayısıyla, ihracat o ülkenin ulusal gelirindeki değişimlerine bağlı olarak değişmez.³⁷

Yüksek kalkınma hızını yakalayabilmiş ülkelere bakıldığında ihracat gelirlerinde de yüksek bir gelişmenin sağlandığı görülmüştür. Oysa kalkınma hızının düşük olduğu

³⁴ KILIÇBAY Ahmet, *İktisadın Prensipleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., İstanbul, 1968, s.530

³⁵ SEVİNDİRİCİ İbrahim, A.g.e., s.96

³⁶ İLKİN Akın, *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yay., İstanbul, 1983, s.40

³⁷ LIPSEY R.G. – STEINER O. Peter – PURVIS D.D. – COURANT N.P., *İktisat* (Çev: Ahmet Öztürk) Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990, s.39

ülkelerde, ihracat gelirlerindeki artışlarda çok düşük seviyelerde gerçekleşmiştir.³⁸ Üretim seviyesini arttıran ve yeni teknolojiler geliştiren ülkeler ihracat yoluyla ekonomik seviyelerini yükseltmekte ve gelirlerini arttırmaktadırlar.

Üretim seviyeleri önemli ölçüde artan ekonomiler, ülke gereksiniminden fazla olan kısmını dışarıya ihraç ederler. Hatta bu ülkelerin başarılı olduğu sanayi dallarında, tamamen ihracata yönelik mal ve hizmet üreten ve ihraç eden işletmelerde vardır. Gelişmekte olan ülkeler devletin ve özel sektörün sürekli yeni teknoloji ürettiği ve böylece gelişimini sürdürdüğü ülkelerdir. Bu ülkeler, yeni teknoloji ürettikçe, bir önceki teknolojiyi, bu teknolojiyi kendileri için yeni ve ileri sayılan az gelişmiş ülkelere ihraç ederler. Diğer taraftan yeni teknoloji ile ürettikleri malları da az gelişmiş ülkelere satabilirler. Böylece yeni teknoloji iki taraflı etki yaparak gelişmiş ülke ihracatının artmasını ve dolayısıyla gelir elde edilmesini sağlar.³⁹

Daha yüksek kalitedeki işgücü eğitimi, ithal edilmesi gereken girdilerin düzenli olarak ülkeye girişini sağlaması yanında başarılı bir ihracat sektörü yabancı yatırımcıları da özendirir. Tüm bu faktörler birbirini etkiler, böylece ihracat yatırımlar ve tüketim genişler. Sonuç olarak da gayri safi üretimde önemli oranda artışlar meydana gelir, bu da geliri artırır.⁴⁰

1.3.2. İthalat ve Gelir Akımı

Kişi başına ithalat bir ülkenin toplam ithalatının o ülke nüfusuna oranlanmasıyla bulunur. Dışalım, hem az gelişmiş ülkelerin hem de gelişmiş ülkelerin başvurduğu bir dış ticaret türüdür. Çünkü, ithalat bir ülke ekonomisine çok önemli yararlar sağlar. Bunları şöyle sıralayabiliriz;

İthalattan alınan gümrük vergileri hazine için önemli bir gelir kaynağıdır. İthalatla, bir ülkede hiç üretilmeyen ya da çok az üretilen ürünler sağlanarak, o ülke tüketicilerine sunulur. Ayrıca, bazı mallan kaynakların rasyonel biçimde kullanılması sonucu bazı ülkeler, diğer ülkelere daha ucuza üretebilirler. Dışalım yoluyla bu

³⁸ SERİN Necdet, A.g.e., s.39

³⁹ SEVİNDİRİCİ İbrahim, A.g.e.

⁴⁰ EMERY Robert F., *The Relation Of Export and Economic Growth*, Kyklos 1967, s.470

mallar ülkeye girer ve içerde, iç üretimden daha ucuza tüketilebilir.⁴¹

1.3.3. İhracat ve İthalat Oranlarındaki Farklılıkların Gelir Akımına Etkisi

Yabancı ülkelere mal satan bir ülke, kendi piyasasında arz olunan malların miktarını azaltmış ve bunlar üzerindeki yabancı ülke harcamalarını arttırmış olur. Dışarıdan mal alan bir ülke, satın alma gücünün bir kısmının dışarıya akmasına sebep olmuştur. İç piyasada arz olunan ithal malların çoğalmasını mümkün kılmıştır.

Bir ülkenin ihracatı ithalatını aştığı takdirde, dışarıya satılan mal miktarı, dışarıdan satın alınan mal miktarından büyüktür. İhracatın ithalatı aşması, yabancıların söz konusu ekonomide yaptıkları harcamaların, dışarıya akan harcamadan büyük olduğunu ifade eder. Bu şartlarda milli ekonomide arz elastikiyeti de zayıfsa, sonuç enflasyondur. Çünkü az sayıda malı, çok sayıda para kovalayacaktır. İthalat ihracatı aştığı takdirde ise, bir ülkenin iç pazarın da arz olunan malların miktarı artar. Buna beraber iç harcama azalır. Çünkü harcamanın büyük bir kısmı dışarıya çıkmış (ithalat dolayısıyla) fakat ona eşit bir dış harcama ülkeye (ihracat yolu ile) girmemiş olur. Aradaki fark net bir harcama azalışıdır.

Bu şekilde dış ticaretteki değişimler, yani ithalat ile ihracat arasındaki fark iç harcamalarda, dolayısıyla milli gelir seviyesinde büyük değişimlere sebep olurlar.⁴²

1.4. İhracat ve İthalatın Hacminin Değişme Sebepleri

Yabancı ülkelerin gelirleri artarsa, diğer koşullar aynı kaldığı takdirde, bu ülkelerin talep ettikleri yerli mal miktarı, yani ülkenin ihracatı artar.

Yabancı malların fiyatları artarsa, hem yabancılar hem de yerliler daha pahalı duruma gelen yabancı malların yerine daha ucuz olan yerli malları tercih etmeye başlarlar. Bu durum ise hem ihracatta hem de ithalatta değişmeye neden olur. İhracat yükselir, ithalat ise ulusal gelir düzeyi sabit kaldığı halde düşer. Eğer yabancı mal ve hizmetlerin

⁴¹ SEVİNDİRİCİ İbrahim, A.g.e., s.99

⁴² KILIÇBAY Ahmet, A.g.e, s. 537

fiyatı düşerse, bu defada yabancı mallar tercih edilmeye başlar. Böyle ithalat yükselir, ihracat ise düşer.⁴³

Bir ülkenin ihracatı, diğer bir ülkenin (veya ülkeler grubunun) ithalatı olduğundan ithal hacmindeki değişme sebeplerini inceleyerek ihracat değişmelerini de açıklamış oluruz.

Bir ülkenin yabancı ülkelere satın aldığı malların miktarı iki sebeple değişir,

i. İthalatın meylinin değişmesi

ii. Gelir seviyesini değişmesi

$M = m \cdot Y$ denklemi bunu açıkça göstermektedir. Denklemdaki M , bir ülkenin yapmış olduğu ithalatın meylini; m , marjinal ve ortalama ithal meylini, Y , gelir seviyesini gösterir. Denkleme göre M 'nin değişmesi, yani ithal hacminin azalıp çoğalması için;

m 'nin değişmesi

Y 'nin değişmesi

Veya her ikisinin birden değişikliğe uğraması lazımdır.

1.4.1. İthalatçı Ülkedeki Tüketici Halkın Zevk ve Alışkanlıklarını Değişmesi

Eğer bir ülkenin halkı önceden yerli malı tercih ederken zamanla yabancı mallara yönelir, onları ister veya ararsa, gelir seviyesi değişmeden ithalat artar. Çünkü, ekonominin ortalama ve marjinal ithal meyli büyür. Y değişmese dahi m 'nin büyümesi M 'yi arttırır.

⁴³ LIPSEY G. Richard, A.g.e. s. 63

1.4.2. Ekonomik Yapının Değişmesi

Bir ekonominin tarımsal bir yapı arz ederken, endüstrileşmesi m'yi değiştirir. Zirai bir ekonominin endüstrileşme yönünde gelişmeye başlamasıyla m'nin değeri büyür. Çünkü yabancı yatırım mallarına olan talep fazlaşır. Hızla gelişip sanayileşen bir ülke, önceden dışarıdan alınan bir çok tüketim ve yatırım mallarını kendi iç bünyesinde üretmek suretiyle ithalat ihtiyacını azaltır. Ve dolayısıyla M' nin değerini düşürür.

1.4.3. Milli Ekonomilerin Gelirlerinin Artması

$M = m \cdot Y$ denkleminde göre marjinal ve ortalama ithal meyli (m) sabit kalsa bile gelirin (Y' nin) artması ithalat hacmini (M' yi) büyütür. Bundan başka gelir artışı marjinal İthal meylini de değiştirir. Gelir seviyesi yükselen ülkelerdeki tüketiciler yarı lüks ve lüks mallara yönelirler. Yarı lüks ve lüks mallar da çok defa yabancı ülke mallarıdır. Bu sebeptendir ki marjinal ithal meyli de büyür. Neticede ithal artışı gelir artışından daha büyük bir tempoya sahip olur. Çünkü, hem gelir seviyesi (Y) ve hem de marjinal ithal meyli (m) büyür. Sonuçta toplam ithalat hızla artar.

1.4.4. Milli Ekonomilerin Farklı Büyümeleri ve Uluslar arası Dengesizlik

Dış ticarete dahil ülkelerin gelirleri aynı tempo ile artmaz. Başka bir deyimle milli ekonomiler aynı hızla büyümmezler. Bu nedenle uluslararası ortamda önceden kurutta denge bozulur. Geliri hızla artan ülke, ithalatçı olarak ortaya çıkar. Gelir artışı düşük olan ülkelerde ise ithalat da düşüktür. Uluslar arası dengenin korunabilmesi için, dış ticarete dahil ülkelerin gelirlerinin aynı hızla artması gerekmektedir.

1.4.5. İthal ve İhraç Fiyatlarındaki Değişmeler ve Reel Milli Gelir

Aralarında dış ticaret ilişkisi bulunan ülkeler, birbirlerinden satın aldıkları mallar için belli bir fiyat tespit ederler. Örneğin A ülkesinin B ülkesinden satın aldığı malların fiyatı "ithal fiyatı" ve B ülkesine sattığı malların fiyatı "ihraç fiyatı" dır. A ülkesinin ihraç

fiyatı ile ithal fiyatı arasındaki oran o ülkenin dış ticaret haddini verir.

$$\text{Dış Ticaret Haddi} = \text{İhraç Fiyatı} / \text{İthal Fiyatı}$$

Bunu daha basit bir denklemle göstermek gerekirse dış ticaret hadleri;

$$T = P_x / P_m \text{ şeklinde ifade olunur.}$$

Bu denklemde T, dış ticaret haddinin, P_x , A ülkesinin ihraç fiyatının ve P_m ithal fiyatını gösterir. Bu oranın yani dış ticaret haddinin değişmesi ülkelerinin reel milli gelirlerinin değişmesine sebep olur. A ülkesini dikkate alarak bu oranın büyüdüğünü farz edelim. Oranın büyümesi şu sebeplerden olabilir:

- i. A ülkesinin B ülkesine sattığı malların fiyatı yükselir. (B ülkesinden satın aldığı malların fiyatı değişmemek kaydıyla). Başka bir deyimle A ülkesi için ithal fiyatı değişmeden ihraç fiyatı ve dış ticaret hadleri lehte olmak üzere değişir, yani büyür.
- ii. A ülkesinin B ülkesine sattığı malların fiyatı değişmeden B ülkesinden satın aldığı malların fiyatı düşer. Yani ihraç fiyatı sabit kalır. Fakat ithal fiyatı azalır. Sonuç olarak dış ticaret hadleri A ülkesi lehine değişir.
- iii. A ülkesinin sattığı malların fiyatı yükselir. Satın aldığı malların fiyatı düşer. Sonuçta yine A ülkesi lehine olur.

Dış ticaret hadlerinin A ülkesi lehine değişmesi bu üç yoldan hangisi ile olursa olsun sonuç aynıdır. A ülkesi, B ülkesi ile ticarete kazançlı durumdadır. Sattığı malların fiyatı (oran olarak) artmış, satın aldığı malların fiyatı düşmüştür. Bu yeni şartlar altında, A ülkesinin B ülkesine sattığı mallar karşılığında öncekinden daha çok mal ithal edebilir. Aynı üretim kaynakları ile milli ekonomide daha çok mal arz olunmasına yol açar. Sonuçta reel milli gelir, yalnız dış ticaret hadlerinin lehe çevrilmesi ile artar.

Eğer ihraç fiyatı düşüp, ithal fiyatı artarsa durum bunun aksine olur. A ülkesinin sattığı mallar karşılığında B ülkesinden çok az mal alabilir. Ve milli ekonomide arz olunan

malların hacmi daralır. Bu A ülkesi için, reel milli gelirin artması değil daralmasıdır. Dış ticaret hadlerinin reel milli gelir üzerindeki etkilerini belirleyebilmek için (P_x/P_m) oranını bilmek yeterli değildir. Buna ek olarak iki ülke arasındaki, dış ticaret hacminin de belli olması gerekir. Çünkü, bu oran ne kadar büyük olursa olsun dış ticaret hami çok küçükse A ülkesinin kazancı ve reel milli gelir artışı çok olmaz.

A ülkesi ile B ülkesi arasındaki dış ticaret hacmini X ile gösterelim. Buna ek olarak A ülkesinin ihracatının ithalatına denk olduğunu kabul edelim. Bu takdirde X, A ülkesinin ithalat ve ihracatına, B ülkesinin ithalat ve ihracatına eşittir. Bu takdirde A ülkesinin dış ticarettten doğan kazancı şu denklemle gösterilir.

$$Y_k = X \cdot (P_x / P_m)$$

Denklemden X, A ülkesi ile B ülkesi arasındaki dış ticaret hacmini, P_x / P_m oranı ise, dış ticaret hacmi hadlerini gösterir. P_x / P_m oranı büyüdüğü zaman dış ticaret hacmi X, ne kadar fazla ise A ülkesi o kadar fazla kazanır. Bunun sebebi gayet açıktır. A ülkesi, yüksek fiyatla ne kadar çok mal satıp, düşük fiyatla ne kadar fazla mal alırsa milli ekonomide arz edilen malların hacmi o kadar büyük ve reel gelir artışı o oranda kuvvetli olur.⁴⁴

1.4.6. Ekonomik Entegrasyon Etkileri

Bazı ülkelerin, kendi refah ve hayat seviyelerini yükseltmek amacıyla, bir araya gelerek aralarındaki mal, hizmet, sermaye ve insan hareketlerinin serbest dolaşımı temin etmeleri ve anlaşarak topluluklar meydana getirmeleri entegrasyon olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomik entegrasyon tanımı konusunda görüş birliğine varılamadığı gibi, entegrasyon tiplerini sıralamakta da bir birliktelikten söz etmek oldukça zordur.⁴⁵

İki yada daha fazla ülke bir serbest ticaret bölgesi kurduklarında, üye ülkeler kendi

⁴⁴ KILIÇBAY Ahmet, A.g.e., s.531

⁴⁵ KILIÇ Ramazan, "Ekonomik Entegrasyon Teorisi" Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye, İstanbul, Temmuz-Ağustos 1996, s.68-73.

aralarında, ticareti kısıtlayan tarife ve kota gibi engelleri kaldırır. Birlik dışında kalan üçüncü ülkelere karşı ise, ortak bir gümrük tarifesi uygulama yükümlülükleri yoktur.⁴⁶

Gümrük Birliğinde ise, serbest ticaret bölgesinde olduğu gibi, üye ülkeler kendi aralarında ticarete konu olan tüm mallarda her türlü tarife ve kota gibi engelleri kaldırır. Buna ek olarak birlik dışındaki ülkelere karşı ortak dış tarife ve kotaların uygulanması zorunluluğu vardır.

Ekonomik entegrasyonun üçüncü safhası Ortak Pazar'dır. İki ya da daha fazla ülke bir ortak pazar kurduklarında; Gümrük Birliğine ek olarak, kendi aralarında tüm üretim faktörleri(emek, sermaye, girişim)'nin serbestçe dolaşımına izin verirler. Böylece üye ülkeler arasındaki tüm ticari engeller kaldırılır, birlik dışındaki ülkelere ise ortak gümrük tarifesi uygulanır.⁴⁷

Ekonomik birlikte ise iki ya da daha fazla ülke ortak pazara ek olarak iktisat, maliye ve para politikalarını da birleştirirler. Ekonomik birlik, ekonomik entegrasyonun en son ve mükemmel şeklidir.

1.4.6.1. Gümrük Birliği'nin Etkileri

Bir gümrük birliği kurulduğu zaman sonuç itibariyle meydana getirdiği en önemli iki değişiklik vardır. Bunlar üretim ve tüketim etkileridir;

Gümrük birliği sonucu üye ülkelerin üretimleri, birlik oluşturmadan önceki üretimlerinden farklı olmaktadır. Viner üretim etkilerini "ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler" olarak ele almaktadır.⁴⁸

Ticaret yaratılmasında olumlu üretim etkisi; üretim yüksel maliyetli birlik dışı ülkeden düşük maliyetli birlik içi başka bir ülkeye kaymasıdır. Bunun nedeni, birliğe üye ülkelerin kendi aralarında gümrük duvarlarını kaldırmış olmaları nedeniyle maliyetleri düşük olan ülkenin diğerlerine ihracat yapmaya başlamasıdır. Olumsuz üretim etkisinde ise, gümrük birliğine katılan ülkelere birinin birliğe girmeden önce maliyeti en düşük üçüncü bir ülkeden yaptığı ithalatın, birliğe girdikten sonra, maliyeti yüksek olan birlik üyesi

⁴⁶ CHACHOLIADES, Miltiades, *International Economics*, McGraw - Hill Inc., 1990, p. 223

⁴⁷ CHACHOLIADES, Miltiades, *A.g.e.*, p.224-225

⁴⁸ VINER J., *The Customs Unions Issue*, Wash D.C., 1961, p.44

ülkelerden birine kayması ile ticaret sapması meydana gelmektedir.

O halde bir gümrük birliği kurulduğunda; ticaret yaratıcı etkisi, ticaret saptırıcı etkisine göre daha büyükse, bu birliğin üretim etkileri olumludur denilebilir. Böylece birliğin üretim gücü arttığı gibi, dünya refahı da artar.⁴⁹

Gümrük birliğinin tüketim etkileri de, üretim etkilerindeki gibi yeni ticaretin yaratılması veya ticaret sapmasının hacmine bağlıdır. Tüketim etkisinin olumlu sonuç vermesi yeni bir ticaretin yaratılmasına bağlıdır. Eğer bir A ülkesi X malını birliğe üye olmadan kendisi üretirken, birliğe üye olduktan sonra gümrüklerin kaldırılması nedeniyle, bu malı üretim maliyetleri daha düşük olan diğer bir ülkeden ithal etmeye başlarsa, tüketim etkisi olumludur. Olumsuz tüketim etkisi ise, kurulan gümrük birliğinde ticaret sapmasının meydana gelmesi durumunda ortaya çıkar. Gümrük kurulmadan önce A ülkesi Y malı ithalatını en ucuz üretim yapan bir ülkeden yapmakta iken, birlik kurulduktan sonra daha yüksek bir maliyetle üretim yapan birlik üyesi ülkeden yaparsa, Y malının fiyatı önceki durumuna göre artacağından olumsuz tüketim etkileri ortaya çıkar.

O halde, gümrük birliğinde tüketicilerin her zaman daha iyi bir durumda olacaklarını söylemek mümkün değildir; daha kötü bir duruma da düşebilirler.

---

⁴⁹ VINER J., A.g.e., p.44

İKİNCİ BÖLÜM

**GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE'NİN
DIŞ TİCARETİ**

2.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye’de Dış Ticaret Uygulamaları

24 Ocak 1980 tarihinde ilan edilen ekonomik politika kararlarının Türkiye’de yeni bir dönemi başlatmış olduğu bilinen bir husustur. Bu yeni dönemde, Türkiye dış ticarete büyük bir sıçrama gerçekleştirmiştir.⁵⁰

1980’de Türkiye ithal ikamesi politikasını terk ederek ihracata yönelik bir sanayileşme politikası benimsemiştir. Bir başka ifadeyle, ülke ekonomisi dışa açılma sürecini başlatmış ve 24 Ocak 1980 ‘de alınan kararları uygulamaya koymuştur.⁵¹

Türkiye’nin dış ticaret politikasının yapısı 1980’den sonra önemli değişmelere uğramış kotalar ve ithal yasakları kaldırılmış, sermaye hareketleri ve kambiyo rejiminde önemli ölçüde serbesti sağlanmış, ihracatı kolaylaştırıcı tedbirler artırılmış, buna ilaveten dış ticaret kurumsal düzenlemelerle de teşvik edilmiştir.

İhracat teşvik politikasının başlıca iki enstrümanı TL’yi aşırı değerlilikten kurtarmak ve ihracata çeşitli sübvansiyon ve destek sağlamak olmuş⁵², ihracatın artışında bu iki aracın önemli rolü olmuştur.

⁵⁰ EŞ Mecit, *Türkiye’de Dış Ticaretin Genel Bir Analizi*, Kütahya İ.İ.B.F. Yıllığı, 1992, s.127

⁵¹ PARASIZ İlker, *Para Politikası*, Ezgi Kitabevi Yay, Bursa, 1996, s.237

⁵² KILIÇBAY Ahmet, *Türk Ekonomisinin Son 10 Yılı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s.15.

Başbakanlık Müsteşarlığı'na bağlı olarak kurulan “koordinasyon kurulu”, “para kredi kurulu”, “Yabancı Sermaye Dairesi” gibi birimler bürokrasinin azalması, işlemlerin hızlandırılması için faaliyete geçirilmiştir. Koordinasyon kurulunun görev sahası ithalat ve ihracat rejimlerinin esaslarını tespit etmek dış ilişkilerde koordinasyonu sağlamak olarak belirlenmiştir.

Tablo 2.1. Türkiye'nin 1980-1995 Yılları Dış Ticaret Hacmi

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
İhracat/İthalat	36.8	52.7	65.0	62.0	66.3	70.2	67.1	72.0	81.4	73.8	59.0	64.6	64.3	52.1	77.8	60.5
İhracat/GSMH	5.0	7.9	10.6	11.1	14.2	14.8	12.7	14.9	16.5	14.4	12.0	12.5	13.0	8.6	13.8	12.9
İthalat/GSMH	13.6	15.0	16.3	17.9	21.4	18.9	20.1	20.2	20.2	19.6	20.8	19.4	20.2	16.4	17.6	21.2
Dış ticaret hacmi/GSMH	18.6	22.9	26.9	29.0	35.5	36.5	31.8	35.9	36.7	34.0	32.8	31.9	33.2	25	31.2	33.7

Kaynak: D.İ.E., Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000, s.508-516

Teşvik uygulamalarının basitleştirilmesi bürokrasinin azalmasına ve teşvik sisteminde bütünlüğün sağlanması için yatırım ve ihracat teşviklerine ilişkin işlemlerin sonuçlandırılması yetkisi de DPT'ye verilmiştir⁵³.

Bu dönemde ekonominin dışa açılması somut olarak kısa sürede hissedilmiş ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin milli gelir içindeki payının yükselmesi ile de kendini göstermiştir.⁵⁴

İhracatın GSMH'ya oranı 1980 yılında %5.0'dan 1995'de %12.9'e ve ithalatın GSMH oranına %13.6'dan %21.2'ye yükselmiştir. Dış ticaret hacmi de benzer gelişme göstererek %18,6'dan %33.7'ye yükselmiştir.

İhracatta ürün ve Pazar çeşitliliği sağlanmış, 1980 öncesi geleneksel tarım ürünleri ihracatından dış ticaret rejiminde alınan tedbirlerle sanayi ürünlerinin ağırlığı oluşturduğu bir ihracat yapısı oluşturulmuştur. İhracatta çeşitlemenin ölçütü olan “Gini-Hirschman Katsayısı” 1980'de 38.5'den 1989'da 31.6'ya düşmüştür⁵⁵. İhracat

⁵³ ACAR Sadık, *Türkiye'de İktisadi Yapılanmadan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözümüne Yönelik Politikalar (1930-1988)*, K.T.O., Konya, 1989, s.29.

⁵⁴ DPT, *1980'den 1990'a Makro Ekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değişmeler*, Ankara, 1990, s.39.

⁵⁵ KARLUK Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi*, Beta Yayınevi; Eskişehir; 1995, s.292

alanındaki olumlu gelişmelerin genellikle kalkınmakta olan ülkeler aleyhine seyreden dış ticaret hadlerine ve gelişmiş ülkelerinin korumacı tedbirlerine rağmen sağlanması uygulanan dış ticaret politikasının başarısı olarak dikkati çekmektedir.

İthalat rejiminde bu dönemde önemli ölçüde liberalleşmeye gidilmiş ithalat teminatları azaltılmış, liberasyon listeleri yeniden düzenlenmiştir. İthalat rejimi ile kota listeleri kaldırılmış böylece kota rantının ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.

2.1.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye’de Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret politikasının başlıca amaçlarından biri ihracatı arttırmak,yani ülke ekonomisine döviz kazandıran işlemleri teşvik etmektir.Günümüzde gelişmekte olan ülkeler ihracatı arttırmak için çeşitli önlemler almaktadırlar.Bu çerçevede ülkeler,ihracatçıya kazandırdığı döviz ölçüsünde daha fazla ulusal para ödemek yada ihraç malları üretiminde maliyetleri düşürmek amacıyla bürokratik uygulamaların azaltılmasını sağlama çabası göstermişlerdir.Esas itibariyle,ihracatı teşvik politikaları serbest ticaret ve uluslar arası uzmanlaşmanın yararlarına dayanan uygulamalardır.Türkiye’de 1980 sonrasında bu yönde bir adım atmış ve ihracatı teşvik politikalarını uygulama yönünde çaba sarf etmiştir.⁵⁶

Dışa açık ekonomilerin önemli özelliklerinden biriside dış ticaretin serbestleştirilmesidir.Dış ticaretin serbestleştirilmesi koşullarından biriside ithalatın libere edilmesidir.Türkiye’de ithalatın libere edilmesi yönündeki ilk adım 24 ocak kararları ile atılmıştır.İthalatın libere edilmesi için esas adım ise 1993 yılında gerçekleşmiştir.Bu tarihte,ithal edilecek mallar üç gruba ayrılmıştır.Bunlar,ithali yasak mallar,izne tabi mallar ve fon ödeyerek ithal edilecek mallardır.bu uygulamalar sonucunda ithalatta oldukça önemli gelişmeler sağlanmıştır.⁵⁷

1980 sonrası dış ticaret politikasındaki değişimi genel olarak özetleyecek olursak;1980 sonrasında ekonomik politikada büyük bir değişikliğe gidilmiş,ithal ikamesine dönük sanayileşme politikaları yerine dışa dönük,ihracata dayalı ve ekonominin serbest rekabet kuralları içinde çalışmasını amaçlayan bir politika

⁵⁶ ŞİMŞEK Mevlüdiye ,Dışa Açık Ekonomilerde İktisat Politikaları ,Türkmen Kitabevi İstanbul 2001 s. 113

⁵⁷ ŞİMŞEK Mevlüdiye , A.g.e. s. 115

uygulanmaya başlanmıştır.Bu politikanın uygulanabilmesi için gümrük korumaları azaltılarak bir çok sektörde kaldırılmış,ihracat sübvansiyonla,bazı ayrıcalıklarla ve bir kısım özel desteklerle desteklenmiştir.Özellikle sanayi ürünleri ihracatı bu desteklerden daha çok yararlandırılmıştır.özelleştirilmeye hız verilmeye çalışılmış,kamunun elinde bulunan birçok sanayi ve hizmet kuruluşları yerli ve yabancı özel sektöre devredilmek istenmiştir.İhracat ve ithalatta,birçok döviz işlemlerinde,döviz kurlarında,faiz ve fiyatlar üzerindeki kontroller kaldırılmıştır.⁵⁸

2.2. Gümrük Birliği Öncesi İthalat Rejimi

Türkiye’de ilk defa ithalat rejimi uygulamasına, 1958 yılında alınan istikrar tedbirleri ile başlanmış ve bu yıldan sonra 24 Ocak 1980 tarihine kadar çok önemli değişikliklere uğramamıştır.

Ekonomik alanda alınan yeni tedbirler neticesinde yüksek gümrük duvarları ile yerli sanayinin korunmasına yönelik ithalat politikası terk edilerek yerine sanayinin dış rekabete açılması, aşırı fiyat artışlarının denetim altına alınması⁵⁹ kaynak dağılımında etkinliğin artırılması, iç pazarın uluslar arası sistemle bütünleştirilmesini amaçlayan⁶⁰ liberal ithalat politikasının uygulanmasına başlanmış, fon ödemek suretiyle ithal edilecek madde sayısının artırılması bu suretle yeteri kadar üretilemeyen ve dağıtımında aksaklıklar görülen maddelerin fiyatlarındaki aşırılığı önlemek, kaçakçılığın ve haksız kazançların önüne geçmek, bazı sektörlerle nisbi bir koruma sağlamak, konut fonu oluşturarak konut sorununun çözümü için sağlıklı finansman kaynaklarının oluşturulması amaçlanmıştır⁶¹.

⁵⁸ GÖKÇEN Ahmet M.,*Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme,Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı V*,s.3266.

⁵⁹ DİZİOĞLU Tamer, “Uygulanmakta Olan Dış Ticaret Politikasının Genel Değerlendirilmesi”, *Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretinde Son Gelişmeler*, H.D.T.M. Ankara Mayıs, 1990, s.59.

⁶⁰ DPT , 1980’den 1990’a Makro Ekonomik Politikalar, s.43.

⁶¹ KARLUK Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi; Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim*, Beta Yayınevi, Eskişehir 1995, s.273.

Ocak 1981’de yürürlüğe giren ithalat rejim kararı ile kotalar azalmış ve II sayılı liberasyon listesinde yer alan birçok mal I sayılı liberasyon listesine aktarılmıştır.⁶²

1983 yılından itibaren fon uygulamasına geçilmiş ve daha önce müsaadeye tabi maddeler listesinde yer alan bir çok madde toplu konut fonu kesintisine tabi tutularak libere edilmiş, fon miktarının ayarlanması sırasında dış ve iç fiyatlar arasında dengenin sağlanması, henüz dış rekabete girmemiş sanayilerin nisbi olarak korunması gibi unsurlara dikkat edilmiştir.⁶³

1984 başında kota listeleri kaldırılmış ve bütün ithalat üç ayrı liste içerisinde (izne tabi mallar ithaline izin verilmeyen mallar, libere mallar) sınıflandırılmıştır.⁶⁴

Listelerde yapılan değişikliklerle silah, mühimmat, uyuşturucu ve ithali özel kanunlarla yasaklanmış mallar dışında ithali müsaadeye bağlı mal sayısı tedricen azalmıştır. 1983 yılında 1300 adet olan müsaadeye tabi mal sayısı 1984’de 1000, 1985 yılında 615, 1986 yılında 245, 1987 yılında 111’e, 1988 yılı başında 33’e 1989’da 16’ya indirilmiştir.⁶⁵ 1990 yılı ithalat rejimine göre özel kanunlarla ithali yasak olan malların dışında ithali izne bağlı hiçbir mal kalmamıştır.

İthalat mevzuatında yapılan değişikliklerle formalitelerin azalmasına özen gösterilmiş ve ithalat işlemlerinde bankalara, odalar ve ihracatçı birliklerine daha çok yetki verilmiş ve ithalatçı belgelerinin geçerlilik süreleri uzatılmıştır.

Birçok maddenin gümrük vergisi, hammaddeden mamule doğru artan bu şekilde yeniden düzenlenerek iç piyasalarda aşırı fiyat artışlarına konu olan maddeler ile sanayinin gelişmesine katkıda bulunabilecek hammaddelerin gümrük vergilerinin düşük tutulmasına dikkat edilmiştir.

⁶² TOGAN Sübidey, **1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Türk EXİMBANK Araştırma Dizisi 1, Ankara, 1993, s.23.

⁶³ DİZİOĞLU Tamer, **A.g.m.**, s.59-60.

⁶⁴ KARLUK Rıdvan, **A.g.e.**,s.273.

⁶⁵ YAKICI Ahmet, “1983-1988 Yılları Arasında İzlenen İthalat Politikaları ve Uygulanan İthalat Rejimleri”, **1938-1988 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Dış Ticaretimizin Konumu**, H.D.T.M., Ankara, 1990, s.81.

İthalatın libere edilmesine paralel olarak, yerli imalatçının dumpingli ithalat tehdidi ile karşı karşıya kalması “Anti Damping Mevzuatı” olarak da anılan “İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi”ne ilişkin kanunun Ekim 1989’da yürürlüğe girmesini sağlamıştır.⁶⁶

2.2.1.İthalat Rejiminin Tanımı ve Çerçevesi

Türkiye’de ithalat rejiminin ilkeleri,Bakanlar Kurulu kararlarıyla belirlenir.Bu kararlarda hükümetlerin izleyeceği dış ticaret politikasının esasları açık bir şekilde görülür.Bu bakımdan dış ticaret rejimleri,izlenen genel ekonomi politikalarının ayrılmaz bir parçası niteliğindedir.İthalat rejimleri on yıl uygulanacak dış ticaret politikasının özünü oluşturduğu için gerek kamu gerekse özel kesim tarafından dikkatle izlenir.⁶⁷

Yürürlükteki ithalat rejimi kararı hükümlerine istinaden yapılacak ithalata ilişkin işlemler,karar ve yönetmeliklerle dış ticaret müsteşarlığına tanınan yetkilere dayanılarak çıkarılacak tebliğler ile verilecek talimatlara ve çok taraflı ve ikili anlaşma hükümlerine göre yürütülür.⁶⁸

2.2.2.Gümrük Birliği Öncesi İthalatta Uygulanan Vergi,Resim ve Fonlar

Türkiye’de 1980’den sonra uygulanan ithalat rejimi çerçevesinde 1993 yılına kadar ithalatta uygulanan vergi, resim ve fonlar dokuz başlık altında toplanabilir. Gümrük Vergisi, Damga Resmi, Belediye Hissesi, Ulaştırma Altyapılar Resmi, Toplu Komut Fonu, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu, Maden Fonu, Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu ve Katma Değer Vergisi.

⁶⁶ APAK Sudi. *Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Tedbirleri Uygulaması*. Anahtar Yayınevi. İstanbul. 1995. s.197.

⁶⁷ KARLUK Rıdvan.*Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişim Yapısal ve Siyasal Değişim*.Beta Yay.İst.1998.s.461

⁶⁸ SAYINER İsmet, *Dış Ticaret ve Gümrük Mevzuatı*.Anadolu Matbaası.İst.,1998.s.166

2.2.2.1. Gümrük Vergisi

Bugün uygulanan yasal gümrük vergisi oranları 1964 tarih 5383 sayılı “Gümrük Kanununa Bağlı Gümrük Tarife Cetvelinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” ile belirlenmiştir. Gümrük tarifeleri 1.1.1989 yılına kadar “Gümrük İşbirliği Konseyi Nomaklatürü” ne (CCCN) göre bu tarihten sonra ise “Armonize Sistem Nomanklatürü” ne dayalı “İstatistik Pozisyonlarına Bölünmüş Gümrük Giriş Tarife Cetveli” ne göre hazırlanmıştır.⁶⁹

Gümrük vergisi oranları mala ve ithalatın yapıldığı ülke ya da ülke gruplarına göre önemli farklılıklar göstermektedir.

2.2.2.2. Belediye Hissesi

5 Şubat 1981 tarih ve 17242 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanmış olan 2389 sayılı “Belediyelere ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkındaki Kanun’ un hükümleri çerçevesinde gümrük vergisinin %15’i oranındaki bir pay “belediye hissesi” olarak alınmakta ve gümrük vergisi ile hazineye gelir olarak kaydedilmektedir.⁷⁰

2.2.2.3. Damga Resmi

Damga Resmi 31.10.1990 tarih ve 2675 sayılı “İthalde Alınacak Damga Resmi Hakkında Kanun” hükümleri uyarınca malın ithali sırasında, düzenlenen Gümrük Giriş Beyannamesinde esas olan gümrük vergisi tutarı üzerinden alınır. 1963 yılında uygulanmasına %5 olarak başlanan damga resmi dönemde çeşitli değişikliklere uğramış, 1981’de %1 olarak belirlenmiş ve 1988’den itibaren %19 olarak tespit edilmiştir.⁷¹

⁶⁹ KARLUK Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi*, Beta Yayınevi, F. kişehir, 1995, s.276

⁷⁰ TOGAN Sübidey, *A.g.e.*, s.36

⁷¹ Rıdvan Karluk, *A.g.e.*, s.278.

2.2.2.4. Ulaştırma Altyapı Resmi

1989 tarihinde 20201 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanan 3571 sayılı kanun hükümleri çerçevesinde ithal edilen her türlü madde Ulaştırma Altyapı Resmi’ne tabi tutulmuştur. Altyapı Resmi ithal edilen maddenin gümrük vergisine esas olan değer, ithalat sırasında ödenen her türlü vergi, resim, harç ve ithalat ile ilgili olarak yapılan diğer giderler toplamı üzerinden kara, hava ve demiryolu ile yapılan ithalattan %3 denizyolu ile yapılan ihracattan %4 oranında tahsil edilmiştir.⁷²

2.2.2.5. Toplu Konut Fonu

Fon 15.2.1984 tarih ve 2976 sayılı “Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun” hükümleri çerçevesinde yürürlüğe konmuş olan Toplu Konut Fonu ile ilgili düzenlemeler, ithalat rejimi kararları ile yapılmıştır. Fon genelde “miktar” bazen de “değer” bazında uygulanmaktadır. Fon ödenerek ithal maddelerinin belirlenmesi ile fon tutarlarının yeniden düzenlenmesi Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı olduğu bakanlığın önerisi ile Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır.⁷³

2.2.2.6. Destekleme Fiyat İstikrar Fonu (DFİF)

1984 tarih ve 18451 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanmış olan “Türk Parasının Kıymetini Koruma” hakkında ki kararın 28. Maddesi ile Merkez Bankası’nda Destekleme ve İstikrar Fonu oluşturulmuştur. Fonun kaynağı, ithal edilen her türlü malın CIF değerinin %2’si tutarındaki kesintidir. Fon kesintisi 1987’de %4’e 1988’de %10’a çıkarılmıştır. Petrol ürünlerinin doğrudan ithal edilmesi halinde CIF değerinin %15’i normal ve Süper benzin ithalatında ise %30’u oranında DFİF kesintisi uygulanmaktadır.⁷⁴

⁷² Rıdvan Karluk, A.g.e., s.278.

⁷³ TOGAN Sübidey, A.g.e., s.36.

⁷⁴ TOGAN Sübidey, A.g.e., s.37.

2.2.2.7. Maden Fonu

Enerji, Metal Sanayi Madenleri ve kıymetli taşar olarak gruplandırılan madenlerin ithalinde, gümrük vergilerine esas olan değerleri üzerinden %2,5 oranında maden fonu tahsil edilmektedir.⁷⁵

2.2.2.8. Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu

1984 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan fon 1988 yılında “Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu Hakkında Kararlar” ile değişikliğe uğramıştır. Kabul kredili vadeli akreditif ve mal mukabili ödeme şekillerine göre yapılan ithalatta %6 oranında kesinti yapılması kararlaştırılmış 1990’da %1’e indirilmiştir.⁷⁶

2.2.2.9. İstihsal Vergisi ve Katma Değer Vergisi

İstihsal Vergisi 1956 yılında yürürlüğe giren “Gider Vergileri Kanunu” çerçevesinde malın ithali sırasındaki tüm vergi matrahı üzerinden alınan vergi türüdür. Bu vergi 2.11.1984 tarih ve 18563 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanan “Katma değer Vergisi Kanunu” ile yürürlükten kaldırılmıştır. İthalatta uygulanan katma değer vergisinin matrahı,

- a) İthal edilen malın gümrük vergisi tarhına esas olan değer,
- b) İthalat sırasında ödenen her türlü vergi, resim, harç ve paylar,
- c) Fiili ithalata yapılan diğer giderler ve ödemeler ile mal bedeli üzerinden hesaplanan fiyat farkı.⁷⁷

Katma değer vergisini oranı başlangıçta vergiye tabi her işlem için %10 olarak belirlenmiş daha sonra %12 olarak değiştirilmiştir. 25.9.1980 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile mallar dört grupta toplanmış ve vergi oranı I sayılı listede yer alan mallar için

⁷⁵ KARLUK Rıdvan, A.g.e., s.278.

⁷⁶ TOGAN Sübidey, A.g.e., s.38.

⁷⁷ DEMİR Ömer, “İthalatta Vergi Uygulamaları”, HDTM, Ankara, 1991, Sayı:9, s.26.

Türkiye’de 1.1.1993’ten bu yana ithalatta ürüne göre tek bir gümrük vergisi esası uygulanmaktadır. 11.7.1992 tarih ve 3824 sayılı Yasanın 26. maddesi uyarınca yürürlükten kaldırılmaları sebebiyle 1.1.1993’den sonra ithalatta damga, ulaştırma-altyapı, belediye hissesi gibi eş etkili vergi ve resimler tahsil edilmemekte bunların yerine Toplu Konut Fonu (TKF) kesintisi uygulanmaktadır.⁷⁹

Uygulanan vergi sistemi ile ithalattaki koruma mekanizması saydam ve anlaşılabilir bir nitelik kazanmış, AB’ne giriş sürecindeki ülkemizin ithalatında uygulayacağı stratejiler AB standartlarına göre şekillenmeye başlamıştır.

2.3. Gümrük Birliği Öncesi İhracat Rejimi

Türkiye’nin 1980 yılına gelinceye kadar, ithalat ikamesine dayalı bir sanayileşmeyi izlediği bu stratejinin karşılaşılan olumsuzluklara cevap veremediği ve mevcut ekonomik yapının yeniden düzenlenmesinin vazgeçilmez bir şart olduğu daha önceki bölümde incelenmiştir.

24 Ocak istikrar tedbirlerinin ana temalarından birinin ekonomiyi dışa yönlendirmek, dış ticaret kalıplarını ihracata yönelik eksene göre oluşturmak olduğu göz önünde bulundurulursa ihracatın ya da istenen ihracat rejiminin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Büyük Britanya İmparatorluğu’nun meşhur sloganı “ihracat veya ölüm” Türkiye’nin 1980 sonrası dış ekonomik mantalitesinin ana kaynağı olmuştur.

19 Aralık 1983 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulan hükümet programında iktisadi politikamızda ihracatın önemi vurgulanmış, ihracatın geliştirilmesi için öngörülen başlıca tedbirler aşağıdaki biçimde sıralanmıştır;

⁷⁹ KARLUK Rıdvan, a.g.e., s.280.

1. İhracatta iç ve özellikle dış finansman kaynaklarını artırıcı, ihracatı kolaylaştırıcı tedbirlere ağırlık verilmesi.
2. Teşkilatlanma ve bilgi aktarımı sağlanarak,
  - a) Dış pazarlar hakkındaki bilgilerin daha sağlam ve süratli temini ve ihracatçıya aktarılması için gerekli sistemin geliştirilmesi.
  - b) Dış ticarete ihtisaslaşmanın teşvik edilerek ihracatçıların kendi aralarında yurt içinde ve yurt dışında meydana getirecekleri kuruluşların desteklenmesi.
  - c) Devletin bütün iç ve dış kurumlarının ihracatçılarımıza dış ilişkilerde her bakımdan aktif destek vermesinin sağlanması.
3. Kalite kontrolü, ambalajlama, nakliye, dış pazarlarda dağıtım ve satış sonrası işlem ve faaliyetlerin gelişmesini teşvik ederek tedbirlere öncelik tanınması.
4. İhracatla ilgili ithalat ve hammadde temininden yurt dışına mal çıkışına, ihracat sonrası işlemlerin tamamlanmasına kadar bütün formalitelerin basitleştirilmesi⁸⁰ hedeflenmiştir.

İhracat muamelelerine sürat ve kolaylık kazandırmak amacıyla lisansa bağlı mallar listesi yeniden düzenlenerek bu listenin kapsamı daraltılmış, diğer taraftan yıllardan beri ihracat rejimlerinde yer alan “tescile bağlı mallar” uygulamasına son verilmiş dolayısıyla serbest ihracat (tescile, lisansa veya müsaadeye bağlı olmayan ihracat) kapsamı genişletilmiştir.

Dışa açılmak ve ihracatını hızla arttırmak isteyen bir ekonominin devamlı olarak ihraç mallarının maliyeti ile dünya piyasasındaki fiyatların arasındaki farkı kapatan ve ihraç mallarına fiyat yönünden rekabet gücü sağlayan ve bunu sürdüren bir kur politikası izlenmiş, bu politikanın olumlu izleri kısa sürede hissedilmiştir.

⁸⁰ MOLDİBİ Adnan, “İhracattaki Gelişmeler ve Teşvik Tedbirleri”, 1938-1988 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Dış Ticaretimizin Konumu, HDTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü, 1990, s.86-87.

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar tedbirleri ve onu izleyen kararlar da diğer ekonomik kararlarla beraber ihracatı özendirmek için alınan, ihracat kredilerinin gelişmesi ve ihracat faizlerinin indirilmesi, ihracat gelirlerinden belirli bir kısmının dışarıda tutma hakkının tanınması gibi kararlar büyük imkanlar sağlamış ve özellikle sanayi mali ihracatımızda büyük gelişmeler kaydedilmesine neden olmuştur.⁸¹

2.3.1. İhracat Rejiminin Tanımı ve Çerçevesi

İhracat Rejimi ,ihracatın hangi ana ilkelere ve kurallara göre gerçekleştirileceğini ortaya koyan resmi düzenlemelerin bütününe verilen addır.Bu resmi düzenlemeler uygulanan genel ekonomi politikası ve onun önemli bir parçasını oluşturan dış ticaret politikasındaki gelişmelere ya da değişikliklere uygun bir şekilde zaman zaman değiştirilerek yeniden düzenlenir.⁸²

2.3.2.İhracat Şekilleri

İhracat rejim kararları değıştikçe,ihracat şekil ve esaslarında da değışiklikler ortaya çıkmaktadır.Son yönetmelikte,bir önceki karar ve ona bağılı olarak çıkarılan yönetmelikte olduğu gibi ihracat başlıca üç şekilde gerçekleştirilebilir.Buna göre,

Özellik arz etmeyen ihracat, kanun, kararname veya uluslar arası anlaşmalarla ihracı yasaklanmış veya merciinin iznine bağılı kılınmış mallar grubunda ve ihracat yönetmeliği ekindeki kayda bağılı mallar listesinde yer almayan malların ihracı,özellik arz etmeyen ihracat kapsamındadır. Bu tür ihracatta, ihracatçılar ihracatçı birliklerine onaylattıkları gümrük beyannamesiyle birlikte doğrudan ihracatın yapılacağı gümrük idaresine başvururlar.

Kayda bağılı ihracat,ihracat yönetmeliğinin ekinde,kayda bağılı ihracat listesi on sekiz madde halinde yer almaktadır. Bu liste de sıralanan mallar ihraç edilirken gümrük beyannamesinin ihracatçı birliklerince kayda alınması gerekmektedir.

⁸¹ GÜRSOY Melih, "İhracatı Artırma Politikası", 2. Türkiye İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, DPT, No: 1783, 1981, s.94.

⁸² TOMANBAY Mehmet, **Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı**, Hatipoğlu Yayınevi, Ankara 1995, s.86

Özelliği olan ihracat ise, kredili ihracat, transit ihracat, transit ticaret, konsinye ihracat, ithal edilmiş malın ihracı, bedelsiz ihracat, ticaret kiralama yoluyla yapılacak ihracat,yurt dışı müteahhitlik hizmetleri kapsamında yapılacak ihracat özelliği olan ihracattır.Kredili ihracat, iki ve çok taraflı kredi anlaşmaları dışında kalmak kaydıyla ihracat bedelinin Türk parası Kıymetini Koruma Mevzuatında öngörülen süreleri aşacak yurda girilmesine imkan tanıyan ihracat türüdür. Konsinye ihracat ise,kesin satışı daha sonra yapılmak üzere dış alıcılara,komisyonculara ihracatçının yurt dışındaki şube ve temsilciliklerine mal gönderilmesi şeklinde yapılan ihracat şeklidir.

2.3.3. Gümrük Birliği Öncesi İhracatı Teşvik Politikası

Türkiye’de ihracata önem veren politikaların başlangıcı 1980 yılı olmakla beraber 1980 öncesi yıllarda ihracatı teşvik etmeye yönelik çeşitli politikalar uygulanmıştır. İthal ikamesine dayalı kalkınma stratejilerinin uygulandığı dönemlerde bile ihracatı arttırmayı amaçlayan çeşitli önlemlerin alındığı görülmüştür. Bunlar arasında istihsal vergisi istisnası ihraç ürünlerinin üretiminde kullanılan girdilerle ilgili gümrük vergisi ve vergi, resmi ve harç istisnası sayılabilir.

İhracatı teşvik politikası sonucunda ihracatın artması ekonomik gelişmeye iki yönden katkıda bulunur. İhracat artışı milli geliri artırarak dolaysız olarak kalkınmayı olumlu yönde etkilerden, döviz darboğazını gidermek suretiyle de ekonomik kalkınmaya da destek olur.⁸³ Türkiye’de uygulanan ihracatı teşvik politikalarının özünde de kalkınmayı ve kalkınmanın finansmanı olan döviz gereğini sağlıklı yollardan temin etmek yer almıştır.

1980’den başlayarak ihracata ağırlık veren politikaların oluşturulmasında geçmişte uygulanan ihracatı teşvik sistemleri baz olarak alınmış mevcut sistem düzenlenip geliştirilerek ihracat desteklenmeye çalışılmıştır. Bunların yanında idari düzenlemelere gidilerek ve kolaylıklar sağlanarak uygulamada etkinlik sağlanmaya çalışılmıştır.

⁸³ MAŞA Soner, **İhracatta Vergi İadesi Önemi ve Etkinliği**, DPT, Ankara, 1983, s.14.

2.3.3.1. İhracatta Vergi İadesi

Türkiye’de ihracatta uygulanan vergi iadesinin geçmişi 1963 yılına dayanır. Bu uygulamanın amacı ihraç edilen maddelerin mahiyetine giren vergi, resim, harçlar ile benzeri etki yapan yüklerin ihracatçıya geri verilmesi olarak belirlenmiştir. Özellikle geleneksel olmayan ihraç ürünlerine uygulanan daha yüksek vergi iade oranları ile bu ürünlerin ihracatçının teşvik edilmesi amaçlanmaktaydı

1975 yılından önce ihracatta vergi iadesi her mal için ayrı ayrı hesaplanmış bu yıldan sonra vergi iadesinden yararlanılarak mallar 11 listede toplanmış ve her liste için farklı vergi iadesi oranları belirlenmiştir. 1986 yılından itibaren vergi iadesi listesi 4’e düşürülmüş ayrıca vergi iadesinin ihraç edilen malın niteliğine, ihraç edilen ülkeye ve ihracatını türüne göre değiştirilebilir ilkesi benimsenmiştir.

Normal vergi iadesi yanında büyük meblağlı ihracatı teşvik etmek amacıyla ek vergi iadesi uygulanmış, bu vergi iadelerinin oranları da ihracatın tutarına göre değişiklik göstermiştir.

Tablo 2.2. İhracatta Vergi İade Tutarları(1964-1989)

Yıllar	İhracat (1) (Milyon TL.)	Vergi İadesi Tabi ihracat (2) (Milyon TL.)	Vergi İadesi Tutarı (3) (Milyon TL.)	2/1 (%)	3/2 (%)
1964	3696.9	103.6	12.1	2.8	11.7
1970	6470.7	1732.8	290.1	27.1	16.7
1975	20075.0	7402.0	1385.5	36.8	18.7
1980	221498.1	55030.9	4905.1	24.8	8.9
1983	1298945.2	667930.8	148989.9	51.4	22.3
1984	2608331.5	1583606.0	329059.0	60.7	20.7
1985	4152927.0	2268406.0	287238.0	51.6	12.6
1986	5012345.4	2761355.7	281259.6	55.1	10.2
1987	8844330.5	5183997.2	438475.3	58.6	8.4
1988	16809242.0	7902032.9	674802.2	47.0	8.5
1989	24819337.0	5203613.9	389516.1	20.9	7.4

Kaynak: DPT, Teşvik ve Uygulama Başkanlığı Faaliyet Raporları Değişik Yıllar.

Tablo 2.2'den görüldüğü gibi vergi iadesine tabi ihracatın toplam ihracat içindeki payı 1980'den sonra artış göstermiş 1984 yılında %60,7 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Dönem içerisinde vergi iadesi uygulaması bir yandan büyük suiistimallere uğrayarak "Hayali İhracat" olayını gündeme getirmiş, diğer yandan Türkiye'den ithalat yapan Batılı ülkelerden gelen tepkiler sonucu kademeli bir şekilde 1989 başında uygulanmadan kaldırılmıştır.⁸⁴

2.3.3.2. İhracat Kredileri

İhracat kredileri Türkiye'de ilk defa 1968 tarihinde yürürlüğe giren kararname ile uygulanmaya başlanmıştır. 1980 öncesinde ihracat kredileri genel olarak selektif ve özel ihracat fonu olmak üzere iki ayrı kaynaktan oluşmuştu. Selektif krediler, vergi iade listelerinde yer alan sınai mamulleri ihraç eden firmalara verilirken, özel ihracat fonu ise yaş meyve, sebze ve su ürünleri ihracatına finansman sağlamıştır.⁸⁵ Ayrıca 1970 yılında başlatılan ihracat kredilerinde kredi maliyetini düşürmek amacıyla "Faiz farkı ödemesi" uygulaması da ihracat kredileri kapsamına alınmıştır.

Daha sonra muhtelif değişikliklere uğrayan sistemde ihracat kredileri;

- a. Belgeli ihracat kredisi
- b. Belgesiz ihracat kredisi
- c. İhracatı teşvik fonu
- d. Tütün finansmanı
- e. Vesikalı senet kredileri olmak üzere beş grupta yürütülmüştür.⁸⁶

1985 yılında ihracat kredi sisteminde önemli bir değişiklik yapılarak tütün finansmanı dışındaki tüm spesifik ihracat kredi uygulamasına son verilmiştir. 1986 yılı sonunda Merkez Bankası İhracat Reeskont Kredisi uygulamasına başlamış 1987 yılında

⁸⁴ HİÇ Mükerrerem, *Bozulan Ekonomi Nasıl Düzeltilir?*, Mentş Kitapevi, İstanbul 1989, s.130.

⁸⁵ ERDOĞAN Engin, *24 Ocak İstikrar Tedbirlerinin Türkiye'nin İhracatında Meydana Getirdiği Yapısal Değişim*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1988, No:277, s.32

⁸⁶ AKTAN Okan H., "GATT ve AT Mevzuatı Karşısında Türkiye'nin İhracatı Teşvik Politikası Geçmiş ve Geleceği", *3. İzmir İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Tebliğleri*, DPT, Ankara 1992, s.10.

EXIMBANK'ın kurulmasıyla ihracat kredileri bu bankaya devredilmiştir. 1988 yılında yürürlüğe konan "Özel İhracat Reeskont Kredisi" uygulaması 1989 yılında "Dış Ticaret Sermaye Şirketleri Reeskont Kredisi" adı altında değiştirilmiş bunun için bir yılda en az 100 milyon dolar tutarında ihracat yapma şartı getirilmiştir. Kredinin tutarı FOB ihracat değerinin %20'sini geçmemesi şeklinde belirlenmiş vadesinde 3 ay olarak sınırlanmıştır.⁸⁷

Türkiye'de ihracat kredileri 1980'den sonra izlenen ihracat teşvik politikalarının sonucunda hızla artmıştır. 1980'de toplam ihracat kredilerinin toplam krediler içerisindeki payı %6,9 iken 1983 yılında %21,3'e yükselmiştir. 1990 yılında bu oran %12 olarak gerçekleşmiştir. Merkez Bankasının vermiş olduğu ihracat kredilerinin toplam ihracat kredileri içerisindeki payı da 1983 yılına kadar yükselmiş bu yıldan sonra önemli oranlarda düşüş kaydedilmiştir.⁸⁸ Bunun sebebi ihracatçı firmaların yurtdışından döviz bazında borçlanabilmeleri şeklinde özetlenebilir.

Tablo 2.3. Toplam İhracat Kredileri (Milyon TL.)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Kredi Tutarı	56,8	105,2	164,9	269,9	220,3	149,5	220	327,4	408,9	1655,9	3,059	6618,5	13606

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Raporları Değişik Yıllar.

2.3.3.3. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu

Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) belli ihraç ürünlerine doğrudan ödeme yaparak bu malların ihracatını, pazarlamasını, ihracata yönelik yatırımlarını ve ihracat sigorta sistemini desteklemek amacıyla 1980 yılında oluşturulmuştur. Daha sonraları çeşitli şekillerde reorganize edilmekle birlikte esas fonksiyonunu korumuştur. 1987 yılına kadar DFİF' ten yapılan ödemeler oldukça sınırlı kalmış bu tarihten başlayarak bu fondan yararlanacak malların kapsamı genişletilmiştir.⁸⁹

⁸⁷ TOGAN Sübidey, a.g.e., s.82.

⁸⁸ KARLUK Rıdvan, a.g.e., s.259.

⁸⁹ AKTAN Okan H., a.g.m., s.12.

Başlangıçta spesifik bazda prim ödenirken, ihraç değerinin faturada yüksek gösterilmek suretiyle istismar edildiği ve hayali ihracatı teşvik ettiği gerekçesiyle 1988 yılı sonunda bu fondan yapılan prim ödemeleri advalorem sisteme göre gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

1980 yılından başlayarak bu fondan yararlanan ihraç ürünlerinin kapsamı daraltılmaya başlanmış 1981'de prim ödenecek mal sayısı 83'e indirilmiştir. 20 Ağustos 1991 tarihinde yayımlanan para-kredi kurulu kararı ile Şubat 1992'de tümüyle kaldırılmasına karar verilmiştir.⁹⁰

2.3.3.4. Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu

1984 yılında Merkez bankası nezrinde oluşturulan fonun amacı kalkınma planı ile yıllık programlarda öngörülen hedeflere uygun olarak yatırımların yönlendirilebilmesi ihracat ve yatırımlarda yurtiçi kaynakların kullanımının teşviki şeklinde belirlenmiştir.⁹¹

1984 yılında fondan 3 grup içinde; a. Destekleme ve fiyat istikrar fonu primi tahsil olunan malların ihracatında %2, b. Teşvik belgeli ihracat sayılan satış ve teslimlerde %4, c. Diğer malların ihracatında %4 destekleme fonu primi ödenmesi kararlaştırılmış, 1986 yılı başında bu oranlar a bendi için %0, b ve c bendi için %2'ye indirilmiş, 1.11.1986 tarihinde ise bu oranların tümünün %0 olması kararlaştırılmıştır.⁹²

2.3.3.5. Döviz Tahsisi

1980 yılında yayımlanan "ihracatı teşvik kararı" ile ihracatçılara ihracat teşvik belgesi almaları kaydıyla kendilerinin ve/veya yan sanayicilerinin ihracatını taahhüt ettikleri malların yapımında kullanacakları ham ve yardımcı madde ve ambalaj malzemelerine ihracat tutarı net FOB değerinin %50'sini geçmemek üzere döviz tahsisi yapılması kararlaştırılmıştır. Döviz tahsisi belirli koşullarda ihracatçıların doğrudan

⁹⁰ TOGAN Sübidey, a.g.e., s.126.

⁹¹ KARLUK Rıdvan, a.g.e., s.265

⁹² TOGAN Sübidey, a.g.e., s.148

üretimleri ile ilgili makine ve teçhizat ithali için gerçekleştirdikleri ihracattan sonra da verilebilmesi kolaylığı sağlanmıştır.⁹³

2.3.3.6. Vergi Resim Harç İstisnası

İhracatı teşvik amacıyla ihracatın ve döviz kazandırıcı faaliyetlerin finansmanında kullanılmak şartıyla bankaların kullandığı krediler, banka ve sigorta muameleleri vergisi, damga resmi ve harçlardan istisna edilmiştir. Daha sonra bu istisnaya bazı eklemeler ve değişiklikler getirilmiştir.

2.3.3.7. Kurumlar Vergisi İstisnası

Kurumlar Vergisi Kanunu'nun ihracatla ilgili istisna hükümlerine göre sanayi ürünü veya tarım ve su ürünleri ihracatından sağlanan hasılatın belirli bir kısmı kurum kazancından indirilmektedir. Aynı şekilde döviz olarak sağlanan dış navlun hasılatı ve bazı döviz şeklindeki turizm hasılatı da kurumlar vergisinden indirilmektedir.⁹⁴ Böylece ihracat yapanlara vergi avantajı sağlanarak ihracat özendirilmektedir.

2.3.3.8. İhraç Ürünleri Girdilerine Gümrük Vergisi İstisnası

İhracatçılara ve imalatçı ihracatçılara kendilerinin veya yan sanayicilerinin ihracat sayılan satış ve teslimler dahil olmak üzere ihraç konusu mamullerin bünyesine giren ham ve yardımcı maddeler ile ambalaj malzemeleri için ihracat taahhütlerinin %80'ine kadar gümrük muafiyeti getirilmiştir.⁹⁵

2.3.3.9. İhracat Karşılığı Dövizlerden Mahsup

İthal ikameci politikaların uygulandığı dönemlerde, bütün ihracatçılar ihracattan sağladıkları dövizleri Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu gereğince ihracat

⁹³ AKTAN Okan H., a.g.m., s.11

⁹⁴ MOLDİBİ Adnan, a.g.m., s.97.

⁹⁵ KARLUK Rıdvan, a.g.e., s.264.

tarihinden itibaren 3 ay veya döviz elde ettikleri tarihten itibaren 10 gün içinde Merkez Bankasına teslim etmek durumunda idiler. 1980 yılında getirilen bir uygulama ile ihracatçılar ihracat gelirlerinin %5'i veya 40 bin dolarlık kısmını (hangisi büyükse) Merkez Bankasına teslim etmek zorunda oldukları dövizlerden mahsup etme hakkına kavuşmuşlardır.⁹⁶ Bu ek olarak getirilen teşvik sistemi altında ihracatçılar, ihracat ürünleri üretiminde kullandıkları ithal girdilerin bedelini ve ihracat kredilerinin ana para ve taksitlerinin ödenmesinde ihracat karşılığı dövizlerden mahsup edebilme yetkisine sahip olmuşlardır.

1983 yılında ihracat bedelinin %80'inin ihracatın gerçekleşmesinden itibaren 3 ay içerisinde ülkeye getirilmesi kaydıyla mahsup oranı %20'ye çıkarılmıştır. 1988 ve 1989 yıllarında ülkeye döviz getirme süresi 6 aya çıkarılmış, mahsup oranı da dövizin ülkeye 3 ay içerisinde getirilmesi durumunda %30 olarak belirlenmiştir. 1989 yılında Türk Lirası'nın konvertibilitesi konusundaki yeni düzenlemeler sonucunda ihracat geliri dövizlerin yurda getirilmesi yükümlülüğünün ortadan kalkmasıyla bu uygulama bir teşvik olma özelliğini yitirmiştir.⁹⁷ Daha sonraki uygulamalar, ihracatı teşvik belgesiyle sağlanan dövizler yurda getirilmeyerek belge sahibi ihracatçılar ve imalatçı ihracatçıların döviz ihtiyaçlarına mahsup edebilmesi şeklinde gelişmiştir.

2.3.3.10. Navlun Primi

Navlun primi ihracatçıya ulaşım sübvansiyonu sağlamak amacıyla 1986 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye limanlarından 4 gruba ayrılan ülke limanlarına yapılan ihracat ürünü nakliyelerinde brüt ton bazında bir destek ödemesi şeklinde uygulanmaktadır.

Navlun teşviki iki grupta belirlenmiştir;

- a. 3500 km.' den uzak ülkelere Türk Hava Yolları ile yapılacak tekstil ürünleri ihracatında navlun bedelinin %60'ının DFİF'ten Türk Hava Yollarına yapılan ödemeler.

⁹⁶ AKTAN Okan H., a.g.m., s.12.

⁹⁷ KARLUK Rıdvan, a.g.e., s.266.

- b. Para ve Kredi kurulunun 1986 yılında aldığı kararla Türkiye'den dört gruba ayrılan ülke limanlarına Türk bayraklı gemiler ile yapılan ihraç mallarının taşımalarında belirlenen gruplandırmaya göre ton başına 3, 6, 8 ve 12 dolar olmak üzere DFİF'ten ihracatın gerçekleştirilmesinden sonra ihracatçısına Merkez Bankası tarafından yapılan ödemeler şeklinde gruplandırılmıştır.⁹⁸

2.3.3.11. Konut Fonu Muafiyeti

İhracatı ve döviz kazandırıcı faaliyetleri teşvik kararının 15. maddesinde belirtilen ham petrol ve türevlerinin Türkiye üzerinden üçüncü ülkelere yönelik karayolu taşımalarında (gümrük giriş ve çıkışlarında) ton başına alınması gereken 3 dolarlık konut fonu tahsilatı teşvik belgesi alınması kaydıyla muafiyet altına alınır.⁹⁹

2.4. Dış Ticaretin Gelişimi ve Yapısı

1980 sonrası Ekonomik yapı değişikliğinin dış ticarete yansması somut bir biçimde görülebilir. 1980 yılı itibariyle 10.819 Milyon dolar olan dış ticaret hacmi 1992 yılına gelindiğinde 37.583 Milyon dolara ulaşmıştır. Şüphesiz bu gelişmeden ihracatın önemli bir yeri vardır. Bir ekonomide dış ticaretin yerini belirlemede en önemli ölçüt ihracat ve ithalatın o ülkenin GSMH içindeki oranının bulunmasıdır. Tablo 2.4'te dış ticarete ait çeşitli bilgiler verilmiştir.

⁹⁸ MOLDİBİ Adnan, a.g.m., s.97.

⁹⁹ TOGAN Sübidey, a.g.e., s.153-154.

Tablo 2.4. Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Hacmi	İthalat/GSMH (%)	İhracat/GSMH (%)	İhracat/İthalat (%)
1980	7.909	2.910	10.819	13.8	4.9	36.8
1981	8.933	4.702	13.636	15.2	8.1	52.6
1982	8.842	5.745	14.588	16.7	10.7	65.0
1983	9.235	5.727	14.962	18.4	11.2	62.0
1984	10.756	7.133	17.890	21.9	14.2	66.3
1985	11.343	7.958	19.301	21.5	14.9	70.2
1986	11.104	7.456	18.561	19.2	12.7	67.1
1987	14.157	10.190	24.347	21.1	15.1	72.0
1988	14.335	11.166	25.997	20.3	16.7	81.4
1989	15.792	11.624	27.416	19.8	14.5	73.6
1990	22.302	12.959	35.261	20.8	11.9	58.1
1991	21.047	13.593	34.640	19.3	12.5	64.6
1992	22.870	14.713	37.583	20.5	13.2	64.3
1993	29.428	15.345	44.773	16.4	8.6	52.1
1994	23.270	18.105	41.375	17.6	13.8	77.8
1995	35.707	21.637	57.366	27.2	12.9	60.5

Kaynak: D.İ.E., Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000, s.507.

İhracatın GSMH içindeki payı 1980 yılında %4.9 iken dönem sonunda %13.2'ye ulaşmıştır. 1988 yılında Milli Gelirin %16.7'sini ihracat oluşturmuştur. İthalatın Milli Gelir içerisindeki payı 1980 yılında %13.8 iken dönem sonunda %27.2'e ulaşmış, fakat görece olarak ihracattaki artış oranının gerisinde kalmıştır.

İhracatın ithalatı karşılama oranı da bu gelişmelerden etkilenmiş 1980 yılında %36.8'den 1995 yılında %60.5'e ulaşmıştır.

Bütün bu olumlu göstergelerden anlaşılabilir Türkiye'nin 24 Ocak ekonomik istikrar tedbirlerinin dış ticaret alanında alınan kararlarının isabetli olduğudur. Özellikle ihracatı özendirici tedbirlerin (bazı dönemlerde istismar edilse bile) dış ticaret hacmindeki ihracat payının artışında önemli rolü vardır.

İhracat artışında dikkati çeken önemli bir unsur da Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracat hacmindeki gelişmedir. 1980-1985 döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine

yaptığı ihracat 5 kat artmıştır. Bu artışın sebepleri içerisinde dünya petrol fiyatlarının artması ve uzun yıllar devam eden İran-İrak Savaşının getirdiği konjoktür görülebilir.¹⁰⁰

Türkiye'nin dış ticaretinde OECD ülkeleri her zaman ilk sırayı almıştır. 1979-1980 döneminde ihracatın %78'ini, ithalatının da %69'unu OECD ülkelerinden yapan Türkiye 1980'den sonra yeni pazarların oluşması ve Kuzey Afrika ve İslam ülkeleriyle olan dış ilişkilerimizin artması sonucu 1992 yılında ihracatın %63'ünü OECD ülkelerine yaparken, ithalatın %67'sini de bu ülkelerden sağlamıştır.¹⁰¹

Türkiye'nin dış ticaretinin dünya dış ticareti içerisindeki payı da giderek yükselmiş 1980 yılında %0,29 olan bu oran 1987 yılında %0,71'e kadar yükselmiştir. 1980-1990 döneminde dünya ihracatı %5,8 büyürken aynı dönemde Türkiye ihracatı %13.69'luk bir büyüme gerçekleştirmiştir.

2.4.1 İhracatın Yapısı ve Gelişimi

1970'lerin ikinci yarısında başlayan ve dönem sonunda had safhaya ulaşan ekonomik güçlükler 1980'li yılların başında Türk ekonomisini tam bir çıkmaza sokmuştur. Krizin en belirgin göstergesi dış ödemeler dengesindeki tıkanıklık olmuş, bu nedenle gerekli dövizin sağlanması ve önemli boyutlara yükselmiş olan dış borçların düzenli ödenebilmesi için 1980'li yıllarda ihracat sektörüne olağanüstü öncelik tanınmıştır.

1980 sonrasında dış ve iç koşulların birlikte sağladıkları uygun ortam bu dönemdeki ihracat artışlarının gerisinde yatan temel etkidir. 1980'li yıllarda dünya ekonomik bunalımının sürüyor olması nedeniyle dış konjoktür genelde olumsuzdur. Ancak dünya ticaretin durakladığı bu dönemde bölgemizdeki petrol kökenli talep canlılığını sürdürmüştür. Özellikle 1979 petrol fiyatları artışı izleyen yıllarda petrol

¹⁰⁰ AKDER Halis, "Turkey's Export Expansion in The Middle East 1980-1985" *Turkish Politics and The Economy 1946-1990 from The Beginning At The Multi Party Era to Today*, Volume IV Prepared for ADM 362, 1993, s.553.

¹⁰¹ KARLUK Rıdvan, A.g.e., s.298.

ihracatçısı ülkelerinin ithalatı önemli ölçüde artmıştır. Türkiye bu ithal talebini karşılayan ülkeler arasında yerini almıştır.¹⁰²

İhracatın bileşimine bakıldığında 1980 öncesi duruma göre oransal olarak önemli farklılıklar görülür.

Tablo 2.5. Ana Sektörler İtibariyle İhracat(1980-1995)

Yıllar	Milyon \$	Tarım %	Milyon \$	Maden %	Milyon \$	Sanayi %
1980	1.671	57.4	191	6.6	1.047	36
1981	2.219	47.2	193.4	4.1	2.290	48.7
1982	2.141	37.2	175.3	3.1	3.439	59.7
1983	1.880	32.8	188.9	3.3	3.657	63.9
1984	1.749	24.5	239.8	3.4	3.144	72.1
1985	1.719	21.6	243.8	3.1	5.994	75.3
1986	1.885	25.3	246.9	3.3	5.324	72.4
1987	1.694	17	265.2	2.6	7.161	78.4
1988	2.341	20.1	377.2	3.2	8.944	76.7
1989	2.136	18.2	412.8	3.6	9.086	78.2
1990	2.347	18.1	332.0	2.6	10.280	79.3
1991	2.682	19.7	285.8	2.1	10.624	78.2
1992	2.203	14.5	263.4	1.8	12.246	83.2
1993	2.292	14.9	233.2	1.5	12.794	83.3
1994	2.301	12.7	263.4	1.4	15.518	85.7
1995	2.133	9.8	391.8	1.8	19.089	88.2

Kaynak: D.İ.E., Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000, s.508-516.

Türkiye ekonomisinde 1980 yılına gelinceye kadar ihracatın yapısında önemli sayılabilecek bir gelişme olmamıştır. Planlı dönemin başında ihracatın %77'sini Tarım ve hayvancılık %20'si de sanayi ürünlerinden oluşan bir ihracat yapısına sahip olan Türkiye 1980 yılında %57,4'ünü Tarımsal ürünler ve %36'sını da Sanayi ürünlerinin oluşturduğu bir ivme yakalamıştır. Tarımsal ürünlerin ihracat gelirlerindeki nispi payı bu tarihten sonra izlenen teşvik politikalarına ve döviz kurlarındaki ayarlamalara paralel olarak giderek düşmüş 1995 yılında %9.8'luk bir oran elde edilmiştir. Buna karşılık sanayi ürünlerinde tersi bir durum yaşanmış 1980'de nispi payı %36 iken 1995'de 88.2'lik bir rakama ulaşmıştır. Bu oranın yükselmesinde izlenen teşvik politikaları, döviz kurları, iç talebin kısılarak sanayi üretiminin dış piyasalara yönlendirilmesinin

¹⁰² 1984'den 1985'e Türkiye Ekonomisi, Seminer, ASO, Nisan 1985, s.126-137.

etkileri büyük olmuştur. Sanayi ürünlerinin ihracatında gözlenen önemli artışlar büyük ölçüde dokumacılık, tarıma dayalı ürünler ve demir-çelik olmak üzere üç sektörün ihracatından kaynaklanmaktadır. Ana sektör içinde paylarını arttırmalarıyla dikkatini çeken sektörlerin başında ise demir-çelik, elektrikli cihazlar ve lastik-plastik alt sektörler gelmektedir.

1980-1988 döneminde ihracat artışları büyük ölçüde mevcut kapasitelerin dış pazara yönlendirilmesi ile gerçekleşmiştir. Bu yıldan itibaren ihracat nispi oranının düşmesi bir takım teşvik uygulamalarındaki esnekliklerin yanında mevcut yatırımlara eklenecek yatırımların finansmanındaki eksikliklerden kaynaklanmaktadır.

1980 yılı sonrasında yatırıma sağlanan teşvikler mevcut olmasına rağmen finansman maliyetlerinin yüksekliği ihracata yönelik büyük ölçekli yatırımların gerçekleşmesine imkan vermemiştir. Para ve sermaye piyasalarında konumuzun ağırlığı özellikle 1987 ve 1988'de özel sektörün tasarruf fazlasının, kamu sektörünün tasarruf açığını kapatmak için yoğun olarak kullanılması, faiz oranlarının yükselmesine ve özel sektöre borç verilebilecek fonların daralmasına yol açmıştır.

Dışa dönük stratejinin bir sonucu da dış ticarete mukayeseli üstünlüğü sahip olduğumuz mal sayısının 1980 sonrasında artmış olmasıdır. İthal ikameci dönemde genellikle Gıda-İçki, Orman Ürünleri, Demir Dışı Metal ve Deri Kösele Sanayi gibi sanayi dallarında mukayeseli üstünlük gözlenirken 1980 sonrasında Demir-Çelik Sanayi, İşlenmiş Petrol ürünleri Sanayi ve Madeni Eşya Sanayi de mukayeseli üstünlüğe sahip olduğumuz sanayi dalları haline gelmiştir.¹⁰³

İhracatın ülke gruplarına göre dağılımına bakıldığında OECD ülkelerine yapılan ihracat önemli bir yer tutmaktadır. OECD ülkeleri içerisinde de Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracat öncelikli konumunu korumuştur.

---

¹⁰³KÖKTEN Hatice, *Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Deneyimi, Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretinde Son Gelişmeler*, HDTM, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990, s. 130

Tablo 2.6. Türkiye İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

Ülke Grupları	1982	1984	1986	1988	1990	1992
OECD Ülkeleri	2.556	3.739	4.292	5.491	7.253	9.345
İslam Ülkeleri	2.745	2.993	2.606	3.635	3.229	2.782
Doğu Avrupa Ülkeleri	332.7	334.0	310.5	407.4	492.0	1.420
Diğer Ülkeler	112.3	57.6	248.5	1.632.6	1.985	1.266
Genel Toplam	5.746.0	7.133.6	7.456.6	11.166	12.959	14.713

Kaynak: TÜSİAD, Yıllık Raporlar Çeşitli Sayılar

OECD ülkeleri içerisinde yer alan Amerika Birleşik Devletleri ile ticari ilişkilerimiz 1945 yılından sonra gelişmiş. Mukayeseli üstünlüğe sahip olduğumuz tekstil ve hazır giyim sektörüne uyguladığı kotalar sayesinde son yıllarda bu ülkeye olan ihracatımız gerilemiştir. Japonya Türkiye için önemi büyük ülkelere birisidir. Asya-Pasifik ülkelerin de önderliğini yapan bu ülke, Türkiye'nin Avrupa Birliği dışındaki ekonomik entegrasyonları göz önünde bulundurması için iyi bir fırsattır. 1991 yılında genel ihracatımız içerisinde %1.6'lık bir payı bulunan Japonya ile ticari ilişkilerimizi daha iyiye gitmesi ülkemiz açısından olumlu bir gelişmedir.

1990 yılında Sovyetler Birliğinin yıkılması ve yeni oluşan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerimizin artması, Türkiye'nin gerek siyasi gerekse ekonomik olarak etkinliğinin artırmasını gündeme getirmiş ve bu çerçevede yapılan çalışmalar sonucu 1993 yılında bu ülkelere ihracatımız 500 milyon doları aşmıştır.

2.4.2 İthalatın Yapısı ve Gelişimi

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri çerçevesinde Türkiye'nin izlemiş olduğu ithalat politikası önemli değişikliklere uğramıştır. 1984 yılında kota listeleri kaldırılmış, ithali yasak mallar, ithali izne bağlı mallar ve liberasyon listesi dahilinde ithalat gerçekleştirilmiştir.

İthalattaki gelişmeler genel olarak incelendiğinde bir istikrarsızlığın olduğu göze çarpmaktadır. 1979 yılında GSMH'nin %8,7'sini oluşturan ithalat 1987 yılında %21.5'e ulaşmıştır.

Tablo 2.6. Türkiye İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

Ülke Grupları	1982	1984	1986	1988	1990	1992
OECD Ülkeleri	2.556	3.739	4.292	5.491	7.253	9.345
İslam Ülkeleri	2.745	2.993	2.606	3.635	3.229	2.782
Doğu Avrupa Ülkeleri	332.7	334.0	310.5	407.4	492.0	1.420
Diğer Ülkeler	112.3	57.6	248.5	1.632.6	1.985	1.266
Genel Toplam	5.746.0	7.133.6	7.456.6	11.166	12.959	14.713

Kaynak: TÜSIAD, Yıllık Raporlar Çeşitli Sayılar

OECD ülkeleri içerisinde yer alan Amerika Birleşik Devletleri ile ticari ilişkilerimiz 1945 yılından sonra gelişmiş. Mukayeseli üstünlüğe sahip olduğumuz tekstil ve hazır giyim sektörüne uyguladığı kotalar sayesinde son yıllarda bu ülkeye olan ihracatımız gerilemiştir. Japonya Türkiye için önemi büyük ülkelerden birisidir. Asya-Pasifik ülkelerin de önderliğini yapan bu ülke, Türkiye'nin Avrupa Birliği dışındaki ekonomik entegrasyonları göz önünde bulundurması için iyi bir fırsattır. 1991 yılında genel ihracatımız içerisinde %1.6'lık bir payı bulunan Japonya ile ticari ilişkilerimizi daha iyiye gitmesi ülkemiz açısından olumlu bir gelişmedir.

1990 yılında Sovyetler Birliğinin yıkılması ve yeni oluşan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerimizin artması, Türkiye'nin gerek siyasi gerekse ekonomik olarak etkinliğinin arttırmasını gündeme getirmiş ve bu çerçevede yapılan çalışmalar sonucu 1993 yılında bu ülkelere ihracatımız 500 milyon doları aşmıştır.

2.4.2 İthalatın Yapısı ve Gelişimi

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri çerçevesinde Türkiye'nin izlemiş olduğu ithalat politikası önemli değişikliklere uğramıştır. 1984 yılında kota listeleri kaldırılmış, ithali yasak mallar, ithali izne bağlı mallar ve liberasyon listesi dahilinde ithalat gerçekleştirilmiştir.

İthalattaki gelişmeler genel olarak incelendiğinde bir istikrarsızlığın olduğu göze çarpmaktadır. 1979 yılında GSMH'nin %8,7'sini oluşturan ithalat 1987 yılında %21.5'e ulaşmıştır.

Tablo 2.7. İthalatın Temel Mallar ve İmalat Sektörüne Göre Dağılımı

Yıllar	Temel Malların Toplam İthalattaki Payı (%)	İmalat Sektörünün Toplam İthalattaki Payı (%)
1980	61.8	38.2
1982	57.8	42.1
1984	55.4	44.6
1986	41.5	58.4
1988	45.2	54.7
1990	50.2	49.7

Kaynak: Sübidey Togan, a.g.e., s.218.

Türkiye 1980 yılında %62 oranında temel mal ithal ederken bu oranın 1990 yılında %50,2'ye düştüğü görülmektedir. Dönem başındaki oranın büyüklüğü dünya petrol fiyatlarındaki ikinci artıştan kaynaklanmaktadır. İmalat sektörünün toplam ithalat içerisindeki payı da %38.2'den %49.7'ye yükselmiştir. Bu oranın yükselmesi imalat sanayimizin ara ve hammadde açısından dışarıya bağımlılığının bir göstergesidir.

Tablo 2.8. Türkiye İthalatının Ana Sektörlere Göre Dağılımı(1980-1995)

Yıllar	Toplam İthalat	Tarım Milyon Dolar	%	Maden Milyon Dolar	%	Sanayi Milyon Dolar	%
1980	7.909	50.9	0.6	3.194	40.4	4.633	59.0
1981	7.933	124.9	1.6	2.478	31.2	5.330	67.2
1982	8.842	176.2	2.0	3.739	42.3	4.927	55.7
1983	9.235	138.1	1.5	3.441	37.3	5.655	61.2
1984	10.756	417.7	3.9	3.646	33.9	6.695	62.2
1985	11.343	375.2	3.3	3.626	32.0	7.341	64.7
1986	11.104	457.4	4.1	2.145	13.3	8.501	76.6
1987	14.157	782.3	5.5	3.034	21.4	10.341	73.0
1988	14.335	505.5	3.5	2.861	20.0	10.968	76.5
1989	15.792	1.047	6.6	2.902	18.4	11.842	75.0
1990	22.302	1.322.9	5.9	3.989	17.9	16.898	76.2
1991	21.047	812.9	3.9	2.891	14.2	17.242	81.9
1992	22.871	1.184	5.2	3.054	13.4	18.632	81.5
1993	29.428	1.357	4.6	3.359	11.4	24.709	83.9
1994	23.270	882	3.7	3.354	14.4	19.031	81.7
1995	35.709	1.908	5.3	4.091	11.4	23.706	83.1

Kaynak: D.İ.E., Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000, s.508-516

Türkiye'nin ithalatın sektörel dağılımı incelendiğinde en önemli sektörün sanayi sektörü olduğu görülür. 1989 yılında %59 olan toplam ithalat içinde sanayi sektörünün payı 1995 yılında %83.1'e yükselmiştir. Kimya, Demir-Çelik, Makine, Elektrikli

Makine ve cihazlar ve taşıt araçları ithalatı sanayi malları ithalatında önemli bir paya sahiptir. Özellikle son yıllarda taşıt araçlarının ithalinde büyük bir artış gözlenmiş 1990 yılında 1.603 milyon dolarlık bir ithal taşıt aracı Türkiye'ye girerken 1993 yılında bu rakam 4.046 milyon dolara ulaşmıştır. Madencilik sektöründe ham petrol ithalatı hem alt sektör hem de toplam ithalat içerisinde ağırlığını fazlasıyla hissettirmektedir. Yıllık tüketim hacmi 15-20 milyon ton olan ülkemizin petrol ihtiyacını tamamen kendi imkanları ile karşılayamaması yıllık 2.5-3.5 milyar dolar arasında bir paranın ülke hazinesine yük getirmesi demektir.

İthalatın ülke gruplarına göre dağılıma bakıldığında OECD ülkeleri ile ithalat bazında da ilişkilerimizin arttığı görülmektedir.

Tablo 2.9. İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Ülke Grupları	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
AET(12)	20.8	29.4	29	30	30.8	34.3	41.1	40	41.1	38.4	41.8	43.8	43.9
Diğer OECD	15.4	18.4	21.1	18.4	20.8	21.7	24.6	23.7	23.3	24.4	21.9	22.9	23.6
İslam Ülkeleri	41.2	40.2	43	40.1	36.2	33	19.2	22.2	20.4	18.5	17.6	15.1	14.9
Doğu Avrupa Ülkeleri	10.5	9.4	4.8	8.6	8.8	5.7	7.8	6.8	7.6	9.4	10.1	9.8	4.3
Diğer Ülkeler	2.7	2.3	2.0	2.6	3.2	5.1	7.1	7.1	7.4	9.1	8.4	8.2	7.8

Kaynak: D.İ.E., Türkiye İstatistiklik Yıllığı, 2000, s.508-516

12 AT ülkesinin toplam ithalatımızdaki payı 1980 yılında %29.8 iken 1992 yılında %43.9'a çıkmıştır. Diğer OECD ülkelerinin payı da benzer gelişme göstererek %15.4'ten %23.6'ya çıkmıştır. İslam ülkelerinden yaptığımız ithalatta dönem boyunca oransal olarak düşme göstermiş, %41.2'den %14.9'a gerilemiştir. Bunun nedeni İslam ülkeleri ile olan ithalat ilişkilerinin sadece ham petrole dayanmasıdır.

1980'lerden önce ve sonra ithalatın yatırım ve ara malları arasındaki dağılıma bakıldığında ortaya ilginç bir gelişme çıkmaktadır. 1980 öncesinde yaklaşık eşit oranlara sahip olan ara ve yatırım mallarının toplam ithalat içerisindeki payları 1980 sonrasında yatırım malları için %20'lere kadar oluşurken ara malları için %78'lere kadar yükselmiştir.¹⁰⁴ İhracata yönelmenin ilk yıllarında kapasite kullanımına dayalı bir artış bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de uygulanmış, özellikle devalüasyonun

¹⁰⁴ YENTÜRK Nurlhan, "1980'den Sonra İhracatın Yapısal Değişimi", 3. İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Tebliği. DPT, Ankara. 1992, s.103.

etkisi ile yeni yatırımlardan vazgeçip varolan kapasitenin etkin kullanımı dolayısıyla ihracat artışı dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir sonuç vermiştir. Bundan dolayı yatırım malı ithalatının büyüme hızı, ara malı ithalatının büyüme hızından aşağıda kalmıştır.

Toplam ithalattaki artış hızını da yavaşlatan bu gelişme doğal olarak varolan kapasitenin tam kullanımına yaklaşıncaya kadar ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiş dış ticaret açığını kapatmış, 1988 yılından sonra ihracattaki duraklama ile birlikte yeni yatırımlara ihtiyaç duyulması yatırım malları ithalatını artırmış, doğal olarak toplam ithalat da artmıştır. Bu gelişmelerle beraber ihracatın ithalatı karşılama oranı 1990 yılında %58.1'e düşmüş, dış açık rakamı da 9.343 milyon dolara ulaşmıştır.

2.5. Türkiye – AB İlişkileri

Türkiye ve Avrupa Birliği 1995'te Gümrük Birliğinin kurulmasına yönelik çalışmalarda bulundular. Gümrük Birliği antlaşmasının imzalanmasından önce, Türkiye AB'ye üye devletlerle Ortaklık antlaşması çerçevesinde iktisadi ilişkiler içerisindeydi. Türk dış ticaretinin yüzde ellisinden fazlası AB ile yapılmaktaydı ve Türkiye'deki yabancı yatırımlarının yüzde atmışından fazlası AB'ye üye devletlerin yatırımlarıydı. Bu bağlantılar 1963'ten beri devam eden Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na ortak üyeliğinin bir sonucu olarak kurulmuştu. Türkiye, ortak üyeliğinin artık miadını doldurduğu inancıyla 14 Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik için başvuruda bulundu. Ancak komisyon üyelik görüşmelerinin aleyhinde karar aldı ve gümrük birliğinin tamamlanmasına öncelik verdi.¹⁰⁵

Türkiye 6 Mart 1995 tarihinde yapılan Türkiye – Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi toplantısında alınan kararla 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Gümrük Birliğine katılmıştır. Bu tarihin Türk ekonomi tarihinde bazı şoklarının başlangıcı olan bir dönüm noktasıdır.¹⁰⁶

¹⁰⁵ MÜFTÜLERBAŞI Meltem. Türkiye ve AB Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler. Alfa Yayınları, İstanbul. 2001. s.162

¹⁰⁶ SADIKLAR, C.Tayyar. İki binli Yıllar Dünya ve Türkiye. TBMM Vakfı Ofset Tesisi. Ankara. 1998. s.174-175

Gümrük Birliği'ne girdikten sonra, beklentilerin hemen hemen hiçbiri gerçekleşmemiştir. En önemlisi; beklenen mali yardımlar gelmediği, AB'ye tam üye olma yolunda hiçbir adım atılmadığı gibi, aksine 12-13 Aralık 1997 tarihinde Lüksembourg Zirvesin de alınan kararlarla AB'ye üyelik kapıları belirsiz bir zamana kadar kapatılmıştır. Bu Türkiye için siyasi ve ekonomik anlamda bir şok olmuştur. Diğer taraftan, Türkiye Gümrük Birliğine gerçekleştiren 6 Mart 1995 tarihli ve 1/95 sayılı kararına uyarak gerekli düzenlemeleri yapmaya başlamıştı.

Türkiye, 1.1.1996 tarihi itibariyle, Topluluğa karşı, 12 ve 22 yıllık listelerle yer alan ürünlerde gümrük vergilerini kaldırmış ve üçüncü ülkelere karşı, bazı ürünler dışında Topluluk ortak gümrük tarifesi uygulamaya başlamıştır. Ayrıca, Topluluğun dış ticaret politikasına uyum amacıyla, ithalatta korunma, gözetim ve kota uygulamalarına son vermek için dahilde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Türk dış ticaret politikası ile Topluluğun ortak ticaret politikası arasında uygulama gerekliliği sağlaması amacıyla tekstil ticareti ile ilgili olarak 23 ülke ile antlaşmalar imzalanmıştır. Aynı amaçla; kurumsal alanda da ithalatta Haksız Rekabeti Değerlendirme Kurulu ve Tekstil Ürünleri İthalatında Gözetim ve Koruma Önlemlerini Değerlendirme Kurulu kurulmuştur.¹⁰⁷

2.5.1. Türkiye - AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye, 1963'de Ankara Antlaşması ile başlattığı Avrupa ile bütünleşme sürecini, 1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusuyla devam etmiş, 1996 Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğini tesis etmiş, 1999 Helsinki Zirvesi'nde ise adaylık statüsüne kavuşmuştur. AB ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmiş tek aday ülke Türkiye'dir.

1959'da Topluluklar Konseyi'ne başvuru ile başlayıp 1 Ocak 1996 Gümrük Birliği'ne girmemize kadar işleyen süreç şu şekilde gerçekleşmiştir;

¹⁰⁷ SADIKLAR, C. Tayyar, a.g.e. , s.174

2.5.1.1. Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Ortak Üyelik Başvurusu

Adnan Menderes hükümeti, Cumhuriyet'in kurulmasından 36 yıl, Roma Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden 19 ay sonra, Batı'nın en önemli ekonomik kuruluşu olan AET'ye Roma Antlaşması'nın 238. maddesi uyarınca "ortak üye" olmak için 31 Temmuz 1959'da Topluluklar Konseyi'ne başvurmuştur.¹⁰⁸

11 Eylül 1959 tarihinde yapılan AET Bakanlar Konseyi Toplantısı sonucunda Türkiye'nin talebi olumlu karşılanmış ve Komisyon, Türkiye ile ortaklık şartlarını belirlemek için görüşmeler yapmakla görevlendirilmiştir.

AT ile Birinci Görüşmeler, 28-30 Eylül 1959 tarihleri arasında Brüksel'de istişari nitelikte yürütülmüştür. Böylece Topluluk Türkiye ilişkileri resmen başlamıştır.

Türkiye ile Topluluk arasında bir ortaklık yaratan Ankara Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen görüşmeler üç dönemden oluşur.

Birinci Dönem Görüşmeler; 28 Eylül 1959 – 21 Ekim 1960 tarihleri arasında yapılmıştır. İlk görüşmelerde Türkiye, ortaklık ilişkisinin gümrük iş birliği üzerine kurulmasını, birliğin 12-24 yıl içerisinde gerçekleşmesini, AET organlarında temsil edilmesini, iki yüz milyon dolarlık bir yardım yapılmasını ne nihai amacının tam üyelik olduğunu Topluluğa iletmiştir. Topluluk ise Türkiye'ye cevabında, tam üyelikten önce organlara katılmasının mümkün olmadığını, gümrük birliği için 24 yılın kısaltılmasını istemiştir.

İkinci Dönem Görüşmeler; 10 - 22 Nisan 1961 tarihleri arasında sadece bir görüşme yapılabilmektedir. Türkiye bu görüşmelerde, gümrük birliğine dayanan bir ortaklık antlaşması üzerinde ısrar ederken, Topluluk ekonomik iş birliğini ön plana çıkarmıştır.

Üçüncü Dönem Görüşmeler; 18-22 Haziran 1962 ve 20 Haziran 1963 tarihleri arasında altı defa yapılmıştır. Bu dönemde Türkiye, Topluluğa, Roma Antlaşması'nın 238. maddesine göre bir gümrük birliğine dayanan üç önemli ortaklık antlaşması yapılmasını ve 175 milyon ECU'lük mali yardım verilmesini kabul etmiştir.

Türkiye, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren çeşitli faktörlerin etkisiyle dış ekonomik güçlükler ile karşılaşmıştır. Bu güçlükler, Türkiye – Topluluk ilişkilerine de yansımıştır. 20 Ocak 1976 da yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında, Türkiye ile

¹⁰⁸ KARLUK S. Rıdvan, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İMKB Yayınları, İstanbul, 1996, s.390

Topluluk arasında ortaya çıkan sorunların bazılarında kısmi çözümler bulunmuş, fakat gümrük indirim takvimine ilişkin kabul edilebilir bir teklif alınamamıştır. 21 Eylül 1979'da yapılan bir antlaşma ile, taraflar karşılıklı olan ilişkilerini 5 yıllık bir süre ile dondurmışlardır.

2.5.1.2. 24 Ocak 1980 Kararları ve Sonrası

1979 yılı sonunda Türkiye'de hükümet değişikliği olmuş ve iktidara gelen Adalet Partisi azınlık hükümeti, AET ile ilişkilerin dondurulması yerine canlandırılmasına önem vermiştir. Türkiye'nin 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa açılma ve uluslararası ekonomiye entegre olma politikası, topluluk ile birleşmesini güçleştiren engelleri ortadan kaldırmıştır. Böylece 1976'dan beri tek taraflı durdurulan ilişkiler, 5 Şubat 1980'de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısı sonucunda, ilk defa Türkiye'nin AT'ye katılmasından söz edilmiştir.

AET ile ilişkilerin hızla düzelme yoluna girmesi zamanın Selamet Partisi'ni rahatsız etmiştir. Gelişmelerden hoşnut olmayan bu parti, Hükümet ve Dışişleri Bakanı hakkında bir gensoru önergesi vermiştir. Demirel'de "şu aşama Türkiye'nin Topluluğa girmesi söz konusu değildir" şeklinde demeç verince zamanın Dış İşleri Bakanı istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁹

2.5.1.3. 12 Eylül 1980 Müdahalesi ve Sonrası

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından 17 yıl sonra Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde 20 yıl arayla ikinci defa gerçekleştirilen askeri müdahale, Türkiye ile Topluluk ilişkilerinin 6 yıl süre ile yeniden dondurulmasına neden olmuştur.

Türkiye yapılan ağır baskılar sonucunda Aralık 1981'de demokrasiye dönüş takvimi açıklamıştır. Fakat Avrupa Parlamentosu 22 Ocak 1982'de aleyhte çalışmalarında etkisiyle ilişkileri fiilen dondurarak askıya almıştır.

6 Kasım 1983'te yapılan seçimler sonucunda iş başına gelen hükümet ilişkilerin canlandırılması yönünde büyük çabalar harcamış, ekonomide liberalleşmeye gitmiş ve piyasa ekonomisine geçişe çalışmıştır.

¹⁰⁹ KARLUK, S.Rıdvan, A.g.e. , s.398

İşbaşına gelen hükümetin yoğun çabaları sonucu Türkiye 1982'den bu yana dondurulan ilişkileri yeniden canlandırmaya çalışmış ve 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üye olmak üzere müracaat etmiştir.

AT komisyonu, 18 Aralık 1989 tarihinde Türkiye'nin tam üyelik başvurusu konusundaki görüşünü açıklamıştır. Bu görüşte, Topluluğun kendi içi pazarını tamamlayabilmesi yönünden yeni bir üyeyi kabul edemeyeceği, Türkiye'nin katılmadan önce, ekonomik, sosyal ve politik alanda gelişmesinin gerektiği belirtilmiştir.

1995 yılı başında Katma Protokol'de öngörülen 22 yıllık geçiş dönemi sona erdi. 6 Mart 1995'te Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği Protokolü imzalandı. Bu belge "Ortaklık Konseyi Kararı" adını taşıyordu. Anlaşma başlıca şu konuları içermektedir; Türkiye'nin AB'nin ortak gümrük tarifesine ve tercihli ticaret antlaşmalarına uyum sağlaması, Türk tekstil ürünlerine uygulanan kotaların kaldırılması koşulları, gümrük birliği ile ilgili yasaların Topluluk mevzuatına uydurulması ve Türkiye'ye yapılacak mali yardım konuları ile ilgili hükümler içeriyordu.¹¹⁰

Protokol hükümleri 1 Ocak 1996 tarihi itibari ile işlemeye başladı. Avrupa Parlamentosu 19 Eylül 1996 tarihli toplantısında Türkiye'ye yapılan yardımı yeniden durdurma kararı aldı. İlişkiler yeniden soğudu. Ortaklık konseyi 1997 sonları itibariyle, toplanamadı.

AB'nin genişleme esaslarının belirlendiği, 12 Aralık 1997 Lüksembourg Doruğu Türkiye'nin tam üyelik umudunu iyice kırdı. Bu dorukta AB; Türkiye ile "Yakınlaşma Stratejisi" kapsamında , Kıbrıs ve Ege sorunlarının çözülmesini, azınlıklara saygı gösterilmesine ve Türkiye'nin Lahey Adalet Divanı'nın yetkisini kabul etmesini şart koştu.

AB daha sonra Lüksembourg Doruğu'nda Türkiye'yi dışlamanın bir hata olduğunu kabul ettiği izlenimi verdi ve yeni bir girişim başlattı. Mart 1998'de açıklanan "Avrupa Stratejisi" çerçevesinde ilişkilerini düzeltmek istediğini Türkiye'ye bildirdi.

Ankara esas itibariyle şu iki koşulla görüşmeyi kabul etti; işbirliğinin mali kaynakları açıklanmalıdır. Brüksel'de toplanacak olan Ortaklık Konseyi'nde siyasi konular görüşülmemelidir. Ne var ki AB mali yardımlar konusunda güvence vermemiştir.¹¹¹

¹¹⁰ DURA Cihan, ATİK Hayriye, "Avrupa Birliği ,Gümrük Birliği ve Türkiye", Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Ankara 2000, s.216-217

¹¹¹ BALCI Ergun, "AB ile İlişkilerde Belirsizlik", Cumhuriyet 19 Mayıs 1998

Aralık 1999'da gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye diğer aday ülkelerle eşit şartlara AB'ye aday ülke olarak gösterilmiştir. Zirve metninde, Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan kriterler çerçevesinde aday ülke olduğunun ilan edilmesinin yanı sıra, Türkiye'nin üyeliği için gerekli olan reformların gerçekleştirilmesine yönelik olarak bir katılım öncesi strateji geliştireceği belirtilmiştir. Türkiye tarafından AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin bir ulusal program hazırlanması öngörülmüştür. Diğer taraftan zirvede AB Komisyonu'ndan, Türkiye'nin benimsemesi gereken AB mevzuatına ilişkin bir çalışma yapması ve sağlanacak olan tüm katılım öncesi mali yardımların koordinasyonuna ilişkin bir çerçeve hazırlaması talep edilmiştir.¹¹²

2.5.2 Türkiye-AB İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi

Ortaklık Konseyi üye ülke ve Türkiye bakanları ve büyük elçiler düzeyinde toplanan, AB Konseyi ve Komisyonundan temsilcilerin bulunduğu en yetkili organdır. Tarafların on yedişer oyu vardır. Kararlar oybirliği ile alınır; veto bir haktır. Uluslarüstü bir otorite değildir. Otomatik bağlayıcılığı yoktur.

Ortaklık Komitesi, Ortaklık Konseyi'ne yardımcı bir organ olarak kurulmuştur. Ortaklık Konseyi'nin gündemini hazırlar ve talimatları yerine getirir. Büyük elçiler sayesinde toplanır.

Karma Parlamento Komisyonu 18'i AB Parlamentosu 18'i de TBMM'den olmak üzere 1965 yılında kurulmuştur. Yılda 2 defa toplanır. Ortaklık Konseyi'nden gelen faaliyet raporlarını inceler ve ortaklığa ilişkin tavsiyelerde bulunur.¹¹³

2.5.2.1 Ankara Antlaşması

Türkiye'yi AET 'ye ortak üye yapan, taraflar arasında bir gümrük birliğine dayanan ve ileride tam üyeliği öngören ortaklık antlaşması, 25 Haziran 1963'te

¹¹² İZMİRLİOĞLU Akın, "Türkiye-AB İlişkileri ve VIII. Beş yıllık Kalkınma Planı", Yeni Türkiye, Kasım-Aralık 2000, sayı 36, s.1194-1195

¹¹³ ERTÜRK Emin, "İktisadi Birleşmeler Teorisi", Alfa Yayınları, 1998, s.230

Brüksel’de görüşülmüş ve 12 Eylül 1963’te Ankara’da imzalanmıştır. Tam ismi “Türkiye ile AET arasında Bir Ortaklık Yaratan Antlaşma” ya, Ankara’da imzalandığı için Ankara Antlaşması denir.¹¹⁴

Antlaşmanın temel özellikleri; genel hükümleri içeren bir antlaşma niteliğine haiz olması, kapsamının protokole ve ortaklık konseyi kararları ile gerçekleştirilmesi, antlaşmanın kurduğu ortaklık kurumlarının ikili ve eşitliğe dayalı olması, kararların oy birliği ile alınması, antlaşmanın evrensel yani aşamalı bir yapıya sahip bulunması ve bir aşamadan diğer aşamaya geçişin otomatik alınmamasıdır.

Antlaşma; 33 maddeden oluşan esas antlaşma, 11 maddeden oluşan geçici protokol, 9 maddeden oluşan mali protokol, son senet ve iş gücü konusunda taraflar arasında teati edilen mektuplardan oluşmaktadır. Ayrıca bir adet niyet bildirisi, iki adet yorum bildirisi ve Federal Alman Hükümeti’ne ait iki bildiri de esas antlaşmaya eklenmiştir.

Esas antlaşmayı oluşturan maddelerde; ortaklık ilişkisinin amacı, gümrük birliğinin esasları, tanımı, malların, kişilerin, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma, rekabet, mevzuat ile ekonomik ve ticari politikaların uyumlaştırılması, ortaklık organları, Türkiye’nin tam üyelik imkanları, ortaklık ilişkisinde çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü gibi konular düzenlenmiştir.

Ankara Antlaşması ve eklerine, Avrupa Topluluğu tüzel kişiliğinin yanı sıra topluluğa üye devletlerde imza atmış ve onaylamıştır. Ancak bu antlaşmaların uygulanması ve yürütülmesinde yetki gerçekte topluluğa aittir.¹¹⁵

2.5.2.2 Katma Protokol

Geçici protokolün birinci maddesi Ankara Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden 4 yıl sonra ortaklık konseyinin, Türkiye’nin ekonomik durumunu göz

¹¹⁴ KARLUK Rıdvan, A.g.e., s.404

¹¹⁵ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye-AB İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No:DPT:2545-ÖİK:561, Ankara,2000, s.5-6

önünde bulundurarak, geçiş döneminin gerçekleşme şartları, usulleri, sıra ve takvimleri ve ilgili hükümlerini bir katma protokol ile belirleyeceğini öngörmüştür. Katma Protokol, Ankara Antlaşmasında yer alan hükümlerin Türkiye'nin ekonomik durumuna uygun bir biçimde yürürlüğe konulmasını sağlayacak bir "uygulama antlaşması"dır.¹¹⁶

Zira Ankara Antlaşması'nın belirlediği genel çerçeve, katma protokol ile dondurulmuş ve uygulamaya geçilmiştir. Katma protokole göre Türkiye ilke olarak topluluğa karşı gümrüklerini 12 yılda sıfırlayacaktı. Ancak tarafların üzerinde antlaşmaya varacakları mallarda bu süre 22 yıla uzayabilecekti. Katma Protokol'de ayrıca ithalat miktar kısıtlamaları ve eş etkili tüm önlemler ilke olarak yasaklanmıştır¹¹⁷

2.5.2.3. Uyum Antlaşmaları (Protokoller)

Topluluk hukukuna göre, topluluğa yeni katılan ülkelerin topluluk müktesebatını aynen benimsemeleri gerekir. 1 Ocak 1973 tarihinden itibaren topluluğun üye sayısı İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın da katılımıyla altıdan dokuza çıkmıştır. Bu ülkeler ile Türkiye arasındaki ortaklık ilişkilerini düzenlemek ve ortaklık antlaşmasının genişletilmiş topluluğa uyumu sağlamak için 30 Haziran 1973 tarihinde Ankara'da Türkiye ile AET arasında tamamlayıcı protokol imzalanmıştır.¹¹⁸

Bu protokol ile topluluğun 3 yeni ülkesi Ankara Antlaşmasına taraf olmuştur. Ayrıca tamamlayıcı protokol Türkiye'de yeni kurulacak olan sanayi dallarına topluluğun rekabetinin korunması için ek önlemleri de getirmiştir. İspanya ve Portekiz'in AT'ye 1 Ocak 1986 da tam üye olması dolayısıyla, bu ülkelerin tam üyeliğini Türkiye'ye yansıtacak Uyum Antlaşması 23 Temmuz 1987 de imzalanmıştır. AT'ye Portekiz ve İspanya'dan önce katılan Yunanistan, 1980'den sonra Türkiye-Topluluk ilişkilerinin dondurulmasını gerekçe göstererek uyum antlaşması yapmaya yanaşmamıştır. Ortaklık antlaşmasının Yunanistan'ı da kapsamasına imkan tanıyan uyum antlaşması ancak 20 Nisan 1980 de imzalanmış ve 1 Ocak 1980'den itibaren de

¹¹⁶ KARLUK Rıdvan, A.g.e., s.408

¹¹⁷ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye-AB İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No:DPT:2545-ÖİK:561, Ankara,2000, s.7-8

¹¹⁸ KARLUK S. Rıdvan A.g.e., s.409

yürürlüğe girmiştir. Böylece, topluluğa katılan son üç üye ülke ile Türkiye arasındaki ortaklık antlaşmasının genişletilmiş topluluğa uyumu sağlanmıştır.¹¹⁹

2.5.3 Ortaklığın Dönemleri

Ankara antlaşması çerçevesinde , Türkiye'nin ekonomik ve sosyal açıdan güçlenmesini sağlamak diğer ülkelerle arasındaki seviye farkını kapatmasını sağlamak amacıyla Türkiye, Avrupa Topluluğu ortaklık sürecinin üç aşamada gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu aşamalar sırasıyla, Hazırlık Dönemi, Geçiş Dönemi ve Son Dönemdir.

2.5.3.1. Hazırlık Dönemi

Ankara Antlaşmasının 1964'te yürürlüğe girmesinden başlayarak 1973'e kadar devam eden bu dönemde Türkiye ekonomisi ile Topluluk ekonomisi arasındaki farkı azaltmak amacıyla Türkiye'ye tek taraflı ödümler verilmiştir. Prensip olarak beş yıl sürmesi öngörülmüş olmasına rağmen dokuz yıla uzatılmıştır. Hazırlık döneminin en önemli tarafı Türkiye'ye tek taraflı "Tarife Kotaları" açılmasıdır.¹²⁰

Tarife kotalarında, kota miktarı limiti içerisinde tercihli bir tarife (Gümrük Vergisi) uygulanmakta, kota miktarı aşıldığında normal tarifelere geçilmektedir.¹²¹

Bu aşamada, Türkiye'ye topluluğun yardımıyla geçişte ve son dönemde kendisine yüklenecek yükümlülükleri yerine getirebilmek için ekonomisini güçlendirilmesi gerektiği açıklanmıştır. Bu durum için Avrupa Topluluğu Türkiye'ye mali yardım ve Türkiye'nin geleneksel ihracatında tercihli gümrük tarifeleri şeklinde tek taraflı ayrıcalıklar tanımıştır. Bu dönemde Türkiye ticaret rejiminde, topluluğa entegrasyonu sağlayacak değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır.¹²²

¹¹⁹ KARLUK S. Rıdvan, **Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye**, Turhan Kitapevi ,Ankara, 1997 s.30-31-32

¹²⁰ KARLUK, S. Rıdvan , **A.g.e.**, s.410

¹²¹ KARLUK S. Rıdvan, **A.g.e.** s.32

¹²² TOĞAN Sübidey, **"Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru"** , TÜSİAD Yay.Haziran 1995,İstanbul, s.121

Bu dönemde Ankara Antlaşmasının iki mali protokolde Türkiye Ekonomisinin verimliliği arttırıcı ve söz konusu antlaşmanın amaçlarına yaklaştıracı kamu ve özel sektör projelerine yatırım kredisi verilmesi öngörülmüştür. 1965-1969 yılları arasında beş yıllık süre içerisinde açılacak kredinin üst sınırı 175 milyon ECU “hesap birimi” olarak belirlenmiştir. Bu süre içerisinde 35’er milyon ECU’luk dilimler halinde açılan bu krediler, daha çok alt yapı yatırımlarında kullanılmıştır.¹²³

2.5.3.2. Geçiş Dönemi

Hazırlık döneminin 1969’da sona ermesinden sonra Ankara antlaşmasının öngördüğü ikinci aşama olan geçiş dönemi görüşmeleri başlamıştır. Bu dönemin gerçekleşme koşullarını, usullerini, sıra ve sürelerini belirleyen 1970 yılında Brüksel’de imzalanan katma protokolün onay işlemlerinin uzun sürmesi nedeniyle 1 Ocak 1973’te fiilen başlamıştır.¹²⁴

Ancak geçiş döneminin hukuken başlaması, Katma Protokolün 1 Ocak 1973’te başlayan bu dönemde taraflar karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esası üzerinden, gittikçe gelişen bir şekilde sanayi ürünleri ticaretinde gümrük birliğinin yerleşmesini üstlenmiştir.¹²⁵

Bu döneme geçişle taraflar, karşılıklı ödümler vererek bir Gümrük Birliği’ni gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Hazırlık döneminde Topluğunun tek taraflı verdiği ödümlere karşılık bu defa Türkiye’de sorumluluk altına girerek belli bir zaman takvimi içinde Topluluk ile Gümrük Birliği’ni gerçekleştirmeyi taahhüt etmiştir. Kurulacak Gümrük Birliği’nin Roma Antlaşması’nda olduğu gibi ‘sanayi ürünlerini’ kapsaması öngörülmüş, tarımsal ürünler için “ortak bir tarım politikası” izlenmesi kabul edilmiştir.¹²⁶

¹²³ GÖKDERE Ahmet, “Avrupa Topluluğu İlişkileri:(1959-1991), Türkiye Ekonomi Kurumları Yayını , Ankara, 1992, s.226

¹²⁴ ERGÜLHAN, Mehmet , “Türkiye-AT Bütünleşmesi”, HDT Dergisi, Ankara, 1983, s.68

¹²⁵ MANİSALI, Erol, “Avrupa Çıkmazı”, Otopsi Yayınevi, Şubat 2000, İstanbul, s.86

¹²⁶ KARLUK S. Rıdvan A.g.e.,s.412

2.5.3.3. Son Dönem

Türkiye ile AB ortaklığının üçüncü aşaması olan son dönem, geçiş döneminin tamamlanmasından sonra başlayacaktı. Geçiş dönemi süresince Gümrük Birliği sanayi mallarında gerçekleştirilmiş olacağından, son dönemde de tarımsal mallarda serbest dolaşımın sağlanması, Toplulukla Türkiye'nin genel ekonomik politikalarının uyumlaştırılmasına yönelik düzenlemeler yapılacaktı.¹²⁷

Son döneme geçiş otomatik olarak gerçekleşmeyecektir. Roma antlaşmasına göre 4'er yıldan üç dönemlik bir geçiş dönemi öngörülmüş fakat 12 yıl sürelik olan bu dönemin en fazla 14 yıla kadar uzatılabileceği belirtilmiştir.

Ankara Antlaşması'nın 28. maddesi , Türkiye'nin Roma Antlaşmasından doğan yükümlülüklerinin tamamını üstlenebileceği bir duruma geldiğini göstermesi durumunda, tarafların tam üyeliği görüşebileceklerini ön görmüştür. Fakat Türkiye son döneme geçilmesini beklemeden 1987 yılında ortaklık statüsünden ayrı olarak bir Avrupa devleti sıfatıyla topluluğa tam üyelik için başvuruda bulunmuştur.¹²⁸

2.6. AB'ye Tam Üyelik Öncesi : Gümrük Birliği

Türkiye ile AT arasında imzalanan Ankara antlaşmasına göre, Türkiye ekonomisinin kalkınmasını hızlandırmak ve istihdam seviyesinin ve yaşam standartlarının yükseltilmesi gerektiği göz önünde bulundurarak taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin aralıksız ve dengeli biçimde güçlendirilmesi hedeflenmekte ve bu amaca ulaşabilmesi amacıyla Türkiye ile AT arasında aşamalı olarak bir gümrük birliğinin kurulmasını ve nihai amacın Türkiye'nin topluluğa tam üyeliği olduğu öngörülmektedir.

Gümrük Birliğinin 1995 yılında oluşturulmasına kadar uzanan süre içerisinde tarafları üstlenmesi gereken yükümlülükler ise 1970 de imzalanan Katma Protokol hükümlerince belirlenmiştir.

¹²⁷ ERKAN Canan. *Küreselleşme ve AT Karşısında Türkiye'nin Rekabet Yeteneği*. İzmir, 1993.s.23

¹²⁸ KARLUK S. Rıdvan, *A.g.e.*.s.440

2.6.1 Gümrük Birliği'nin Kapsamı

Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleştirilen gümrük birliğinin nasıl işleyeceğine ilişkin ilkeler, Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında belirlenmiştir. Böylece 22 yıllık "Geçiş Dönemi" 1 Ocak 1996 tarihinde son bulmuş ve Ankara antlaşmasında öngörülen "Son Döneme" girilmiştir. Türkiye-AB gümrük birliğinde sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımı, eşit şartlarda ticaret yapılabilmesi (ortak ticaret politikası) ve serbest rekabet ortamının sağlanmasıyla (ortak rekabet politikası) gerektirmektedir. Bu anlamda Gümrük Birliği, AB'nin ortak ticaret ve rekabet politikalarının uygulaması olmadan Türkiye-AB arasında gerçekleşemez.¹²⁹

Bir serbest dolaşımın mümkün olabilmesi gümrük birliğinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için, AB'nin ortak ticaret ve rekabet politikalarına mutlak uyum gereklidir. Ortak ticaret politikası kapsamında Türkiye, aşağıda belirtilen araçlara AB ile birlikte uymak zorundadır.¹³⁰

- Ortak Gümrük Tarifesi,
- İthalatta Ortak Kurallar,
- Dampingle İthalata Karşı Koruma,
- Sübvansiyonlu İthalata Karşı Korunma,
- Miktar Kısıtlamalarının Yönetimi,
- Haksız Ticari Uygulamalara Karşı Topluluk Haklarının Korunması.

AB'nin ortak rekabet politikası ise, rekabeti önlemeye, sınırlamaya veya bozmaya yönelik işletmeler arası antlaşmaların ve tekellerin oluşumunun ve piyasaya hakim olmalarının önlenmesine ve devletin sübvansiyon uygulamalarının kısıtlanması veya yasaklanması gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye, teşebbüsler arasında rekabeti kısıtlayıcı veya bozucu anlaşmaların ve hakim durumun kötüye kullanılmasının

¹²⁹ KARLUK S. Rıdvan, **Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye**, Turhan Kitapevi .Ankara, 1997 s.187-188

¹³⁰ KARLUK S. Rıdvan, **A.g.e.**,s.195-196

önlenmesini sağlayıcı mevzuatın geliştirilmesi, fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunmasına ilişkin yasaların çıkarılmasını ve bu alanda bazı uluslar arası sözleşmelere taraf alınmasını ve son olarakta belli kuruluşların ve belli ürünleri teşvik etmek suretiyle rekabeti bozan veya bozma tehdidi oluşturan her türlü devlet yardımının kaldırılmasını kabul etmiş ve bu konudaki mevzuatlardan ilk ikisini tamamen, üçüncüsünün de önemli bir kısmını yasaklamıştır.

Gümrük Birliği sonrasında, AB'nin, genişleme sürecine girmiş olduğu dönemde, Türkiye-AB ilişkileri bağlamında Türkiye'de yürütülen çalışmalar, bir yandan Türkiye için Türkiye'nin birliğe katılımı yönünde bir "katılım stratejisi"nin AB'nin yetkili kurumlarıyla geliştirilmesi amacına, öbür yandan da Türkiye'nin AB politika ve düzenlemelerine uyum sağlaması yönünde yapılacak çalışmaların yeniden programlanması hedefine dönük tutulmuştur.¹³¹

2.6.2 Gümrük Birliği'nin Dış Ticarete Olan Etkileri

Türkiye'nin dış ticaretinde AT ülkeleri giderek önemli bir yer almaya başlamıştır. Bu gelişmede Türkiye'nin Topluluk içinde kurmuş olduğu ilişkilerin rolü büyüktür. Ankara Antlaşması ve Katma Protokol hükümleri gereğince Türkiye'ye tanınan tavizler ile az da olsa Türkiye'nin topluluk çıkışlı mallara karşı uygulamış olduğu tavizli rejim, toplulukla olan dış ticaretimizin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.¹³²

24 Ocak 1980 kararlarıyla ekonomide yeniden yapılanma programı çerçevesinde dışa açık ihracata yönelik ve iç piyasada ithalat ile rekabet eden bir ekonomik yapıya kavuşan Türkiye, 1980 yılından sonra tekrar AT ile olan ticari ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Gerçektende bu yıldan itibaren AT'nin dış ticaretimizdeki payı artışa geçmiştir. Bu artışların en belirgin olduğu dönem, doğal olarak Türkiye'nin 1987 yılındaki tam üyelik başvurusudur. Bu yılda Topluluğun dış ticaretimizde payı %43.2

¹³¹ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayın No:2545 ,s.187

¹³² KARLUK, S.Rıdvan, Türkiye'nin AET İle Olan Ortaklık İlişkileri ve Türk Dış Ticareti İçinde Topluluğun Yeri, Türkiye Ekonomisi Arş. Ens. Yayın No:1 , Eskişehir, 1974, s.67

seviyesine kadar yükselmiştir. 1980-1987 döneminde topluluğa yönelik ihracatımız topluluk kaynaklı ithalatı karşılama oranı %55.1'den %85.9' yükselmiştir.¹³³

Topluluğa yönelik ihracatımız (1987-1995) bu dönemde %127.5 oranında artarak 11077,9 milyon dolar seviyesinde gerçekleşirken, topluluk kaynaklı ihracatımız ise %197,6 oranında artarak 16860,6 milyon dolar seviyesine yükselmiştir.¹³⁴

Bu bağlamda Türkiye ile AB arasında kurulmuş olan ve 1996 yılı başında yürürlüğe giren gümrük birliği ve bu doğrultuda AB'nin tercihli ticaret rejimine uyum sağlaması kapsamında yürütülen çalışmalar, Türkiye'nin Dünya ticaretinin kazandığı ivmeye ayak uydurabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye 1999 yılı sonu ile AB'nin toplam ihracatı içerisinde %2,9'luk bir pay almıştır. AB'nin ithalatında ise Türkiye 12. sırada yer almakta ve %1.77'lik bir paya sahip bulunmaktadır.

2.6.2.1. Gümrük Birliği Sonrası İhracatın Yapısı ve Gelişimi

Gümrük birliği sonrası dönem ile öncesi AB ile olan dış ticaret bakımından karşılaştırıldığında, gümrük birliğini takip eden iki yıllık süre içerisinde Türkiye'nin AB dışına yaptığı ihracatın AB ile yapılan ticarettten hızlı arttığı, ancak bu terendin 1998 yılında ters yönde değiştiği görülmektedir.

Gümrük birliği sonrası dönemde döviz kurlarının, satın alma gücü paritesinin üzerinde değerlenmeye devam etmesi sonucunda Türk ihraç ürünlerinin fiyat rekabeti olumsuz yönde etkilenirken, ithalat cazip hale gelmiştir. Bu ve benzeri olumsuz şartlara rağmen, Gümrük Birliğini izleyen yıllarda AB'ye yönelik ihracatın düzenli ve diğer ülkelere yapılan ihracattan daha yüksek bir seviyede arttığı gözlenmektedir. Özellikle genel ihracatımızın azalmaya başladığı 1998-1999 yıllarında AB'den yapılan ihracatımızda % 10 ve %6.2'lik artışlar yaşanmış olup, bu durum , genel ihracatımızda ki düşüşü belli ölçülerde telafi etmiştir.

¹³³ KÖSE, A. Haşim, YELDAN, Erinc, "Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Gelişme Perspektifi", *Ekonomik Denge*, Özel Sayı:17-18, 1996, s.81-82

¹³⁴ DTM, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, DTM Yay. Üçüncü Baskı, Ankara, 1996 , s.246

1998 yılında yaşanan global krize karşın toplam ihracatımızın %2.7 artmasında AB'ye yapılan ihracatımızdaki yüksek orandaki artış önemli bir rol oynamıştır. Zira aynı dönemde AB dışı ülkelere yapılan ihracatımız önemli ölçüde azalmış, ancak dünya ekonomisindeki krizden nispeten daha az etkilenen, büyüme oranı %2.9 seviyesinde koruyabilen AB ülkelerine ihracatımız %10.2 gibi yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. 1999 yılında ise genel ihracatımızda %1.4'lük bir düşüş yaşamamıza rağmen AB'ye yönelik ihracatımızda ise %6.2'lik bir artış gerçekleşmiştir.¹³⁵

2.6.2.2. Gümrük Birliği Sonrası İthalatın Gelişimi ve Yapısı

Gümrük Birliği sonrası ithalatta daha hızlı bir artış gerçekleşmiş. 1994 yılında 10.2 milyar dolar seviyesinde olan ithalat, 1999 yılında 21.4 milyar dolara yükselmiştir. Bu noktada genel olarak, Gümrük Birliğinin ticareti artırıcı etkisi ortaya çıktığı, 1999 yılında 35.7 milyar dolar üzerinde gerçekleşen Türkiye-AB ticaret hacminin, Gümrük Birliği öncesi döneme kıyasla %28 seviyesinde bir artış gösterdiği görülmektedir.

İthalata ilişkin veriler incelendiğinde ise, Gümrük Birliği öncesinde ithalat artış oranlarının AB ve AB dışı açısından bakıldığında yaklaşık olarak eşit olduğu görülmektedir. Ancak, ticaret saptırıcı etki ithalat açısından da gerçekleşmiş ve Gümrük Birliği sonrasında AB'den yapılan ithalat yıllık %6.2 oranında artarken diğer ülke gruplarından yapılan ithalattaki artış oranı %0.6 oranında kalmıştır. Bu verilerin ışığında ithalatın ağırlıklı olarak AB'ye kaydığını söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, AB'den yapılan ithalatın toplam ithalatımız içerisindeki payı ise Gümrük Birliği sonrasında hızlı bir şekilde büyüyerek, 1993 ve 1994 yıllarındaki %44 seviyesinden, 1996 yılında %53 seviyesine yükselmiş, takip eden yıllarda bir miktar gerileyerek 1999-2000 yılları itibarıyla %52.9 seviyesine ulaşmıştır.¹³⁶

¹³⁵ CESAR Mustafa, *Türkiye-Avrupa Gümrük Birliğinin Dış Ticaretimiz Üzerindeki Yansımaları, Yeni Türkiye-AB Özel Sayı II*, s.1156

¹³⁶ CESAR Mustafa, A.g.e., s. 1155-1157

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Önceki bölümlerde ortaya konulan dış ticaret hakkında ki bilgiler yardımıyla, Gümrük Birliği sonrası dönemde dış ticaret alanında bir değişim olup olmadığı somut bir biçimde ekonometrik analiz yardımıyla ortaya konabilir.

Ekonometrik analizden kastedilen, iktisadi teorileri onaylamak veya reddetmek amacıyla olaya ampirik bir içerik kazandırma hedeflenerek, iktisadi verilerin analizini matematiksel ve istatistiksel uygulama metotlarıyla yapmaktadır.¹³⁷

Burada uygulanacak olan analiz yöntemleri “örneklerin büyüklüğünün artması durumunda regresyon katsayılarının aynı kalıp kalmadığının” ve yapısal değişikliğin iki dönem içinde, olup olmadığının ortaya çıkarılmasıdır. Bu test uygulanmadan önce ihracat ve ithalatın trend denklemleri tahmin edilmiştir.

---

¹³⁷ MADDALA G.S. , *Introduction to Econometrics*. Macmillan Publishing Company, NewYork, 1989, p. 1.

İhracat trend denklemi için kullanılacak matematiksel kalıp;

$$EX = b_0 + b_1t + u_i \text{ şeklinde olup;}$$

Ex : Dış Satım (ihracat)

t : Zaman değişkeni

u_i : Stokastik hata terimi

b_0, b_1 : Model parametreleri olarak tanımlanmaktadır.

İlk olarak 1980-1995 dönemini kapsayan veriler kullanılarak 16 yıllık dönemi içeren trend denklemi tahmin edilecek daha sonra 1996-2000 dönemi için aynı tahmin gerçekleştirilecektir.

İthalat trend denklemi için kullanılacak matematiksel kalıp;

$$IM = b_0 + b_1t + u_i \text{ şeklinde olup}$$

IM : Dış alım (ithalat)

T : Zaman değişkeni

u_i : Stokastik hata terimi

b_0, b_1 : Model parametreleri olarak tanımlanmaktadır.

İthalata ait trend denklemlerinin tahmininde de ihracattaki yol izlenecek ve iki ayrı döneme ait trend denklemlerinin tahmininde de ihracattaki yol izlenecek ve iki ayrı döneme ait ithalat trend denklemleri tahmin edilecektir.

İthalat ve ihracata ait Gümrük Birliği öncesi ve sonrası dönemler için trend denklemlerinin tahmin edilmesinin amacı, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren dış ticarete uygulanan farklı politikaların, dış ticarete ait parametre değerlerini ve model tahminlerini değiştirip değiştirmediğini test etmektir.

3.1.1. Örneklem Büyüklüğünün Arttırıldığında Regresyon Katsayılarının Durumu ve Yapısal Değişim Analizi

Tahmin edilen bir modelin, örnek hacmi arttırıldığında yeni yeni gözlemler eklendiğinde, “geliştirilmiş” örnek için, tahmin edilen katsayıların “kararlılığı” araştırılabilir. Bu da F testi şeklinde dört aşamada yapılır¹³⁸.

1. aşama: Hipotezlerin Kurulması

$H_0: b_i = \beta_i$ (Parametreler değişmemiştir.)

$H_1: b_i \neq \beta_i$ (Parametreler değişmiştir.) $(i= 1, 2, \dots, k)$

2. aşama: Kritik Bölgenin Testi

$$f_1 = n_2$$

$f_2 = n_{1-k}$ serbestlik derecelerinin de, belli bir α için F_{tab} . Değeri bulunur.

Bura da,

n_1 = ilk örnek hacmi

n_2 = eklenen gözlem sayısı

k = parametre sayısıdır.

¹³⁸ AKKAYA Şahin, PAZARIOĞLU Vedat, *Ekonometri I*, Anadolu Matbaası, İzmir, 2000, s.299.

3.aşama: Test İstatistiğinin Hesaplanması

$$F_{\text{hes}} = \frac{\Sigma e^2 - \Sigma e_1^2 / n_2}{\Sigma e_1^2 / (n_1 - k)}$$

Formülde $e = n_1 + n_2$ hacimli örnek hata terimi (genişletilen örnek hata terimi), $e_1 =$ ilk örnek hata terimidir.

$F_{\text{hes}} > F_{\text{tab}}$ ise H_0 RED

H_1 KABUL

$F_{\text{hes}} < F_{\text{tab}}$ ise H_0 RED

H_1 KABUL

H_0 RED H_1 KABUL edildiğinde, eklenen gözlem serilerinin modelin parametrelerini değiştirdiği kabul edilmiştir.

Uygulanacak ikinci analiz ise, yapısal değişikliğin test edilmesidir. İki ayrı döneme ait olarak tahmin edilen doğrusal regresyon modelinin katsayıları arasında

anlamli bir farklıliğın olup olmadığı bu analiz yardımıyla gözlemlenebilir. Bu analiz sonucunda sadece fonksiyonun değişip değişmediği belirlenmektedir¹³⁹.

Bu analizde yapısal değişikliği test etmek amacıyla veri seti iki ayrı döneme ayrılmaktadır. İki dönemin bir tanesinde yeterli sayıda veri olmayabilir. Bu durumda da yapısal değişiklik test edilebilir.¹⁴⁰

Yine bu analizde de F testi yardımıyla dört aşamada yapılmaktadır.

1.aşama: Hipotezin Kurulması

H_0 : iki denklem birbirinin aynısıdır.

H_1 : iki denklem birbirinden farklıdır.

2.aşama: Kritik Bölgenin Testi

$$f_1 = n_1$$

$f_2 = n_2 - k$ serbestlik derecelerinde, belli bir α için $F_{tab.}$ bulunur. Buna da,

n_1 = Kısa döneme ait gözlem sayısı

n_2 = Uzun döneme ait gözlem sayısı

k = Parametre sayısıdır.

3.aşama: Test İstatistiğinin Hesaplanması

$$F_{hes.} = \frac{(\sum e_p^2 - \sum e_u^2) / n_1}{\sum e_u^2 / n_2 - k}$$

¹³⁹ AKKAYA Şahin, PAZARLIOĞLU Vedat, A.g.e. s. 194.

¹⁴⁰ AKKAYA Şahin, PAZARLIOĞLU Vedat, A.g.e. s. 293

Formülde, Σe^2_u uzun döneme ait hata karelerin toplamı, Σe^2_p ise bütün döneme ait hata kareler toplamını göstermektedir.

4.aşama: Karar

$F_{hes.} > F_{tab.}$, ise H_0 RED

H_1 KABUL

$F_{hes.} < F_{tab.}$, ise H_0 KABUL

H_1 RED

H_0 RED, H_1 KABUL edildiğinde, iki ayrı döneme ait olarak kurulan modellerin birbirinden farklı olduğu kabul edilmiş olur.

3.2. Kullanılan Ekonometrik Modelin Yapısı

Uygulama modeli parametreleri tahmin edilmek için hazırlanan modeldir. Böyle bir modelde şu özelliklerin yer alması gerekir.¹⁴¹

- i. Modelin, araştırma alanının gerçeklerine uyması
- ii. Modelin parametrelerinin en uygun tahminini sağlayacak verilerin var olması veya "sağlanabilir" özellikler taşıması
- iii. Modelin çözüme elverişli bir yapıya ve bütünlüğe sahip bulunması

¹⁴¹ KILIÇBAY Ahmet, *Uygulamalı Ekonometri*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983, sf. 19.

- iv. Uygulamada, veri toplama, bilgisayar ve uzman personel masraflarının karşılanabilir olması gerekir.

Yapılan trend analizinde doğrusal kalıp, parametrelerin kararlılığının ve yapısal analizin araştırılmasında da esneklikleri kolayca verdiği için çift logaritmik kalıp kullanılmıştır.

3.2.1. Modelin Kurulması

Ekonometrik bir model kurulurken, modele dahil edilecek değişkenler, iktisadi ön bilgiler ve değişik model denemeleri sonucunda belirlenir.

Modeldeki değişken ve denklem sayısının büyük olması modelin iktisadi gerçekleri daha geniş ölçüde içine almasını sağlasa da veri toplama, değişkenler arası karmaşık ilişkileri kurmadaki zorluklar, model büyüklüğünün sınırlı tutulmasına yol açar. Bunun yanında modelin makro ekonomik yapısı, makro ekonomik değişkenlerin kapsamlarının büyüklüğü değişken ve denklem sayısını azaltacaktır.¹⁴²

İhracat ve ithalat modelleri kurulurken, ihracat ve ithalat bağımlı değişken olarak belirlenmiş, ihracat ve ithalatı etkileyen bağımsız değişkenler iktisadi bilgiler ve daha önceden yapılan çalışmalar baz kabul edilerek seçilmiştir.

Trend regresyon modellerinde kullanılan bağımsız ve bağımlı değişkenler ile semboller şu şekilde belirlenmiştir;

EX : Toplam ihracat (milyon Dolar)

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla (milyon Dolar)

IM : Toplam ithalat (milyon Dolar)

PEX : İhracat Fiyat Endeksi

PIM : İthalat Fiyat Endeksi

TLUSD : TL/ Döviz Kuru

¹⁴² KILIÇBAY Ahmet, *Ekonometri ve İktisat Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1999. sf. 36

3.2.1.2. İthalat Modeli

$IM = b_0 + b_1t$ doğrusal ithalat trend denklemi

Regresyon analizi yapılan ithalat modeli de aşağıdaki şekilde kurulmuştur;

$$LIM = b_0 + b_1LTLUSD + b_2LGSMH + LPIM$$

3.2.2. Model Tahminleri

1980-1995 ve 1996-2000 yıllarına ait iki ayrı dönem için trend denklemleri şu şekilde tahmin edilmiştir;

Gümrük Birliği öncesi dönemde ihracat trend denklemi,

$$EX = 1622,6 + 1068,9t \quad (3.1)$$

$$(2,803) + (17,86)$$

$$R^2 = 0,95 \quad F = 319,01$$

Gümrük Birliği'ne geçişle beraber, 1996-2000 dönemi için ihracat trend denklemi,

$$EX = 9874,4 + 852,6t \quad (3.2)$$

$$(1,51) \quad (2,48)$$

$$R^2 = 0,67 \quad F = 6,19$$

3.2.1.2. İthalat Modeli

$IM = b_0 + b_1t$ doğrusal ithalat trend denklemi

Regresyon analizi yapılan ithalat modeli de aşağıdaki şekilde kurulmuştur;

$$LIM = b_0 + b_1LTLUSD + b_2LGSMH + LPIM$$

3.2.2. Model Tahminleri

1980-1995 ve 1996-2000 yıllarına ait iki ayrı dönem için trend denklemleri şu şekilde tahmin edilmiştir;

Gümrük Birliği öncesi dönemde ihracat trend denklemi,

$$EX = 1622,6 + 1068,9t \quad (3.1)$$

$$(2,803) \quad + \quad (17,86)$$

$$R^2 = 0,95 \quad F = 319,01$$

Gümrük Birliği'ne geçişle beraber, 1996-2000 dönemi için ihracat trend denklemi,

$$EX = 9874,4 + 852,6t \quad (3.2)$$

$$(1,51) \quad (2,48)$$

$$R^2 = 0,67 \quad F = 6,19$$

3.1. no'lu denklem incelendiğinde trend katsayıları bu çalışmada benimsenen %95 güvenilirlik derecesinde anlamlı görülmektedir. 3.2. no'lu denklemde ise b_0 sabit parametresi istatistiksel olarak anlamsız çıkarken, b_1 parametresi anlamlı çıkmaktadır.

1. denklem F dağılımına göre %95 güven düzeyinde test edildiğinde anlamlı bulunurken, 2. denklem ise anlamsız bulunmuştur.

Gümrük Birliği öncesi, 1980-1995 dönemi için ithalat trend denklemi;

$$IM = 3019,9 + 1608,2t \quad (3.3)$$

(1,82)   (9,42)

$$R^2 = 0,86 \quad F = 88,7$$

Gümrük Birliği sonrası, 1996-2000 dönemi için ithalat trend denklemi;

$$IM = 22155 + 1284,2t \quad (3.4)$$

(0,68)   (0,75)

$$R^2 = 0,16 \quad F = 0,57$$

şeklinde tahmin edilmişlerdir.

İhracat ve ithalat için iki ayrı dönem olarak tahmin edilen katsayıların karşılaştırılmasından sağlıklı bir sonuca ulaşmak pek uygun görünmese de, Gümrük Birliği sonrası dönemde ithalatın daha çok farklılaştığı gözlemlenebilir. Söz konusu bu denklemler için hesaplanan hata kareler yardımıyla, parametrelerin kenarlılığı, katsayılarda değişimin varlığı incelenebilir.

İhracat modeli için tahmin;

1980-1995 dönemi için;

$$\text{LEX} = 1,87 + 0,08\text{LTLUSD} + 0,23\text{LPEX} + 0,61\text{LEX}(-1) \quad (3.5)$$

(0,98)   (2,24)   (0,75)   (4,75)

$$R^2 = 0,97 \quad F = 134,6$$

1996-2000 dönemi için;

$$\text{LEX} = 4,24 + 0,02 + \text{TLUSD} + 0,15 \text{LPEX} + 0,48\text{LEX}(-1) \quad (3.6)$$

(0,49)   (0,17)   (0,17)   (0,39)

$$R^2 = 0,77 \quad F = 1,14$$

1980-2000 dönemi için;

$$\text{LEX} = 0,702 + 0,05 \text{LTLUSD} + 0,37\text{LPEX} + 0,69\text{LEX}(-1) \quad (3.7)$$

(0,49)   (2,35)   (1,52)   (7,16)

$$R^2 = 0,98 \quad F = 316,2$$

İthalat modeli için tahmin;

1980-1995 dönemi için;

$$\text{LIM} = 2,44 + 0,13\text{LTLUSD} + 0,52 \text{LGSMH} + 0,025\text{LPIM} \quad (3.8)$$

$$(2,11) \quad (4,88) \quad (3,98) \quad (0,09)$$

$$R^2 = 0,97$$

$$F = 170,8$$

1996-2000 dönemi için;

$$\text{LIM} = -5,43 + 0,02\text{LTLUSD} + 1,02\text{LGSMH} + 0,74\text{LPIM} \quad (3.9)$$

$$(-0,47) \quad (0,35) \quad (1,02) \quad (1,52)$$

$$R^2 = 0,82$$

$$F = 1,54$$

1980-2000 dönemi için;

$$\text{LIM} = 2,01 + 0,14\text{LTLUSD} + 0,50\text{LGSMH} + 0,14\text{LPIM} \quad (3.10)$$

$$(1,66) \quad (6,61) \quad (3,91) \quad (0,67)$$

$$R^2 = 0,98$$

$$F = 325,5$$

İhracat ve ithalat model tahminlerinin, katsayılarının test edilmesi ve katsayıların anlamlılık sınamaları t testi ile, katsayıların tümünün birden test edilmesi ise F testi ile yapılmaktadır. Buna da F testinin kullanılma amacı H_0 ana hipotezinin regresyonun bütün katsayılarının sıfıra eşit olup olmadığının sınanmasıdır.¹⁴⁴

Kısa dönem için, yani Gümrük Birliği sonrası döneme ait veriler için, katsayılar anlamlı gözükmemektedir. Bunun nedeni "n" gözlem sayısının yeteri kadar geniş olmamasıdır. Aynı değişkenlerin (1980-2000) dönemi tahminleri için t ve F testleri ayrı ayrı yapılmıştır.

1980-2000 dönemi ihracat model tahmini;

$$LEX = 0,702 + 0,05LTLUSD + 0,37LPEX + 0,69LEX(-1) \quad (3.11)$$

t testi

$$H_0 ; b = 0$$

$$H_1 ; b \neq 0$$

$$t_{\alpha, n-k} = t_{0,05, 17} = 2,11$$

$$b_1 \text{ için } t_{\text{hes.}} = 2,35 > t_{\text{tab.}} = 2,11$$

$$b_2 \text{ için } t_{\text{hes.}} = 1,52 < t_{\text{tab.}} = 2,21$$

$$b_3 \text{ için } t_{\text{hes.}} = 7,16 > t_{\text{tab.}} = 2,21$$

şeklinde bulunmuştur. b_2 parametresi hariç diğer katsayıların hepsi anlamlıdır. b_1 ve b_3 katsayıları için H_0 hipotezi RED, H_1 KABUL edilir. Ancak b_2 parametresi için H_0 Kabul edilir.

¹⁴⁴ LINDYCK Robert S. , RUBINFELD Daniel L. , *Econometric Models and Economicx Forecasts*, Third edition, MC Graw HIU, 1991, NewYork, sf.110.

F testi;

$$H_0 ; b_1 = b_2 = b_3 = 0$$

$$H_1 ; b_1 \neq b_2 \neq b_3 \neq 0$$

$$F_{tab.} \longrightarrow F_{(4-1), (21-4), 0,05} = F_{3,17, 0,05} = 3,20$$

$$F_{hes.} = 316,2$$

$F_{hes.} > F_{tab.}$ Olduğu için H_0 RED, H_1 Kabul edilir. Bunun anlamı katsayıların bağlı bulunduğu bağımsız değişkenlerin hepsi ihracatı açıklayan birer açıklayıcı değişkendir.

$R^2 = 0,98$ olması, modelin açıklama gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. Yani, bağımlı değişken olan ihracattaki değişimin %98'i döviz kuru, ihracat fiyat endeksi ve bir dönem önceki ihracat değerleriyle açıklanabilmekte, %2'lik kısım ise bilinmeyen değişik sebeplerden kaynaklanmaktadır.

1980-2000 dönemi ithalat model tahmini;

$$LIM = 2,01 + 0,14LTLUSD + 0,5 LGSMH + 0,14LPIM \quad (3.12)$$

$$H_0 ; b = 0$$

$$H_1 ; b \neq 0 \quad t_{\alpha, n-k} \quad t_{0,05, 17} = 2,11$$

$$b_1 \text{ için } t_{hes.} = 6,61 > t_{tab.} = 2,21$$

$$b_2 \text{ için } t_{hes.} = 3,91 > t_{tab.} = 2,11$$

$$b_3 \text{ için } t_{hes.} = 0,67 < t_{tab.} = 2,11$$

b_3 parametresi hariç diğer katsayıların hepsi anlamlıdır. b_1 ve b_2 katsayıları için H_0 hipotezi RED, H_1 hipotezi KABUL edilir. Ancak b_3 parametresi için H_0 hipotezi KABUL, H_1 hipotezi RED edilir.

F testi;

$$H_0 ; b_1 = b_2 = b_3 = 0$$

$$H_1 ; b_1 \neq b_2 \neq b_3 \neq 0$$

$$F_{\text{tab.}} \longrightarrow F_{(4-1)(21-4), 0.05} = F_{3.17, 0.05} = 3.20$$

$$F_{\text{hes.}} = 325,5$$

$F_{\text{hes.}} > F_{\text{tab.}}$ olduğu için, katsayıların hepsi birden anlamlı çıkmıştır. Yani modele alınan bağımsız değişkenlerin hepsi, bağımlı değişken olan ithalatı açıklayan birer açıklayıcı değişkendir.

$R^2 = 0,98$ olarak bulunması, modelin açıklama gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. Yani, bağımlı değişken olan ithalattaki değişim %98'i ithalat fiyat endeksi, döviz kuru ve gayri safi milli hasıla değişkenlerine ait verilerle açıklanabilmekte, %2'lik kısım bilinmeyen sebeplerden kaynaklanmaktadır.

3.2.3. Parametrelerin Kararlılığı ve Yapısal Değişimin Tespiti

1980-2000 dönemi boyunca ihracat ve ithalat modellerindeki katsayıların iki alt dönemde, yani Gümrük Birliği öncesinde sonrasında (1980-1995) (1996-2000) farklılaşıp farklılaşmadığı parametrelerin kararlılığı testi yardımıyla ve iki ayrı döneme ait doğrusal regresyon denklemlerinin farklılaşıp farklılaşmadığı da yapısal değişim

analizi yardımıyla sınanacaktır. Parametrelerin kararlılığı için ihracat ve ithalata ait tahmin edilen modeller ayrı ayrı teste tabi tutulacaktır;

İhracat modeli için,

1980-2000 dönemine ait hata kareleri toplamı,

$$\sum e^2 = 0,146$$

1980-1995 dönemine ait hata kareleri toplamı

$$\sum e_1^2 = 0,136$$

İlk örneklem hacmi, $n_1 = 16$

Eklenen gözlem sayısı, $n_2 = 5$

Parametre sayısı, $k = 4$

Bu verilere göre;

$$F_{\text{hes.}} = \frac{(\sum e^2 - \sum e_1^2) / n_2}{\sum e_1^2 / (n_1 - k)}$$

$$F_{\text{hes.}} = \frac{(0,146 - 0,136) / 5}{0,136 / (16-4)}$$

$$F_{hes.} = 0,2$$

1.aşama: Hipotezin Kurulması

$$H_0 ; b_i = \beta_i \quad (\text{Parametreler değişmemiştir.})$$

$$H_1 ; b_i \neq \beta_i \quad (\text{Parametreler değişmiştir.}) \quad (i = 1,2, \dots, k)$$

2.aşama: Kritik Bölgenin Tespiti

$$f_1 = n_2 \longrightarrow f_1 = 5$$

$$f_2 = n_1 - k \longrightarrow f_2 = 12$$

$\alpha = 0,05$ anlamlılık derecesinde, $F_{tab.} = 3,11$ olarak bulunur.

3.aşama: Test İstatistiği

$$F_{hes.} = 0,2$$

4.aşama: Karar

$$F_{hes.} = 0,2$$

$F_{tab.} = 3,11$ olarak bulunmuştur. Bu durumda, $F_{hes.} < F_{tab.}$ olduğundan, H_0 KABUL, H_1 RED edilir.

İthalat modeli için,

1980-2000 dönemine ait hata kareleri toplamı,

$$\sum e^2 = 0,140$$

1980-1995 dönemine ait hata kareleri toplamı,

$$\sum e_1^2 = 0,08$$

İlk örneklem hacmi, $n_1 = 16$

Eklenen gözlem sayısı, $n_2 = 5$

Parametrelerin sayısı, $k = 4$

Bu veriler göre;

$$(\sum e^2 - \sum e_1^2) / n_2$$

$$F_{hes.} = \frac{\quad}{\quad}$$

$$\sum e_1^2 / (n_1 - k)$$

$$(0,140 - 0,08) / 5$$

$$F_{hes.} = \frac{\quad}{\quad}$$

$$0,08 / 12$$

$$F_{\text{hes.}} = 1,81$$

1.aşama: Hipotezin Kurulması

$H_0 ; b_i = \beta_i$ (Parametreler değişmemiştir.)

$H_1 ; b_i \neq \beta_i$ (Parametreler değişmiştir.) (i = 1,2,... , k)

2.aşama: Kritik Bölgenin Tespiti

$$f_1 = n_2 \longrightarrow f_1 = 5$$

$$f_2 = n_1 - k \longrightarrow f_2 = 12$$

$\alpha = 0,05$ anlamlılık derecesinde, $F_{\text{tab.}} = 3,11$ olarak bulunur.

3.aşama: Test İstatistiği

$$F_{\text{hes.}} = 1,81$$

4.aşama: Karar

$$F_{\text{hes.}} = 1,81$$

$F_{\text{tab.}} = 3,11$ olarak bulunmuştur. Bu durumda

$F_{\text{hes.}} < F_{\text{tab.}}$ olduğundan, H_0 KABUL, H_1 RED edilir.

Parametrelerin kararlılığı için yapılan bu test sonuçlarına göre, ihracat ve ithalatta, Gümrük Birliği öncesi (1980-1995) ve sonrası (1996-2000) dönemlerde, ihracat ve ithalatı etkilediği kabul ettiğimiz bağımsız değişkenlerin katsayıları anlamlı bir şekilde değişmemiştir yani parametreler kararlıdır.

Yapısal farklılaşma olup olmadığını belirlemek amacıyla da Gümrük Birliği öncesi ve sonrası dönemlere ait fonksiyonların bir bütün olarak, ihracat ve ithalat için ayrı ayrı testi yapılacaktır.

İhracat modeli için,

1980-1995 dönemine ait hata kareleri toplamı,

$$\sum e_u^2 = 0,136$$

1980-2000 dönemine ait hata kareleri toplamı,

$$\sum e_p^2 = 0,146$$

Kısa döneme ait gözlem sayısı, $n_1 = 5$

Uzun döneme ait gözlem sayısı, $n_2 = 16$

Parametre sayısı, $k = 4$

Bu verilere göre;

$$F_{hes.} = \frac{(\sum e_p^2 - \sum e_u^2) / n_1}{\sum e_u^2 / (n_2 - k)}$$

$$F_{\text{hes.}} = \frac{(0,146 - 0,136) / 5}{0,136 / (16 - 4)}$$

$$F_{\text{hes.}} = 0,2$$

1.aşama: Hipotezin Kurulması

H_0 ; İki denklem birbirinin aynıdır.

H_1 ; İki denklem birbirinden farklıdır.

2.aşama: Kritik Bölgenin Testi

$$f_1 = n_1 \longrightarrow f_1 = 5$$

$$f_2 = n_2 - k \longrightarrow f_2 = 12$$

$\alpha = 0,05$ anlamlılık derecesinde, $F_{\text{tab.}} = 3,11$ olarak bulunur.

3.aşama: Test İstatistiği

$$F_{\text{hes.}} = 0,2$$

4.aşama: Karar

$F_{hes.} < F_{tab.}$ olduğundan, H_0 KABUL, H_1 RED edilir.

İthalat modeli için;

1980-1995 dönemine ait hata kareler toplamı,

$$\sum e_u^2 = 0,08$$

1980-2000 dönemine ait hata kareler toplamı,

$$\sum e_p^2 = 0,140$$

Kısa döneme ait gözlem sayısı, $n_1 = 5$

Uzun döneme ait gözlem sayısı, $n_2 = 16$

Parametre sayısı, $k = 4$

Bu verilere göre;

$$F_{hes.} = \frac{(\sum e_p^2 - \sum e_u^2) / n_1}{\sum e_u^2 / (n_2 - k)}$$

$$F_{\text{hes.}} = \frac{(0,140 - 0,08) / 5}{0,08 / (16 - 4)}$$

$$F_{\text{hes.}} = 1,81$$

1.aşama: Hipotezi Kurulması

H_0 = İki denklem birbirinin aynıdır.

H_1 = İki denklem birbirinden farklıdır.

2.aşama: Kritik Bölgenin Tespiti

$$f_1 = n_1 \longrightarrow f_1 = 5$$

$$f_2 = n_2 - k \longrightarrow f_2 = 12$$

$\alpha = 0,05$ anlamlılık derecesinde, $F_{\text{tab.}} = 3,11$ olarak bulunur.

3.aşama: Test İstatistiği

$$F_{\text{hes.}} = 1,81$$

4.aşama: Karar

$F_{\text{hes.}} < F_{\text{tab.}}$ olduğundan, H_0 KABUL, H_1 RED edilir.

Yapısal farklılaşma için yapılan bu test sonuçlarına göre de Gümrük Birliği öncesi ve sonrası dönemlere ait fonksiyonlarında bir bütün olarak değişmediği anlaşılmıştır.

SONUÇ

Gümrük Birliği ile birlikte Türkiye için ortaya çıkan imkanların, Helsinki Zirvesi ile de AB adaylığının onaylanması ve bunu takip eden ekonomi ve mevzuat alanındaki değişiklikler ile daha da ileriye taşınacağına dair olumlu gelişmelerin meydana gelmesi olası bir durumdur.

Bu bağlamda, Türkiye'nin dış ticaretinin de Gümrük Birliği ile birlikte daha da gelişmesi beklenilmektedir. Bu gelişimin ve varsa değişimin gözlemlenmesi amacıyla, fazla uzun bir süre geçmese de, yapılan bu çalışmada başlangıçtaki hipotezler ekonometrik yöntemlerle test edilmiştir. Yapılan bu testlerin sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Gümrük Birliği öncesi döneme ait olarak dış ticaret için oluşturulan ekonometrik model parametreleri ile Gümrük Birliği sonrası döneme ait olarak oluşturulan dış ticarete ait ekonometrik model parametreleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Parametreler arasında bir fark bulunamaması demek, Gümrük Birliği öncesi dönemde dış ticareti etkilediğini kabul ettiğimiz bağımsız değişkenlerle, Gümrük Birliği sonrası dönemde dış ticareti etkilediğini kabul ettiğimiz değişkenler arasında anlamlı bir fark olmaması demektir.

Yapısal bir farklılaşma olup olmadığını gözlemek amacıyla, Gümrük Birliği öncesi döneme ait dış ticaret için oluşturulan ekonometrik model ile, Gümrük Birliği sonrası döneme ait dış ticaret için oluşturulan ekonometrik model arasında da yapısal bir farklılaşma görülememiştir. Yani

Gümrük Birliği öncesi dönemde bağımlı değişken olan dış ticareti açıklayan, bağımsız değişkenler ile Gümrük Birliği sonrası yine bağımlı değişken olarak kabul ettiğimiz dış ticareti açıklayan bağımsız değişkenlerde bir farklılaşma görülememiştir.

Bu ekonometrik analiz sonuçlarına rağmen, Gümrük Birliği'nin dış ticaret üzerindeki etkisinin ticaret saptırıcı çerçevede gerçekleştiği görülmektedir. Bunun nedeni ise, Türkiye'nin Birliğe girmeden önce maliyeti en düşük üçüncü bir ülkeden yaptığı ithalatın, Birliğe katıldıktan sonra, maliyeti yüksek olan Birlik üyesi ülkelerden birine kaymasıdır. Bu bağlamda Türkiye dış ticaretinin ağırlıklı olarak AB'ye yönelmesi söz konusudur. Ayrıca Gümrük Birliği sonrası dönemde ticaret yaratıcı etkinin de görüldüğü ve AB ile Türkiye arasındaki ticaret hacminde bir artış gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ACAR Sadık, **Türkiye’de İktisadi Yapılanmadan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözümüne Yönelik Politikalar**, (1930-1988), K.T.O., Konya, 1989
- AKDER Halis, **Turkey’s Export Expansion In The Middle East 1980-1985 Turkish Politics and The Economy 1946-1990 From The Beginnig At The Multi Party Ena to Today**, Volume 4, Prepared for ADM 362, 1993
- AKTAN Okan H., **GATT ve AT Mevzuatı Karşısında Türkiye’nin İhracatı Teşvik Politikası Geçmişi ve Geleceği**, 3. İzmir İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Tebliğleri, DPT, Ankara, 1992
- AKKAYA Şahin, PAZARLIOĞLU Vedat, **Ekonometri I**, Anadolu Matbaası, İzmir, 2000
- ALPAR Cem, ONGUN Tuba, **Dış Ticaret Ansiklopedik Sözlük**, Türkiye Dış Ticaret Derneği Yayınları, Ankara, 1987
- APAK Sudi, **Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Tedbirleri Uygulaması**, Anahtar Yayınevi, İstanbul, 1995
- AYTÜR Mehmet, **Kalkınma Yarışı ve Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1970
- BALCI Ergun, **AB İle İlişkilerde Belirsizlik**, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs, 1998
- BOULDING K. E., **Principles Of Economy Policy**, Printice-Hail Inc, 1963
- CESAR Mustafa, **Türkiye Avrupa Gümrük Birliğinin Dış Ticaretimiz Üzerine Yansımaları**, Yeni Türkiye-AB Özel Sayı: 2
- CHACHOLIADES, Miltiades, **International Economics**, McGraw - Hill Inc., 1990
- DEMİR Ömer, **İthalatta Vergi Uygulamaları**, HDTM, Ankara, 1991
- DİZİOĞLU Tamer, **Uygulanmakta Olan Dış Ticaret Politikasının Genel Değerlendirilmesi**, Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretinde Son Gelişmeler, HDTM, Ankara, 1990
- DURA Cihan, ATİK Hayriye, **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000
- EMERY Robert F., **The Relation of Export and Economic Growht**, Kyklos, 1967
- ERDOĞAN Engin, **24 Ocak İstikrar Tedbirlerinin Türkiye’nin İhracatında Meydana Getirdiği Yapısal Değişim**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1988

- ERGÜLHAN Mehmet, **Türkiye At Bütünleşmesi**, HDT Dergisi, Ankara, 1983
- ERKAN Canan, **Küreselleşme ve AT Karşısında Türkiye'nin Rekabet Yeteneği**, İzmir, 1993
- ERTEK Tümay, **Ekonometriye Giriş**, ODTÜ Yayınları, No: 22, Ankara, 1978
- ERTÜRK Emin, **İktisadi Birleşmeler Teorisi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998
- EŞ Mecit, **Türkiye'de Dış Ticaretin Genel Bir Analizi**, Kütahya İ.İ.B.F. Yıllığı, 1992
- GÖKÇEN Ahmet M., **Cumhuriyet Dönemi İktisadi Gelişme**, Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı 5.,
- GÖKDERE Ahmet, **Avrupa Topluluğu İlişkileri (1959-1991)**, Türkiye Ekonomi Kurumları Yayınları, Ankara, 1991
- GÜRSOY Melih, **İhracatı Arttırma Politikası**, II. Türkiye İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, DPT, No: 1783, Ankara, 1981
- HANÇERLİOĞLU Orhan, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993
- HİÇ Mükerrerem, **Bozulan Ekonomi Nasıl Düzeltilir**, Mentesh Kitabevi, İstanbul, 1989
- HOROZ Fethi Şahin, **İhracat Büyümesi Ekonomik Kalkınma İlişkisi Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma(1960-1987)**, Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, No: 1993/336, Ankara, 1993
- İLKİN Akın, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983
- İYİBOZKURT Erol, **Dış Ticaret Teorisi ve Politikası**, İTİA Yayınları, No: 21, Ankara, 1977
- İZMİRLİOĞLU Akın, **Türkiye-AB İlişkileri ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Yeni Türkiye, Kasım-Aralık 2000, Sayı: 36
- KARLUK S. Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İMKB Yayınları, İstanbul, 1996
- KARLUK S. Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi; Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim**, Beta Yayınevi, Eskişehir, 1991
- KARLUK S. Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınevi, Eskişehir, 1995
- KARLUK S. Rıdvan, **Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi**, Eskişehir, 1991

KARLUK S. Rıdvan, **Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye**, Turan Kitabevi, Ankara, 1997

KARLUK S. Rıdvan, **Türkiye'nin AET İle Olan Ortaklık İlişkileri ve Türk Dış Ticareti İçinde Topluluğun Yeri**, Türkiye Ekonomisi Araştırma Enstitüsü, Yayın No: 1, Eskişehir, 1974

KARLUK S. Rıdvan, **Uluslar arası Ekonomi**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1998

KILIÇ Ramazan, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye**, İstanbul, Temmuz-Ağustos 1996.

KILIÇBAY Ahmet, **Türk Ekonomisinin Son 10 Yılı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991

KILIÇBAY Ahmet, **İktisadın Prensipleri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968

KILIÇBAY Ahmet, **Uygulamalı Ekonometri**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983

KILIÇBAY Ahmet, **Ekonometri ve İktisat Politikası**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989

KÖKTEN Hatice, **Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Deneyimi, Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretinde Son Gelişmeler**, HDTM, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990

KÖSE A. Haşim, YELDAN Erinç, **Gümrük Birliği Süresince Türkiye Ekonomisinin Gelişme Perspektifi, Ekonomik Denge**, Özel Sayı: 17-18, 1996

KUMBARACIBAŞI Onur, **Dış Ticaret Teorisi ve Uluslar arası Ekonomi**, İTİA Yayınları, No: 103, Ankara, 1976

LINDYCK Robert S., RUBINFELD Daniel L., **Econometric Models And Economic Forecast**, Third Edition, MC Graw HIU, NewYork, 1991

LIPSEY R. G. – STEINER O. Peter- PURVIS D.D. – COURANT N.P., **İktisat**, (Çev: Ahmet Öztürk), Bilim Teknik Yayın Evi, İstanbul, 1990

MADDALA G.S., **Introduction to Econometrics**, Macmillan Publishing Company, N.Y. 1989

MANİSALI Erol, **Avrupa Çıkmazı**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2000

MANİSALI Erol, **Gelişme Ekonomisi**, Ar Yayınları, İstanbul, 1982

MAŞA Soner, **İhracatta Vergi İadesi Önemi ve Etkinliği**, DPT, Ankara, 1983

- MOLDİBİ Adnan, **İhracattaki Gelişmeler ve Teşvik Tedbirleri, 1938-1988 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Dış Ticaretimizin Konumu**, HDTM, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990
- MÜFTÜLERBAŞI Meltem, **Türkiye ve AB Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001
- OLALI Hasan, **Dış Ticaret ve Politikası**, Ege Üniversitesi Matbaası, Bornova, 1972
- PARASIZ İlker, **Para Politikası**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996
- ROBERTSON David, **International Trade Policy**, The Macmillan Pres, N.Y., 1972
- ROOT D. Franklin, **International Trade And Investment**, South- Western, Publishing Co., Cincinatti, Ohio, 1973
- SADIKLAR C. Tayyar, **İki Binli Yıllar Dünya ve Türkiye**, TBMM Vakfi Ofset Tesisi, Ankara, 1998
- SALVOTERE Dominick, **Uluslar arası Teori ve Problemler**, (Çev: Tamer İşgüden), Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1986
- SAVAŞ Vural, **İktisadın Tarihi**, Avcioğlu Basım Yayın, İstanbul, 1997
- SAYINER İsmet, **Dış Ticaret ve Gümrük Mevzuatı**, Anadolu Matbaası, İstanbul, 1998
- SERİN Necdet, **Kalkınma ve Dış Ticaret**, SBF Basın Yayın Yüksek Okulu, Basım Evi, Ankara, 1981
- SEVİNDİRİCİ İbrahim, **Az gelişmişliğin Ekonomisi**, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 199
- SEYİDOĞLU Halil, **Uluslar arası İktisat Teorisi Politika ve Uygulama**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1988
- SEYİDOĞLU Halil, **Uluslar arası İktisat**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1980
- SEYİDOĞLU Halil, **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turizm Kitabevi, Ankara, 1982
- ŞANLI Bahar, **Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti**, Işıklı Yayınları, İstanbul, 1997
- ŞİMŞEK Mevlüdiye, **Dışa Açık Ekomilerde İktisat Politikaları**, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2001

- TOGAN Subidey, **1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Türk EXİMBANK Araştırma Dizisi 1, Ankara, 1993
- TOGAN Subidey, **Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru**, TUSİAD Yayınları, Ankara, 1995
- TOMANBAY Mehmet, **Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı**, Hatipoğlu Yayınevi, Ankara, 1995
- VINER J., **The Customs Unions Issue**, Washington D.C., 1961
- YAŞA Memduh, **İktisat Maliye ve Politika**, Nur Ofset, İstanbul, 1982
- YENTÜRK Nurhan, **1980'den Sonra İhracatın Yapısal Değişimi, 3. İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Tebliği**, DPT, Ankara, 1992
- DPT 1980'den 1990'a Kadar Makro Ekonomik Politikalar, **Türkiye Ekonomisindeki Gelişimin Analizi ve Bazı Değişmeler**, Ankara, 1990
- DPT, Teşvik ve Uygulama Başkanlığı, **Faaliyet Raporları**, Değişik Yıllar
- DTM, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, DTM Yayınları 3. Baskı, Ankara, 1996
- SEKİZ Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Türkiye AB İlişkileri**, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT 12545-ÖİK: 561, Ankara, 2000
- TUSİAD, **Yıllık Raporlar**, Çeşitli Sayılar
- Türkiye İstatistik Yıllığı 2000**, DİE Matbaası, Ankara, 2001
- 1984'ten 1985'e Türkiye Ekonomisi, **Seminer ASO 1985**

Yıllar	t	ih	ihr	TL/USD	GSMH	Pith	Pihr	Lnith	Lnhr	INTL/USD	InPihr	Inihr(-1)	ihr(-1)
1980	1	7909,4	2909,3	91	68391	114,5	122,1	8,975807	7,975668	4,51086	4,80484	7,723562	2261
1981	2	8933,3	4700,2	135	71504	128,2	120,3	9,097541	8,45536	4,905275	4,789989	7,975668	2909,3
1982	3	8842,6	5745,2	189	64209	126,3	106,4	9,087336	8,65612	5,241747	4,667206	8,45536	4700,2
1983	4	9235	5670	286	60492	109,9	100,1	9,130756	8,642944	5,655992	4,60617	8,65612	5745,2
1984	5	10756,9	7133,2	447	59098	106,9	100,4	9,283303	8,872515	6,102559	4,609162	8,642944	5670
1985	6	11343,3	7925,4	580	66891	103,6	98,8	9,336383	8,977828	6,363028	4,593098	8,872515	7133,2
1986	7	11104,7	7432,9	760	75173	88	96,3	9,315124	8,913671	6,633318	4,567468	8,977828	7925,4
1987	8	14157,8	10141,3	1023	85979	97,4	106,5	9,558021	9,224371	6,930495	4,668145	8,913671	7432,9
1988	9	14335,3	11656	1817	90460	106	106,1	9,57048	9,363576	7,504942	4,664382	9,224371	10141,3
1989	10	15792,1	11624,6	2316	107544	112,6	111,6	9,667265	9,360879	7,747597	4,714921	9,363576	11656
1990	11	22302,2	13004,2	2933	150758	127,9	125,7	10,01244	9,473028	7,983781	4,833898	9,360879	11624,6
1991	12	21047	13593	5085	150168	124,1	120,9	9,954513	9,51731	8,53405	4,794964	9,473028	13004,2
1992	13	22870	14713	8572	158122	123,5	121,2	10,03758	9,596487	9,056256	4,797442	9,51731	13593
1993	14	29428	15345	14487	178715	99,1	103,7	10,2897	9,638545	9,581007	4,641502	9,596487	14713
1994	15	23270	18105	38495	132302	100	100	10,05492	9,803943	10,55828	4,60517	9,638545	15345
1995	16	35709	21637	61361	170081	116,8	112,6	10,48316	9,98216	11,02453	4,723842	9,803943	18105
1996	17	43626	23224	108045	183601	109,7	107,6	10,68341	10,05294	11,5903	4,678421	9,98216	21637
1997	18	48558	26261	205740	192383	100,2	102,5	10,79051	10,17584	12,23437	4,629863	10,05294	23224
1998	19	45921	26973	314230	206552	96,1	98,4	10,73468	10,20259	12,65788	4,589041	10,17584	26261
1999	20	40686	26587	542703	185267	90,8	91,7	10,61364	10,18818	13,20432	4,518522	10,20259	26973
2000	21	53983	27324	675004	201217	115,2	102,7	10,89642	10,21552	13,42247	4,631812	10,18818	26587

tl/USD rakamları Türkiye İstatistik Yıllığı 2000 kitabından sayfa 613 ten satış rakamları kullanıldı.
gsmh rakamları için Türkiye İstatistik Yıllığı 2000 kitabından sayfa 653' ten yararlanılmıştır.